POLIROM

JOSÉ

SARAMAGO

FĂRÎME DE MEMORII

JOSÉ
SARAMAGO

Traducere din limba portugheză și note
de Georgiana Bărbulescu

POLIROM
2009

José Saramago s-a născut la 16 noiembrie 1922 la Azinhaga (Ribatejo), într-o familie modestă. Destinul său scriitoricesc a avut o traiectorie uluitoare, culminînd cu decernarea Premiului Nobel pentru Literatură (1998). După debutul din 1947 cu un roman ulterior renegat de scriitor, urmat de o tăcere de aproape două decenii, Saramago a publicat volume de poeme, cronici literare şi politice, nuvele, piese de teatru, nenumărate traduceri, revenind la roman abia în 1977 cu *Manual de pictură şi caligrafie*. *Ridicat de la pămînt* (1980) îi aduce recunoaşterea în spaţiul lusitan şi impune fraza şi punctuaţia care vor constitui de acum înainte marca inconfundabilă a stilului său. Celebritatea internaţională o dobîndeşte cu *Memorialul mînăstirii* (1982; Polirom, 2007), care, alături de *Anul morţii lui Ricardo Reis* (1984; Polirom, 2003, 2008) şi *Istoria asediului Lisabonei* (1989; Polirom, 2004), formează seria narativă cu tematică istorică, scriitorul acordînd o atenţie specială „originii şi identităţii portugheze". În 1991 publică *Evanghelia după Isus Cristos* (Polirom, 2003), cel mai polemic roman al său, care reconstruieşte o viaţă apocrifă a lui Isus. O cotitură în universul tematic romanesc al lui José Saramago o constituie seria de ficţiuni ucronice şi alegorice începută cu *Pluta de piatră* (1986; Polirom, 2002) şi urmată de *Eseu despre orbire* (1995; Polirom, 2005, 2008), *Toate numele* (1997; Polirom, 2002, 2008), *Peştera* (2000; Polirom, 2005, 2009), *Omul duplicat* (2002; în pregătire la Editura Polirom), *Eseu despre luciditate* (2004; Polirom, 2008) şi *Intermitenţele morţii* (2005; Polirom, 2007, 2009). Un an mai tîrziu, apare volumul autobiografic *Fărîme de memorii*, urmat de microromanul *Călătoria elefantului* (în pregătire la Editura Polirom). În seria de autor „José Saramago", care a debutat în 2008, au mai apărut *Toate numele*, *Eseu despre orbire*, *Anul morţii lui Ricardo Reis*, *Peştera* şi *Intermitenţele morţii*. *Fărîme de memorii* (2006) este o carte de amintiri de pe vremea cînd José Saramago, Zezito, cum îl strigau acasă, era doar „o fărîmă de om" care se aventura să exploreze împrejurimile neîntinate de civilizaţie ale satului Azinhaga. Scriitorul descrie cu umor şi tandreţe relaţia sa cu natura şi oamenii, primele iubiri, atracţia faţă de cuvintele scrise, iar perspectiva copilului şi felul său de a înţelege lumea, mijind în mijlocul unor vremuri grele, de sărăcie şi analfabetism, sînt corectate şi completate cu ajutorul imaginaţiei, singura unealtă care aduce înapoi la viaţă lucrurile ce au încetat să existe şi pe cei ce au încetat să mai fie. Povestea lui Zezito, pe cît de frumoasă, pe atît de emoţionantă, este însoţită de fotografii de familie, cu comentariile autorului.

Lui Pilar, care încă nu se născuse
şi a întîrziat atîta pînă să sosească

Lasă-te dus de copilul care ai fost

CARTEA POVEȚELOR

Satului i se spune Azinhaga, se află în locul acela, ca să spunem așa, din zorile națiunii (în secolul al treisprezecelea avea deja document de constituire), dar din acea extraordinară glorie de veteran n-a mai rămas nimic, cu excepția rîului care trece chiar pe lîngă el (îmi închipui că de la facerea lumii) și care, pînă unde ajunge lumina slabă a cunoștințelor mele, nu și-a schimbat niciodată direcția, deși și-a ieșit din matcă de un număr infinit de ori. La mai puțin de un kilometru de ultimele case, spre sud, Almonda, căci acesta este numele rîului din satul meu, se întîlnește cu rîul Tejo, pe care îl ajuta, în vremuri apuse, în măsura debitelor sale limitate, să inunde lunca, atunci cînd norii deșertau de sus ploile torențiale ale iernii, iar barajele ridicate în amonte, pletorice, congestionate, erau obligate să descarce excesul de apă acumulată. Ținutul e plan, neted ca-n palmă, fără accidente orografice demne de asemenea nume, cîte un dig care se înălta ici si colo servind

mai mult pentru a ghida viitura spre locurile unde producea mai puține stricăciuni, decît pentru a opri avîntul puternic al apelor. Din vremuri foarte îndepărtate, oamenii care s-au născut și au trăit în satul meu au învățat să se tîrguiască cu cele două rîuri, care au sfîrșit prin a le configura caracterul, Almonda, lunecînd la picioarele sale, Tejo, ceva mai încolo, pe jumătate ascuns în spatele zidului de plopi, frasini și sălcii care-i însoțește cursul, și unul, și altul omniprezente, din motive plăcute sau neplăcute, în memoria și vorbele familiilor de săteni. În aceste locuri am venit eu pe lume, de aici, pe cînd nu aveam încă doi ani, părinții mei, migranți împinși de nevoi, m-au luat la Lisabona, spre alte moduri de a simți, de a gîndi și de a trăi, ca și cum faptul de a mă fi născut unde m-am născut ar fi fost consecința unei erori a soartei, a unui moment în care, întîmplător, destinul era distrat și pe care încă îi stătea în putere să-l corecteze. N-a fost așa. Fără ca nimeni să-și dea seama de asta, copilul își întinsese cîrcei și rădăcini, sămînța fragilă care eram pe atunci avusese timp să calce, cu picioarele ei minuscule și nesigure, lutul solului, ca să primească de la el, pentru totdeauna, marca originală a pămîntului, acest fund mișcător al

imensului ocean al aerului, acest mîl, cînd uscat, cînd umed, compus din resturi vegetale și animale, din rămășițe de tot și de toate, din roci măcinate, pulverizate, din multiple și caleidoscopice substanțe care au trecut prin viață și s-au întors la viață, așa cum se întorc mereu sorii și lunile, inundațiile și secetele, gerurile și căldurile, vînturile și acalmiile, durerile și bucuriile, ființele și neantul. Numai eu știam, fără să fiu conștient că știam, că în filele ilizibile ale destinului și în meandrele oarbe ale întîmplării îmi fusese scris să mă mai întorc o dată la Azinhaga ca să mă nasc definitiv. Pe toată durata primei copilării și, de asemenea, în primii ani ai adolescenței, satul acela sărac și rustic, cu hotarul lui șopotitor de apă și de tonuri de verde, cu casele lui scunde înconjurate de griul argintiu al livezilor de măslini, uneori pîrjolit de arșița verii, alteori înghețat de bruma ucigașă a iernii sau înecat de revărsările care-i pătrundeau în interior, a fost leagănul unde s-a împlinit gestația mea, buzunarul unde micul marsupial s-a retras ca să facă din persoana sa, în bine și, poate, în rău, ceea ce numai ea însăși putea să facă, tăcută, tainică, solitară.

Spun cunoscătorii că satul s-a născut și a crescut de-a lungul unei cărări, al unei poteci,

termen care vine dintr-un cuvînt arab, *as-zinaik*[1], „stradă strîmtă", ceea ce, în sens literal, nu putea să fie în acele începuturi, căci o stradă, fie strîmtă, fie largă, e întotdeauna o stradă, în timp ce o cărare nu va fi niciodată altceva decît o scurtătură, o deviație care să te ducă mai repede unde vrei să ajungi și, în general, fără alt viitor și fără ambiții nemăsurate de distanță. Nu știu în ce perioadă s-a introdus în zonă cultura extensivă a măslinului, dar nu mă îndoiesc, pentru că așa afirmă tradiția prin gura bătrînilor, că peste cele mai vechi livezi de măslini au trecut cel puțin două sau trei secole. Nu vor mai trece altele. Hectare întregi de pămînt plantate cu măslini au fost rase fără milă acum cîțiva ani, s-au tăiat sute de mii de pomi, au fost extirpate din adîncul pămîntului sau au fost lăsate să putrezească acolo rădăcinile bătrîne care, timp de atîtea generații, au dat lumină candelelor și gust supei. Pentru fiecare măslin smuls, Comunitatea Europeană a plătit o primă proprietarilor terenurilor, în majoritatea lor mari latifundiari, iar astăzi, în locul misterioaselor și vag neliniștitoarelor livezi de măslini din vremea copilăriei și adolescenței mele, în

1. *Azinhaga* în portugheză înseamnă „potecă".

locul trunchiurilor răsucite, acoperite de mușchi și licheni, găurite de borte, unde se adăposteau șopîrlele, în locul baldachinelor de ramuri încărcate de măsline negre și de păsări, ceea ce ni se prezintă privirilor este un imens, un monoton, un interminabil cîmp de porumb hibrid, tot de aceeași înălțime, poate cu același număr de frunze pe tulpină, iar mîine poate cu aceeași dispoziție și același număr de știuleți și fiecare știulete poate cu același număr de boabe. Nu mă plîng, nu deplîng pierderea a ceva ce nici măcar nu-mi aparținea, încerc doar să explic faptul că acest peisaj nu e al meu, că nu acesta este locul în care m-am născut, că n-am crescut aici. Știm că porumbul e o cereală de primă necesitate, pentru mulți oameni mai necesar decît uleiul de măsline și eu însumi, în vremea copilăriei mele, în anii fragezi ai primei adolescențe, umblam prin porumbiștile de atunci, după ce lucrătorii terminau culesul, cu o sacoșă de pînză agățată de gît, în căutarea știuleților rămași în urmă. Mărturisesc, totuși, că încerc acum, ca un fel de satisfacție malițioasă, sentimentul unei revanșe pe care n-am căutat-o și nici n-am vrut-o, dar care a venit în întîmpinarea mea, cînd aud spunîndu-li-se oamenilor din sat că smulgerea bătrînelor livezi de măslini a fost o

greșeală, o prostie dintre cele mai mari. Și tot inutil ar fi și să plîngem după uleiul de măsline vărsat. Mi se povestește acum că se plantează din nou măslini, dar din aceia care, oricîți ani ar trăi, vor rămîne întotdeauna pitici. Cresc mai repede, iar măslinele se culeg mai ușor. Ce nu știu e unde se vor băga șopîrlele.

Copilul care am fost n-a *văzut* peisajul așa cum ar fi tentat să și-l imagineze, de la înălțimea lui de bărbat, adultul care a devenit. Copilul, atîta timp cît a fost copil, *se afla*, pur și simplu, în peisaj, făcea parte din el, nu-l interoga, nu spunea, nici nu gîndea, cu aceste cuvinte sau cu altele: „Ce peisaj frumos, ce privelişte magnifică, ce perspectivă uimitoare!". Firește, cînd se urca în clopotnița bisericii sau se cățăra în vîrful vreunui frasin de douăzeci de metri înălțime, ochii lui tineri erau capabili să aprecieze și să înregistreze spațiile mari care se deschideau în fața lui, dar trebuie să spunem că atenția lui a preferat întotdeauna să distingă, să se fixeze pe lucruri și ființe care se aflau aproape, pe ceea ce putea să atingă cu mîna, pe ceea ce i se și oferea, ca un lucru care, fără a fi conștient de asta, se cerea înțeles și încorporat în spirit (nu mai e nevoie să amintim, habar n-avea copilul că purta în el asemenea giuvaier), fie că era un șarpe care se tîra, o furnică ridicînd

în aer un spic de grîu, un porc mîncînd din troacă, o broască legănîndu-se pe picioarele ei strîmbe sau o piatră, o pînză de păianjen, brazda de pămînt ridicată de fierul plugului, un cuib părăsit, lacrima de rășină prelinsă pe trunchiul piersicului, bruma strălucind pe ierburile tîrîtoare. Sau rîul. După mulți ani, cu vorbe ale adultului care deja eram, adolescentul avea să scrie un poem despre acest rîu – azi, umil curent de apă, poluat și urît mirositor – în care se scăldase și pe unde navigase. L-a numit *Protopoem* și iată-l: „Din ghemul încurcat al amintirii, din întunericul nodurilor oarbe, trag un fir ce mi se pare desprins. / Îl eliberez încetișor, de teamă să nu mi se desfacă între degete. / E un fir lung, verde și albastru, cu miros de alge și are moliciunea caldă a mîlului viu. / E un rîu. / Îmi curge-n mîinile acum ude. / Toată apa îmi trece printre palmele întinse și, deodată, nu mai știu dacă apa izvorăște din mine sau curge spre mine. / Continui să trag, acum nu doar amintire, ci însuși trupul rîului. / Pe pielea mea navighează bărci, iar eu sînt și bărcile, și cerul care le acoperă, și plopii înalți care lunecă lent pe pelicula luminoasă a ochilor. / Pești îmi înoată în sînge și oscilează între două ape precum chemările neclare ale amintirii. / Simt forța bărcilor

și prăjina care le prelungește. / Coboară, spre adîncul rîului și al meu, ca o bătaie fermă de inimă. / Cerul e mai aproape acum și și-a schimbat culoarea. / E verde tot și sonor, pentru că, din ram în ram, se trezește cîntul păsărilor. / Iar cînd barca se oprește într-un spațiu larg, trupul meu dezbrăcat strălucește sub soare, aflat prin splendoarea imensă ce aprinde suprafața apelor. / Acolo se topesc într-un singur adevăr amintirile confuze din memorie și silueta brusc profilată a viitorului./ O pasăre fără nume coboară nu știu de unde și va poposi tăcută pe prora dură a bărcii. / Nemișcat, aștept ca toată apa să se scalde în albastru și păsările să spună pe ramuri de ce sînt înalți plopii și foșnitoare frunzele lor. / Atunci, trup de barcă și de rîu în statură de om, merg înainte spre tihna roșiatică pe care o înconjoară săbiile verticale. / Acolo, îmi voi îngropa de trei palme prăjina, pînă la piatra vie. / Va fi marea liniște primordială cînd mîinile se vor împreuna cu mîinile. / Apoi voi ști totul". Nu se știe totul, niciodată nu se va ști totul, dar sînt ceasuri în care sîntem capabili să credem că știm, poate pentru că în acel moment nimic nu ne-ar mai putea încăpea în suflet, în conștiință, în minte, în cum vreți să numiți ceea ce ne face mai mult sau mai puțin oameni.

Privesc de sus, de pe malul abrupt, curentul care abia se mișcă, apa aproape stagnînd și, în mod absurd, îmi imaginez că totul va fi iar ce a fost dacă aș putea să mă cufund din nou în goliciunea mea din copilărie, dacă aș putea să iau din nou în mîinile pe care le am azi prăjina lungă și umedă sau vîslele sonore de altădată și să împing, pe pielea netedă a apei, barca rustică ce a purtat pînă la hotarele visului o anume ființă care am fost și pe care am lăsat-o împotmolită undeva în timp.

Nu mai există casa în care m-am născut, dar faptul acesta mi-e indiferent, pentru că n-am nici o amintire a timpului trăit în ea. A dispărut într-un munte de ruine și cealaltă, aceea care, timp de zece sau doisprezece ani, a fost căminul suprem, cel mai intim și profund, locuința extrem de săracă a bunicilor mei din partea mamei, Josefa și Jerónimo se numeau, acel magic cocon unde știu că s-au produs metamorfozele hotărîtoare ale copilului și adolescentului. Această pierdere, însă, de mult nu mă mai face să sufăr, pentru că, prin puterea reconstructivă a memoriei, pot să ridic în orice moment pereții ei albi, să plantez măslinul care făcea umbră la intrare, să deschid și să închid ferestruica de la ușă și portița din gardul curții, unde, într-o zi,

am văzut un șarpe mic încolăcit, să intru în cocini ca să văd purceii sugînd, să mă duc la bucătărie și să torn din găleată, în ibricul cu smalțul sărit, apa care să-mi potolească, pentru a mia oară, setea din vara aceea. Atunci îi spun bunicii: „Bunico, mă duc să dau o raită pe aici". Ea spune: „Du-te, du-te", dar nu-mi recomandă să am grijă, pe vremea aceea adulții aveau mai multă încredere în cei mici pe care-i educau. Îmi pun o bucată de pîine de porumb și un pumn de măsline și smochine uscate în traistă, iau un băț pentru cazul în care va trebui să mă apăr de o întîlnire canină agresivă și plec spre cîmp. Nu prea am de unde să aleg: ori rîul și vegetația aproape de nepătruns care îi acoperă și protejează malurile, ori livezile de măslini și mirișt ile țepoase, ori pădurea deasă de scoruși, fagi, frasini și plopi care mărginește rîul Tejo în aval, după punctul de confluență cu Almonda, ori, în sfîrșit, spre nord, la vreo cinci sau șase kilometri de sat, Paul[1] do Boquilobo, un lac, o baltă, un teren plin de apă pe care creatorul peisajelor uitase să-l ia în rai. Nu prea aveai, desigur, de unde să alegi, dar pentru copilul melancolic, pentru adolescentul contemplativ și,

1. „Mlaștina" (în port.).

nu rareori, trist, acestea erau cele patru părți în care se împărțea universul, dacă nu erau, fiecare dintre ele, universul întreg. Aventura putea să dureze ore în șir, dar niciodată nu se termina înainte ca scopul ei să fi fost atins. Să traversezi singur întinderile fierbinți ale livezilor de măslini, să-ți croiești drum cu greu printre arbuști, trunchiuri, mărăcini, plante cățărătoare care înălțau ziduri aproape compacte pe marginile celor două rîuri, să asculți, așezat într-o poieniță, liniștea pădurii întretăiată doar de ciripitul păsărilor și de trosnetul ramurilor bătute de vînt, să te deplasezi pe deasupra mlaștinii, trecînd din creangă-n creangă prin întinderea populată de sălcii plîngătoare care creșteau în apă, s-ar zice că nu sînt performanțe care să justifice o mențiune specială într-o perioadă cum este aceasta a noastră, în care, la cinci sau șase ani, orice copil din lumea civilizată, chiar sedentară și indolentă, a călătorit deja pînă pe Marte ca să pulverizeze cîți omuleți verzi i-au ieșit în cale, a decimat teribila armată de dragoni mecanici care păzeau aurul din Fort Knox, l-a făcut pe regele tiranozaurilor să explodeze în bucăți, a coborît fără costum de scafandru sau batiscaf pînă în fosele abisale cele mai adînci, a salvat umanitatea de aerolitul

monstruos care venea să distrugă Terra. Față de asemenea isprăvi preeminente, băiețașul din Azinhaga nu putea să prezinte decît ascensiunea lui pînă în vîrful extrem al frasinului de douăzeci de metri sau poate, cu modestie, dar, cu siguranță, cu mai mare profit gustativ, cățărările lui în smochinul din curte, dimineața devreme, ca să culeagă fructele încă umede de roua nocturnă și să soarbă, ca o pasăre lacomă, picătura de miere care mustea din interiorul lor. Puțin lucru, într-adevăr, dar, mai mult ca sigur, eroicul învingător al tiranozaurului n-ar fi în stare nici să prindă o biată șopîrlă cu mîna.

Nu lipsesc cei care să afirme serios, întărindu-și spusele cu girul vreunui citat clasic, că peisajul e o stare sufletească, ceea ce, exprimat în cuvinte obișnuite, vrea să spună că impresia produsă de contemplarea unui peisaj va depinde întotdeauna de variațiile temperamentale și de dispoziția, jovială sau melancolică, ce acționează în noi în momentul în care îl avem în fața ochilor. Nu îndrăznesc să mă îndoiesc. Se presupune, totuși, că stările sufletești aparțin, în exclusivitate, vîrstei majore, oamenilor mari, celor care au deja competența de a mînui, mai mult sau mai puțin adecvat, conceptele grave cu care

se analizează, se definesc și se particularizează astfel de subtilități. Chestii de adulți, care cred că știu totul. Pe acest adolescent, de exemplu, nu l-a întrebat nimeni cum se simțea din punctul de vedere al dispoziției și ce fel de vibrații îi înregistra seismograful sufletului cînd, într-o dimineață de neuitat, era încă întuneric, ieșind din grajdul unde dormise printre cai, a fost atins pe frunte, pe față, pe tot corpul și în ceva aflat dincolo de corp de albul celei mai strălucitoare luni pe care au văzut-o vreodată niște ochi omenești. Și nici ce a simțit cînd, în timp ce mîna porcii pe coline și prin văi, la întoarcerea de la tîrgul unde vînduse cea mai mare parte din ei, soarele apusese de tot, iar el și-a dat seama că picioarele îi călcau pe un fragment de pavaj rudimentar, format din dale care păreau prost îmbinate, descoperire insolită pe un teren necultivat ce părea pustiu și părăsit de la începuturile lumii. Abia mult mai tîrziu, după mulți ani, avea să înțeleagă că picioarele îi călcaseră pe ceea ce, cu siguranță, era un rest de drum roman.

Totuși, aceste minunății, atît ale mele, cît și cele ale precocilor manipulatori de universuri virtuale, nu înseamnă nimic în comparație cu ceea ce s-a întîmplat atunci cînd, aproape chiar la apusul soarelui, am plecat din Azinhaga,

din casa bunicilor mei (aveam pe atunci vreo cincisprezece ani), ca să mă duc într-o așezare îndepărtată, de cealaltă parte a rîului Tejo, unde urma să mă întîlnesc cu o fată de care credeam că sînt îndrăgostit. M-a trecut de cealaltă parte a rîului un barcagiu bătrîn pe nume Gabriel (oamenii din sat îi spuneau Graviel), roșu de soare și de rachiu, un soi de uriaș cu părul alb, corpolent precum un Sfînt Cristofor. Mă așezasem pe scîndurile debarcaderului, pe care-l numeam port, de pe malul de dincoace, așteptîndu-l în timp ce ascultam, pe suprafața acvatică mîngîiată de ultima lumină a zilei, zgomotul ritmic al vîslelor. Se apropia lent și eu am înțeles (ținea de starea mea sufletească?) că trăiam un moment pe care n-aveam să-l uit niciodată. Puțin mai sus de portul de pe celălalt mal era un platan imens, sub care cireada de boi a fermei venea să doarmă după prînz. M-am pornit la drum, tăind-o de-a dreptul peste cîmpuri, diguri, șanțuri, bălți, lanuri de porumb, ca un vînător care umblă pe furiș în căutarea unei piese rare. Se lăsase noaptea, în liniștea cîmpului se auzeau doar pașii mei. Dacă întîlnirea a fost sau nu norocoasă, voi povesti mai încolo. A fost un bal, au fost focuri de artificii, cred că am plecat din acea așezare aproape de miezul nopții. O lună

plină, mai puțin strălucitoare decît cealaltă, lumina totul în jur. Înainte de punctul în care trebuia să părăsesc șoseaua ca s-o iau peste cîmp, drumul strîmt pe unde mergeam păru să se termine dintr-odată, să se ascundă după o palancă înaltă, și-mi scoase-n cale, ca pentru a-mi împiedica trecerea, un copac izolat, înalt, extrem de întunecat la prima vedere, profilat, cum era, pe transparența nocturnă a cerului. Brusc, începu să sufle un vînt iute. Înfioră tulpinile fragede ale ierburilor, făcu să freamăte lamele verzi ale păpurișurilor și să se onduleze apele negre ale unei bălți. Ca o undă, înălță ușor ramurile întinse ale copacului, se urcă pe trunchiul lui foșnind și atunci, brusc, frunzele își răsuciră spre lună fața ascunsă și întregul fag (era un fag) se acoperi de alb pînă la vîrful cel mai înalt. A fost un moment, nimic mai mult decît un moment, dar amintirea lui va dura atît cît va dura și viața mea. Nu existau tiranozauri, marțieni sau dragoni mecanici, e sigur că un aerolit a trecut pe cer (nu e greu de crezut că așa a fost), dar umanitatea, așa cum s-a constatat după aceea, nu s-a aflat în pericol. După ce am mers mult, zorile erau încă departe, am dat, în mijlocul cîmpului, de o baracă făcută din crengi și paie, iar înăuntru de o bucată de pîine de

porumb mucegăită, cu care mi-am putut păcăli foamea. Acolo am dormit. Cînd m-am deşteptat, la primele raze de lumină ale zilei, şi am ieşit frecîndu-mă la ochi în ceaţa luminoasă care abia lăsa să se vadă cîmpurile din jur, am simţit în mine, dacă-mi amintesc bine, dacă nu inventez acum, că mă născusem, în sfîrşit, definitiv. Venise vremea.

De ce frica asta a mea de cîini? De ce fascinaţia asta a mea pentru cai?

Teama pe care, chiar şi astăzi, în ciuda cîtorva experienţe armonioase trăite în ultimul timp, abia reuşesc s-o stăpînesc cînd mă văd în faţa unui reprezentant necunoscut al speciei canine, îmi vine, sînt sigur, din acea panică teribilă pe care am simţit-o pe la vreo şapte ani, cînd, la căderea nopţii, se aprinseseră deja felinarele afară, fiind pe punctul de a intra în clădirea de pe strada Fernão Lopes, în cartierul Saldanha, unde conviețuiam cu alte două familii, s-a deschis brusc uşa şi a năvălit, precum cea mai cumplită dintre fiarele malaieziene sau africane, lupul alsacian al unor vecini care, imediat, ca să onoreze numele pe care-l avea, a început să

mă fugărească asurzind văzduhul cu lătrăturile lui furioase, în timp ce sărmanul de mine, disperat, fentîndu-l prin spatele pomilor cît puteam mai bine, strigam după ajutor. Numiților vecini, cărora îmi voi permite să le dau acest nume numai pentru că locuiau în aceeași clădire, nu pentru că ar fi fost de seama sărăntocilor care locuiau la mansarda de la etajul al șaselea, cum era cazul nostru, le-a luat mai mult timp să cheme animalul decît s-ar fi cuvenit conform celui mai elementar sentiment de caritate. Între timp, dacă memoria nu mă-nșală, dacă nu adaug și umilința la spaimă, stăpînii cîinelui, tineri, distinși, eleganți (erau fiii adolescenți ai familiei, un băiat și o fată), rîdeau de se stricau, cum se zicea încă pe vremea aceea. Mulțumită agilității picioarelor mele de atunci, animalul n-a reușit să mă ajungă și, cu atît mai puțin, să mă muște sau poate nu asta era intenția lui, cel mai probabil e că el însuși s-a speriat cînd i-am apărut pe neașteptate în fața ușii. Ne-a fost frică unuia de celălalt, asta s-a întîmplat. Aspectul curios al episodului, dintre cele mai banale, de altfel, a constat în faptul că eu știam, pe cînd mă aflam în fața ușii, că mă aștepta acolo cîinele, exact acel cîine, ca să-mi sară la gît... Știam, nu mă întrebați de unde, dar știam.

Şi caii? Problema mea cu caii e mai dureroasă, din acelea care continuă să doară pe parcursul întregii vieţi în sufletul omului. O soră a mamei mele, pe nume Maria Elvira, era căsătorită cu un anume Francisco Dinis, care lucra ca paznic la moşia Mouchão de Baixo, parcela Mouchão dos Coelhos, denumire sub care era cunoscut ansamblul unei întinse proprietăţi de pe malul stîng al rîului Tejo, mai mult sau mai puţin în linie dreaptă, cu o aşezare vîrîtă în interior, pe nume Vale de Cavalos. Să ne întoarcem la unchiul Francisco Dinis. Să fii paznic al unei moşii de o asemenea mărime şi putere însemna să aparţii aristocraţiei din luncă: armă de vînătoare cu două ţevi, beretă verde, cămaşă albă cu gulerul întotdeauna închis, fie că dogorea căldura, fie că îngheţai de frig, curea roşie, pantofi cu tocuri cu ramă, jachetă scurtă şi, evident, cal. Acuma, în atîţia ani – de la vîrsta de opt la cea de cincisprezece ani sînt mulţi, foarte mulţi – acelui unchi nu i-a trecut niciodată prin minte să mă suie pe mult dorita şa, iar eu, presupun că dintr-o mîndrie infantilă de care nu puteam fi conştient, nu i-am cerut-o niciodată. Într-o bună zi, nu-mi aduc aminte pe ce cale (poate printr-o cunoştinţă a unei alte surori

a mamei mele, Maria da Luz, poate a unei surori a tatălui meu, Natália, care lucrase în Lisabona ca servitoare în casa familiei Formigal, pe Rua dos Ferreiros, în cartierul Estrela, unde, o eternitate după aceea, aveam să locuiesc și eu), a fost găzduită în Casalinho, căci așa se numea din vremuri foarte îndepărtate căsuța umilă a bunicilor mei materni, o doamnă încă tînără, „prietenă", cum se spunea pe atunci, a unui negustor din capitală. Era slăbită și avea nevoie de odihnă, motiv pentru care se dusese să petreacă acolo o vreme, să respire aerul curat al Azinhagăi și, astfel, să amelioreze, cu prezența și cu banii ei, hrana zilnică a casei. Cu această femeie, de al cărei nume nu sînt sigur că-mi aduc aminte cu exactitate (poate era Isaura, poate Irene, Isaura era), am avut niște savuroase lupte corp la corp și niște jocuri de mîini, împingi tu, împing eu, care se terminau întotdeauna cu mine (trebuie să fi avut vreo paisprezece ani) aruncînd-o pe unul dintre paturile din casă, piept pe piept, pubis pe pubis, în timp ce bunica Josefa, fie că știa, fie că era inocentă, rîdea cu poftă și zicea că eu aveam multă forță. Femeia se ridica palpitînd, roșie, își refăcea pieptănătura care i se desfăcuse și jura că, dacă ar fi fost

ceva serios, nu s-ar fi lăsat biruită. Am fost prost sau un ingenuu desăvîrșit, căci aș fi putut să profit de vorbele ei și n-am îndrăznit niciodată. Relația ei cu numitul negustor era o treabă serioasă, stabilă, așa cum o dovedea fiica celor doi, o puștoaică de vreo șapte ani palizi și șterși, avînd același aer ca și mama ei. Unchiul Francisco Dinis era un bărbat micuț, rigid, destul de cocoș în casă, dar docilitatea în persoană ori de cîte ori avea de-a face cu stăpîni, superiori și oameni veniți din oraș. Nu era de mirare, deci, că o înconjura pe vizitatoare cu plecăciuni și politețuri, ceea ce putea fi luat chiar ca o dovadă a bunei-creșteri firești a oamenilor de la țară, însă o făcea într-un fel care mie întotdeauna mi s-a părut mai aproape de servilism decît de simplul respect. Într-o zi, omul acesta, odihnească-se în pace, vrînd să dovedească tot binele pe care-l dorea musafirilor, o luă pe acea copilă, o puse pe cal și, ca și cum ar fi fost valetul unei mici prințese, o plimbă dintr-o parte în alta prin fața casei bunicilor mei, în timp ce eu, tăcut, suportam amărăciunea și umilința. Cîțiva ani mai tîrziu, în excursia absolvenților Școlii Industriale Afonso Domingues, de unde aveam să ies lăcătuș-mecanic un an mai tîrziu, am încălecat pe unul

dintre acei cai posaci din Sameiro, crezînd că poate el mă putea compensa în adolescență de comoara ce-mi fusese furată în copilărie : bucuria unei aventuri care-mi fusese la îndemînă și pe care nu mă lăsaseră s-o ating. Prea tîrziu. Gloaba deșirată din Sameiro m-a dus unde a vrut, s-a oprit cînd i-a venit cheful și n-a întors capul să-mi spună la revedere cînd m-am lăsat să alunec din șa, la fel de trist ca în ziua aceea. Astăzi am imagini ale acestor animale prin toată casa. Cine mă vizitează pentru prima oară mă întreabă, aproape întotdeauna, dacă obișnuiesc să călăresc, cînd adevărul adevărat e că eu încă sufăr de efectele căderii de pe un cal pe care nu am încălecat niciodată. Pe dinafară nu se observă, dar sufletul îmi șchiopătează de șaptezeci de ani.

Un lucru aduce cu sine alt lucru, un cal a adus un unchi, un unchi avea să aducă versiunea rurală a ultimei scene din *Othello* de Verdi. La fel ca toate casele mai vechi din Azinhaga, vorbesc, bineînțeles, de locuințele poporului de rînd, cea a acestor unchi ai mei din

Mouchão dos Coelhos, construită, se cuvine s-o spun, pe o temelie de zidărie, înaltă de nu mai puțin de doi metri, cu scară exterioară de acces, ca să n-o poată ajunge marile revărsări ale iernii, era compusă din două încăperi, una care dădea spre stradă (în acest caz, spre cîmp), pe care o numeam camera de la stradă, iar cealaltă, bucătăria, cu ieșire spre curte, de asemenea în vîrful unei scări, aceasta de lemn, mai simplă decît cea din față. Vărul meu, José Dinis, și cu mine dormeam în bucătărie, în același pat. Acest José Dinis era cu vreo trei sau patru ani mai mic decît mine, dar diferența de vîrstă și de forță, cu toate că era cu totul în favoarea mea, nu l-a împiedicat niciodată să mă bată ori de cîte ori i se părea că vărul mai mare voia să i-o ia înainte cînd era vorba de preferințele, explicite sau implicite, ale fetișcanelor din ținut. Nu voi uita niciodată gelozia nebună de care a suferit bietul băiat din cauza unei fete din Alpiarça, pe nume Alice, frumușică și delicată, care mai tîrziu avea să se căsătorească cu un alt băiat, croitor de meserie, și care, mulți ani după aceea, a venit să locuiască în Azinhaga cu soțul, care continua să lucreze în meseria lui. Cînd mi-au spus, cu ocazia unei vacanțe, că ea se afla acolo, i-am trecut pe la poartă pe furiș și, pentru o

clipă fugară, doar atît cît să-mi arunc ochii, m-am întîlnit din nou cu toți anii care trecuseră. Ea lucra croitorie cu capul plecat, nu m-a văzut, de aceea n-am reușit să aflu dacă m-ar recunoaște. Despre vărul José Dinis trebuie să mai amintesc că, deși eram ca pisica și cîinele, nu o dată l-am văzut trîntindu-se pe jos și plîngînd disperat, cînd, la sfîrșitul vacanței, eu îmi luam rămas-bun de la familie pentru a mă întoarce la Lisabona. Nu voia nici să se uite la mine, iar dacă încercam eu să mă apropii, mă primea cu pumni și șuturi. Avea multă dreptate mătușa Maria Elvira cînd spunea despre fiul ei: „E el rău, dar are inimă bună".

Fără să ceară ajutorul nimănui pentru comiterea operației extrem de dificile, José Dinis rezolvase problema cuadraturii cercului. Era rău, dar avea inimă bună...

Gelozia era, de fapt, o boală congenitală a celor din neamul Dinis. În timpul culesului, dar și cînd bostănăriile începeau să se coacă și boabele de porumb să se întărească pe știulete, unchiul Francisco Dinis rareori petrecea în casă o noapte întreagă. Străbătea moșia, mare ca un

latifundiu, ceea ce și era în realitate, călare pe calul său, cu pușca de-a curmezișul șeii, în căutare de răufăcători mai mari sau mai mici. Presupun că, dacă nevoia de femeie devenea cumva presantă, fie datorită efectului liric al clarului de lună, fie din cauza frecării de șa între picioare, se ducea în trap pînă acasă, se descărca într-o clipă, se odihnea un pic după efort și apoi se întorcea la rondul său nocturn. În zorii unei zile de neuitat, cînd vărul meu și cu mine dormeam extenuați de luptele și de alergăturile din timpul zilei, unchiul Dinis năvăli cu furie în bucătărie, zăngănindu-și pușca și urlînd: „Cine a fost aici? Cine a fost aici?". La început, trezit brusc, smuls din somn într-un mod atît de violent, cu greu am reușit să zăresc prin ușa deschisă patul celor doi soți și pe mătușa mea, într-o cămașă de noapte albă, cu mîinile în cap: „Omul ăsta e nebun!", gemea biata femeie. Nebun poate că nu era, dar posedat de gelozie, da, ceea ce era cam același lucru. Francisco Dinis striga că o să ne omoare pe toți dacă nu spunem adevărul despre ceea ce se petrecuse acolo, își soma fiul să răspundă imediat, dar curajul lui José Dinis, dovedit din plin în viața civilă, nu era suficient ca să înfrunte un tată înarmat cu pușcă de

vînătoare și făcînd spume la gură. Am sărit atunci și am spus că nu intrase nimeni în casă, că noi, ca de obicei, ne culcaserăm imediat după cină, și atît. „Și după aceea, și după aceea, juri că n-a fost nimeni aici?“, vociferă Othello din Mouchão de Baixo. Am început să înțeleg ce se petrecuse; sărmana mătușă Maria Elvira, din pat, mă tot incita: „Spune-i tu, Zezito, spune-i tu, că în mine nu are încredere“. Cred că atunci a fost prima oară în viața mea cînd mi-am dat cuvîntul de onoare. Era comic, un puști de paisprezece ani dîndu-și cuvîntul că mătușa nu băgase alt bărbat în pat, ca și cum eu, care dormeam buștean, puteam să știu (nu, nu trebuie să fiu cinic, mătușa Maria Elvira era o femeie extrem de cinstită), dar cert e că solemnitatea acelui cuvînt de onoare a avut efect, socotesc că datorită noutății, căci vorba oamenilor din ținut, lăsînd la o parte jurămintele și înjurăturile, era da, da, nu, nu, fără risipă de înfloriturі retorice. Unchiul s-a calmat, a sprijinit pușca de perete și totul s-a limpezit. Patul era din acelea care au la cap și la picioare niște drugi de alamă care se pot scoate, fixați în barele laterale de niște măciulii sferice din același metal, al căror filet interior, de atîta uzură, sfîrșise prin a se toci și

a nu mai prinde. Cînd unchiul a intrat și a făcut lampa mare, a dat cu ochii de ceea ce el credea că era dovada dezonoarei sale : drugul de la cap, ca un deget acuzator, ieșise dintr-o parte și atîrna deasupra femeii adormite. Răsucindu-se în pat, mătușa Maria Elvira trebuie să fi ridicat un braț și să fi făcut să iasă drugul de la locul lui. Despre nerușinările, despre orgiile infame pe care și le-o fi imaginat Francisco Dinis, despre zvîrcolirile de trupuri înfierbîntate de toate nebuniile erotice imaginabile, nu puteam eu să-mi fac vreo idee pe atunci, dar faptul că bietul om n-a avut suficientă minte ca să priceapă că nu dintr-acolo venea atacul, dacă era să fi venit vreunul, dovedește pînă unde e în stare gelozia să orbească pe cineva față de evidența cea mai clară. Dacă eu aș fi făcut parte din tagma lașă a celor ca Iago (nu știu, n-am văzut, dormeam), poate că liniștea nopții din Mouchão de Baixo ar fi fost sfîșiată de două focuri de armă de vînătoare și o femeie nevinovată ar fi zăcut moartă între niște cearșafuri care nu cunoscuseră alte mirosuri și fluide masculine în afară de cele ale ucigașului însuși.

Îmi amintesc că acest unchi apărea din cînd în cînd cu un iepure sau o iepuroaică împușcată în timpul tururilor sale pe moșie. Pentru el,

care era paznic, perioada interzisă pentru vînat trebuie să fi fost o vorbă deșartă. Într-o zi, a venit acasă triumfător ca un cruciat care zdrobise o armată de necredincioși. Aducea o pasăre mare agățată de oblînc, un bîtlan cenușiu, vietate nouă pentru mine și care bănuiesc că era interzis să fie omorîtă. Avea o carne închisă la culoare, cu un ușor gust de pește, dacă nu cumva visez acuma, după atîția ani, la vreo savoare ce nu mi-a mîngîiat niciodată cerul gurii și nici nu mi-a trecut prin gîtlej.

Tot din Mouchão de Baixo e și povestea, mai edificatoare decît toate, a Picioroasei, o femeie al cărei nume l-am uitat sau poate chiar nu l-am știut niciodată și căreia îi spuneam așa pentru că avea niște picioare enorme, nenorocire pe care n-o putea ascunde, pentru că, la fel ca noi toți (mă refer la copii și la femei), umbla desculță. Picioroasa era vecină cu unchiul și mătușa mea, perete-n perete, locuiau, ea și soțul, într-o casă la fel ca a noastră (nu-mi amintesc să fi avut copii) și, așa cum se întîmpla de atîtea ori prin acele locuri, unde, în cel mai exact și riguros dintre sensuri, cu bune și cu rele, mi-au

crescut trupul și sufletul, cele două familii își purtau sîmbetele, nu erau în relații, nu-și vorbeau nici măcar ca să-și dea bună ziua. (Vecina de alături a bunicii Josefa, din Divisões[1], așa se numea acea parte a satului pentru că aparținea unor proprietari diferiți de livezi de măslini care creșteau pe acolo, era nici mai mult, nici mai puțin decît o soră a bunicului Jerónimo, pe nume Beatriz și, deși era de același sînge și locuiau perete în perete, ușă-n ușă, nu erau în relații, se urau din vremuri în care memoria mea de copil nu putea să ajungă. N-am știut niciodată motivele supărării care îi despărțise.) Picioroasa, evident, își avea numele ei primit la botez în biserică și înscris în registrul stării civile, dar pentru noi era doar Picioroasa și porecla ei extrem de urîtă spunea totul. Într-atît încît într-o zi rămasă celebră (mergeam eu pe doisprezece ani), stînd în ușa casei, în capul scărilor, și văzînd-o cum trece pe vecina cea detestată (detestată doar dintr-o chestiune de solidaritate familială eronată, căci femeia nu-mi făcuse niciodată rău), i-am spus mătușii mele, care lucra croitorie înăuntru: „Trece Picioroasa". Glasul mi-a sunat mai tare decît mă așteptam și Picioroasa

1. Diviziuni (port.).

m-a auzit. De jos, cu deplină îndreptățire, îmi aruncă în față vorbe care mai de care mai drăgălașe, dezaprobîndu-mi proasta educație de băiat de Lisabona (eu eram orice, mai puțin băiat de Lisabona), pe care, după cît se vedea, nu-l învățaseră să-i respecte pe cei mai în vîrstă, ceea ce era pe atunci o datorie fundamentală pentru o bună funcționare a societății. Și își termină aspra mustrare amenințîndu-mă că avea să se plîngă soțului ei cînd se întorcea de la muncă, după apusul soarelui. Nu am altă soluție decît să mărturisesc că am umblat tot restul acelei zile cu inima strînsă și cu un ghem în stomac, temîndu-mă de ce era mai rău, pentru că omul, după cîte se spunea, avea faimă de brută. Am hotărît în sinea mea să devin invizibil pînă la căderea nopții, dar mătușa Maria Elvira pricepu manevra și, cînd eu mă pregăteam să-mi pierd urma prin împrejurimi, îmi spuse pe tonul cel mai liniștit din lume: „La ora la care vine el de la muncă, tu te așezi pe pragul ușii și stai să aștepți. Dacă o să vrea să te bată, sînt eu aici, dar tu nu faci un pas". Acestea sînt lecții bune, din acelea care durează toată viața, din acelea care ne apucă de umăr cînd sîntem pe punctul de a ceda. Îmi amintesc (chiar îmi amintesc, nu e un ornament literar de ultimă oră) de un apus

de soare extrem de frumos și eu așezat acolo pe pragul ușii, privind norii roșii și cerul violet, fără să știu ce avea să mi se întîmple, dar, evident, convins că ziua avea să se sfîrșească rău pentru mine. La un moment dat, era deja întuneric, a venit vecinul, a urcat scara casei, iar eu m-am gîndit: „Acum e acum". Și n-a mai ieșit. Nici pînă azi n-am aflat ce s-a petrecut acolo, înăuntru. I-a povestit nevasta ce se întîmplase și el a considerat că nu avea rost să ia în serios obrăzniciile unui copilaș? A fost ea atît de generoasă încît nu i-a spus nici un cuvînt bărbatului despre nefericitul episod, acceptînd ofensa adusă unor picioare pentru care nu avea nici o vină? S-o fi gîndit la toate cîte mi le-ar fi putut spune și ea mie în batjocură – că sînt gîngav, de pildă – și, din milă, nu mi le spunea? Cert este că, atunci cînd mătușa m-a chemat la masă, nu era numai satisfacție în gîndurile mele. Da, eram mulțumit pentru că reușisem să afișez un curaj care, pînă la urmă, îmi venise de împrumut, dar parcă, în același timp, aveam și impresia incomodă că îmi lipsește ceva. Să fi preferat eu să fiu pedepsit cu o tragere zdravănă de urechi sau cu niște palme la locul potrivit, pe care aveam încă vîrsta foarte nimerită să le primesc? Setea mea de martiriu nu putea să ajungă pînă acolo.

Nu am îndoieli, însă, că în noaptea aceea ceva a rămas în suspensie. Sau, dacă mă gîndesc mai bine, acum că scriu despre ce s-a întîmplat, poate că nu. Poate că atitudinea vecinilor rău văzuți din Mouchão dos Coelhos a fost doar a doua lecție de care aveam nevoie.

E momentul să explic motivația titlului pe care l-am dat la început acestor amintiri – *Cartea ispitelor* – care, la prima vedere, dar și la a doua și la a treia, nu pare să aibă nimic de-a face cu subiectele tratate pînă acum și, cu siguranță, cu majoritatea celor despre care voi vorbi în continuare. Ambițioasa idee inițială – care datează din vremea cînd lucram la *Memorialul mînăstirii*, cîți ani sînt de atunci – fusese aceea de a dovedi că sfințenia, această manifestare „teratologică" a spiritului uman capabil să submineze animalitatea noastră permanentă și, din cîte se vede, indestructibilă, perturbă natura, o zăpăcește, o dezorientează. Credeam pe atunci că acel Sfînt Anton în delir pe care l-a pictat Hyeronimus Bosch în *Ispita Sfîntului Anton*, din pricină că era sfînt, obligase toate forțele naturii, cele vizibile și cele invizibile, monștrii

minții și sublimitățile ei, desfrîul și coșmarurile, toate dorințele oculte și toate păcatele manifeste să iasă din adîncuri. Curios, tentativa de a transfera o temă atît de lunecoasă (vai mie, nu aveam să întîrzii să înțeleg că darurile mele literare erau mult sub măreția proiectului) într-un depozit de amintiri căruia, evident, i se cuvenea un titlu mai pe măsură nu m-a împiedicat să mă văd pe mine însumi într-o situație oarecum asemănătoare celei a sfîntului. Adică, fiind eu un individ din această lume, trebuia să fiu, cel puțin din pricina „inerenței funcției", un sediu al tuturor dorințelor și o țintă a tuturor ispitelor. De fapt, dacă am pune un copil oarecare și apoi un adolescent oarecare și apoi un adult oarecare în locul Sfîntului Anton, în ce ar consta diferențele ? Așa cum pe sfînt l-au asaltat monștrii imaginației, pe copilul care am fost l-au urmărit cele mai cumplite spaime ale nopții, iar femeile goale care continuă să danseze lasciv în fața tuturor Antonilor de pe planetă nu sînt diferite de acea prostituată grasă care, într-o noapte, pe cînd mergeam spre Cinema Salão Lisboa, singur, așa cum îmi era obiceiul, m-a întrebat cu un glas obosit și indiferent : „Tînărul dorește să vină în cameră ?". Era pe Rua do Bem Formoso,

colț cu niște *escadinhas*[1] care se află acolo, iar eu trebuie să fi avut vreo doisprezece ani. Și dacă unele dintre fantasmagoriile lui Bosch par să înlăture de departe posibilitatea oricărei comparații între sfînt și copil, asta e numai pentru că nu ne mai amintim sau nu vrem nici să ne mai amintim de ceea ce se petrecea pe atunci în capetele noastre. Acel pește zburător care, în tabloul lui Bosch, îl poartă pe sfîntul băiat prin văzduh și printre vînturi nu se deosebește prea mult de propriul nostru corp în zbor, așa cum a zburat al meu de atîtea ori prin spațiul aerian al curților dintre clădirile din Rua Carrilho Videira, cînd atingînd razant lămîii și moșmonii, cînd luînd înălțime cu o simplă fluturare a brațelor și plutind pe deasupra acoperișurilor. Și nu pot să cred că Sfîntul Anton a încercat vreo spaimă precum cele pe care le-am încercat eu, acel coșmar recurent în care mă vedeam închis într-o cameră de formă triunghiulară unde nu existau mobile, nici uși, nici ferestre, iar într-un colț al ei exista „ceva" (spun așa pentru că niciodată n-am reușit să aflu despre ce era vorba) care se mărea încet-încet, în timp ce se auzea o melodie, mereu aceeași, și totul creștea

1. Străduță în pantă abruptă sub formă de scări.

și creștea pînă ce mă făcea să dau înapoi spre ultimul colț, unde în cele din urmă mă trezeam, agitat, sufocat, scăldat în transpirație, în liniștea tenebroasă a nopții. Nimic foarte important, se va spune. Atunci, din cauza asta și-a schimbat numele această carte și a devenit *Fărîme de memorii*. Da, fărîmele de memorii de cînd eram o fărîmă de om, simplu.

Să continuăm. Familia Barata a intrat în viața mea cînd ne-am mutat din clădirea de la numărul 57 de pe Rua dos Cavaleiros pe Rua Fernão Lopes. Cred că în luna februarie 1927 încă locuiam în cartierul Mouraria, de vreme ce păstrez amintirea extrem de vie a șuieratului tirurilor de artilerie pe deasupra acoperișurilor, trase din castelul São Jorge împotriva rebelilor ce-și aveau tabăra în parcul Eduard al VII-lea. O linie dreaptă trasată de la esplanada castelului, avînd ca punct intermediar de trecere clădirea în care locuiam noi, ar da fără greș în tradiționalul post de comandă al rebeliunilor militare lisaboneze. Dacă nimereau sau nu nimereau ținta, asta era o chestiune care ținea de precizia ochirii și de reglajul armelor. Cum prima

mea școală a fost cea din Rua Martens Ferrão, iar admiterea în ciclul primar se făcea la vîrsta de șapte ani, înseamnă că trebuie să fi părăsit casa din Rua dos Cavaleiros puțin înainte ca eu să-mi încep studiile. (Mai există și o altă ipoteză care trebuie luată în considerare, poate mai solidă, pe care o consemnez înainte de a merge mai departe: aceea că tirurile de care vorbeam nu erau din timpul tentativei revoluționare de la 7 februarie 1927, ci din timpul alteia, din anul următor. De fapt, oricît de devreme aș fi început să mă duc la cinema – Salão Lisboa mai sus amintit, cunoscut mai mult sub numele de „Piolho"[1], în cartierul Mouraria, lîngă Arco do Marquês de Alegrete –, așa ceva nu s-ar fi putut întîmpla la frageda vîrstă de cinci ani neîmpliniți, cîți aveam eu în februarie 1927.) Dintre cei cu care împărțeam casa pe Rua dos Cavaleiros îmi amintesc bine doar de fiul cuplului. Se numea Félix și împreună cu el am suferit una dintre cele mai cumplite sperieturi nocturne, toate provocate, cu siguranță, de filmele oripilante pe care ni le dădeau pe atunci să le vedem și care azi ne-ar provoca doar rîsul.

---

1. Păduche (port.).

Cei doi Barata erau fraţi, unul dintre ei agent de poliţie, ca şi tatăl meu, dar făcînd parte dintr-o altă ramură a poliţiei, numită de Investigaţie Criminală. Tatăl meu, care avea să ajungă la funcţia de subşef după cîţiva ani, era în vremea aceea un simplu gardian al PSP, adică Poliţia de Siguranţă Publică, cu serviciu de stradă sau la secţie, după cum stabilea scara ierarhică şi, spre deosebire de celălalt, care umbla mereu îmbrăcat civil, avea pe guler numărul matricol 567. Îmi amintesc de el cu o claritate absolută, ca şi cum aş vedea chiar acum cifrele de alamă nichelată pe gulerul dur al dolmanului, căci aşa se numea haina de la uniformă, de doc cenuşiu, vara, de stofă albastră, groasă, iarna. Barata cel de la Poliţia de Investigaţie Criminală se numea António, purta mustaţă şi era căsătorit cu o femeie pe nume Conceição, din cauza căreia, cîţiva ani mai tîrziu, a avut probleme, căci mama a suspectat sau a avut dovezi suficiente ale unor anumite intimităţi între tata şi ea, exagerate în lumina oricărui criteriu de apreciere, inclusiv a celor mai tolerante. Niciodată n-am ajuns să aflu ce s-a petrecut cu adevărat, vorbesc doar din ceea ce am putut să deduc şi să-mi imaginez pe baza unor jumătăţi de cuvinte prin care mama şi-a descărcat năduful,

cînd eram deja în cealaltă casă. Pentru că ăsta ar putea fi motivul cel mai puternic ca să ne mutăm de pe Rua Padre Sena Freitas, unde locuiau cele două familii, pe Rua Carlos Ribeiro, și una, și cealaltă în cartierul care se construia atunci pe coasta care coboară de la biserica Penha de França pînă unde începea Vale Escuro. Din Rua Carlos Ribeiro am plecat, aveam douăzeci și doi de ani, ca să mă căsătoresc cu Ilda Reis.

De celălalt frate Barata îmi amintesc mai puțin, dar, totuși, reușesc să-l văd, îndesat, rotofei spre gras. Dacă am știut vreodată ce lucra, am uitat. Cred că soția lui se numea Emília și, dacă nu mă înșel, numele lui era José: aceste nume, ca și cel al lui Conceição, cea bănuită că ar fi fost o ușuratică, îngropate ani în șir sub aluviuni de uitare, au urcat ascultătoare din adîncurile memoriei cînd au fost convocate de necesitate, ca o geamandură de plută reținută pe fundul apei care, dintr-odată, s-a desprins din amalgamul mîlului. Aveau doi copii, Domitília și Leandro, amîndoi puțin mai mari ca mine, amîndoi cu istorioare de povestit, iar ea, lăudată fie soarta, cu dulci povești bune de rămas în amintire. Să începem cu Leandro. La vremea aceea, Leandro nu părea prea inteligent, ca să nu spunem că era foarte puțin sau că nu se

străduia s-o arate. Unchiul António Barata nu-și tocea limba în perifraze, metafore și ocolișuri, îl numea prost de-a dreptul, cu toate literele. Era epoca în care toți învățam după *Cartilha Maternal*[1] de João de Deus, care, deși s-a bucurat în timpul vieții de binemeritata reputație de a fi un om demn și un pedagog magnific, n-a știut sau n-a vrut să fugă de tentația sadică de a presăra, de-a lungul lecțiilor sale, un număr de capcane lexicale sau, cu ingenuă detașare, nu i-a trecut prin cap că ar putea fi capcane pentru unii catehumeni mai puțin dotați de natură pentru misterele lecturii. Îmi amintesc (locuiam în vremea aceea pe Rua Carrilho Videira, lîngă Morais Soares) de prelegerile furtunoase pe care Leandro le primea de la unchi, care se terminau întotdeauna cu palme peste față (așa cum se întîmpla cu nuiaua de dat la palmă, cunoscută ca „fata-cu-cinci-ochi", palma peste față era un instrument indispensabil metodelor educative în vigoare) de fiecare dată cînd dădeau peste un cuvînt impenetrabil pe care bietul băiat, din cîte îmi amintesc, niciodată n-a reușit să-l spună corect. Cuvîntul funest era *„acelga"*[2], pe care el

1. „Catehismul matern".
2. Mangold (specie de sfeclă). Se pronunță „ăselgă".

îl pronunța „*a cega*“[1]. Unchiul răcnea „*Acelga*, prostule, *acelga* !“, iar Leandro, așteptînd deja să fie plesnit, repeta: „*A cega*“. Și agresiunea unuia și angoasa chinuitoare a celuilalt erau fără rost, bietul băiat, chiar dacă l-ar fi omorît, avea să spună întotdeauna „*a cega*“. Leandro, bineînțeles, era dislexic, dar acest cuvînt, deși prezent în dicționare, nu se afla în catehismul bunului și dragului nostru João de Deus.

În ce-o privește pe Domitília, am fost prinși, într-o zi, ea și eu, în același pat, jucîndu-ne așa cum se joacă mirii, activi, curioși în legătură cu tot ce există în alcătuirea corpului ca să fie atins, penetrat și frămîntat. Mă întreb ce vîrstă aveam la vremea aceea și cred că vreo unsprezece ani sau poate ceva mai puțin (de fapt, îmi e imposibil să precizez, căci am locuit de două ori pe Rua Carrilho Videira, în aceeași casă). Îndrăznețiі (cine mai știe care dintre noi a fost cu ideea, deși mai mult ca sigur că inițiativa a plecat de la mine) au încasat niște palme la fund, care, din cîte îmi amintesc, au fost cam de

1. Oarba. Se pronunță „ă segă“.

formă, fără prea multă forță. Nu mă îndoiesc că cele trei femei din casă, inclusiv mama, au rîs după aceea împreună, pe ascuns, de păcătoșii precoce care nu putuseră suporta lunga așteptare a timpului potrivit pentru niște descoperiri atît de intime. Îmi amintesc că stăteam pe balconul din spatele casei (un etaj cinci foarte înalt), pe vine, cu fața băgată între drugii grilajului, plîngînd, în timp ce Domitília, în celălalt capăt, îmi ținea companie în vărsatul lacrimilor. Dar nu ne-am îndreptat. Cîțiva ani mai tîrziu, eu locuiam la numărul 11 pe Rua Padre Sena Freitas, ea s-a dus s-o viziteze pe mătușa Conceição și întîmplarea a făcut că nici mătușa, nici unchiul și nici părinții mei nu erau acasă, fapt mulțumită căruia am avut timp din belșug pentru apropieri și cercetări care, deși n-au mers foarte departe, au lăsat amintiri de neșters și unuia, și celuilalt sau cel puțin mie, căci și acum o văd, goală de la brîu în jos. Mai tîrziu, cei doi Barata locuiau deja în Piața Chile, mă duceam să-i vizitez cu ochii țintă la Domitília, dar, cum atunci eram deja mari și apți pentru orice, cu greu puteam avea un moment numai pentru noi. Tot pe Rua Padre Sena Freitas am dormit (sau n-am dormit) o parte dintr-o noapte cu o verișoară (avea același nume cu mama, Maria da Piedade,

care, pe lîngă că-i era mătușă, îi era și nașă), puțin mai mare ca mine, culcați în același pat, ea la cap, eu la picioare. Precauție inutilă a mamelor ingenue. În timp ce ele își reluau, în bucătărie, conversația pe care nu trebuia s-o auzim noi și pe care o întrerupseseră ca să ne ducă la culcare, unde cu propriile lor mîini drăgăstoase ne-au acoperit și culcușit, noi, după cîteva minute de așteptare plină de nerăbdare, cu inima săltîndu-ne în piept, sub cearșaf și sub pled, pe întuneric, am început o explorare tactilă reciprocă a trupurilor noastre, cu o precipitare și o nerăbdare mai mult decît justificate, într-un mod care n-a fost numai metodic, dar și cel mai instructiv din punct de vedere anatomic care ne stătea la îndemînă. Îmi amintesc că prima mișcare din partea mea, prima abordare, ca să spun așa, a făcut ca piciorul meu drept să pipăie pubisul deja înflorit al lui Piedade. Ne prefăceam că dormim ca doi îngerași cînd, tîrziu în noapte, mătușa Maria Mogas, care era căsătorită cu un frate al tatălui meu, pe nume Francisco, a venit s-o ia din pat ca să se întoarcă acasă. Acelea erau, într-adevăr, vremuri ale inocenței.

Trebuie să fi locuit pe Rua Padre Sena Freitas vreo doi sau trei ani. Cînd a început Războiul Civil Spaniol acolo locuiam. Mutarea pe Rua Carlos Ribeiro trebuie să fi fost în '38 sau poate chiar în '37. Dacă această memorie a mea, deocamdată încă bună, nu lasă să iasă la suprafață noi referințe și noi date, îmi este greu, ca să nu spun imposibil, să situez anumite evenimente în timp, dar sînt sigur că acesta pe care-l voi relata e anterior începutului războiului din Spania. Exista în vremurile acelea un joc foarte apreciat în rîndul claselor de jos, pe care îl putea fabrica fiecare în propria casă (am avut extrem de puține jucării și chiar și acelea în general de tablă, cumpărate pe stradă, de la vînzători ambulanți), joc care consta într-o mică placă dreptunghiulară în care se înfigeau douăzeci și două de cuie, cîte unsprezece pe fiecare parte, distribuite așa cum erau dispuși pe atunci jucătorii pe terenul de fotbal, înainte de apariția tacticilor moderne, adică cinci în față, care erau înaintașii, trei în spatele lor, care erau mijlocașii, numiți și *halfs*, după terminologia engleză, doi și mai în spate, numiți fundași sau *backs* și, în sfîrșit, portarul sau *keeper*. Se putea juca cu o biluță de sticlă, dar, de preferință, se folosea o biluță de metal, din acelea care se găsesc

în rulmenți, care era împinsă alternativ dintr-o parte și din alta, cu o mică spatulă, printre cuie, pînă ce era introdusă în poartă (existau și porți) și astfel se marca golul. Cu aceste extrem de sărace materiale se distrau oamenii, atît cei mici, cît și cei mari, și se organizau disputate meciuri și campionate. Privită de la această distanță, părea, și poate că a fost pentru cîteva momente, vîrsta de aur. Dar n-a durat prea mult, după cum se va vedea. Într-o zi, ne aflam pe balconul din partea din spate a casei, tata și cu mine (îmi amintesc că, în vremea aceea, familiile cu posibilități limitate își petreceau cea mai mare parte a timpului în partea din spate a casei, în principal în bucătărie), jucînd, eu așezat pe jos, el pe un scăunel de lemn, cum se foloseau pe atunci și se considerau indispensabile, mai ales pentru femei, care stăteau pe ele cînd lucrau croitorie. În spatele meu, în picioare, asistînd la joc, se afla António Barata. Tata nu era un om care să-și lase fiul să-l bată și de aceea, implacabil, profitînd de slaba mea abilitate, marca goluri unul după altul. Acel Barata, ca agent al Poliției de Investigație Criminală ce era, trebuie să fi fost antrenat mai mult decît suficient în ceea ce privește diferitele moduri de a exercita o presiune psihologică eficientă asupra deținuților

aflați în grija lui și trebuie să se fi gîndit în momentul acela că putea să profite de ocazie ca să-și exercite ceva mai mult antrenamentul. Cu un picior mă atingea în mod repetat în spate, în timp ce spunea : „Pierzi, pierzi". Puștiul a suportat cît a putut înfrîngerile din partea tatălui și umilințele venite din partea vecinului, dar, la un moment dat, disperat, dădu un pumn (un pumn, săracul de el, o scuturătură de cățeluș) în piciorul lui Barata, în timp ce-și vărsa năduful în puținele cuvinte care se puteau spune în astfel de împrejurări fără să ofenseze pe nimeni : „Stați liniștit !". Nici nu terminase bine fraza și tatăl învingător îi și lipi două palme peste față, care-l dădură de-a berbeleacul pe cimentul balconului. Pentru că nu respectase un om mare, bineînțeles. Nici unul, nici celălalt, tatăl și vecinul, amîndoi agenți de poliție și apărători onești ai ordinii publice, n-au înțeles niciodată că ei au fost cei care n-au respectat o persoană care mai avea mult de crescut ca să poată, în sfîrșit, să povestească trista întîmplare. A lui și a lor.

Din același balcon, ceva mai tîrziu, am avut o relație de prietenie cu o fată pe nume Deolinda, mai mare ca mine cu vreo trei sau patru ani, care locuia într-o clădire de pe o stradă paralelă, Travessa do Calado, a cărei parte din spate dădea spre partea din spate a casei mele. Trebuie să lămuresc că relație de prietenie, ceea ce se numea pe atunci relație de prietenie, din acelea cu cerere formală și promisiuni mai mult sau mai puțin menite să dureze („Domnișoara vrea să fie prietena mea?", „Mda, dacă aveți intenții bune"), n-a ajuns să fie niciodată. Ne priveam mult, ne făceam semne, conversam de la balcon la balcon pe deasupra curților interioare aflate la mijloc și a sîrmelor de rufe, dar nimic mai avansat în materie de angajamente. Timid, stînjenit, așa cum îmi stătea în caracter, am fost de cîteva ori în casa ei (locuia, cred că îmi amintesc, cu bunicii), dar, în același timp, hotărît la tot sau la ce s-ar fi nimerit. Un tot care nu avea să ducă la nimic. Ea era foarte drăguță, cu chipul rotunjor, dar, spre neplăcerea mea, avea dinții stricați și, pe lîngă toate celelalte, se gîndea probabil că eu eram prea tînăr ca să se implice sentimental cu mine. Se distra puțin în lipsa unui pretendent potrivit, dar, sau continui să mă amăgesc de atunci încoace, îi

părea rău că diferența de vîrstă se observa atît de mult. La un moment dat, am renunțat. Ea avea ca nume de familie Bacalhau, iar eu, deja sensibil, după cît se vede, la sunete și la sensul cuvintelor, nu voiam ca soția mea să care după ea prin viață numele de Deolinda Bacalhau[1] Saramago[2].

Am povestit cu altă ocazie cum și de ce mă numesc Saramago. Că acest Saramago nu era numele de familie dinspre tată, ci porecla cu care era cunoscută familia în sat. Că, ducîndu-se tata să declare, la Starea Civilă din Golegã, nașterea celui de-al doilea fiu al său, s-a întîmplat că funcționarul (se numea Silvino) era beat (de ciudă, tata îi reproșa mereu acest lucru) și că, sub efectul alcoolului și fără ca nimeni să-și dea seama de frauda onomastică, a hotărît, pe socoteala și riscul său, să adauge Saramago la numele laconic de José de Sousa, pe care tatăl meu dorea să-l port. Și că, în felul acesta, la urma urmelor, datorită intervenției, după toate

1. *Bacalhau* este numele unei specii de pește foarte mult consumat de către portughezi.
2. *Saramago* înseamnă „hrean".

aparențele, divină, mă refer, bineînțeles, la Bachus, zeul vinului și al acelora care se întrec să-l bea, n-a trebuit să inventez un pseudonim pentru a-mi semna cărțile, avînd în vedere că exista un viitor în acest sens. Am avut noroc, mare noroc, că nu m-am născut în vreuna dintre familiile din Azinhaga care, în vremea aceea și timp de mai mulți ani, au trebuit să tîrască obscenele porecle de Pichatada, Curroto și Caralhana[1]. Am intrat în viață marcat cu acest nume de familie, Saramago, fără ca familia să bănuiască și numai la șapte ani, cînd, ca să mă înscrie la școala primară, a fost necesar să prezinte certificatul de naștere, adevărul a ieșit gol-goluț din puțul birocratic, spre marea indignare a tatălui meu, pe care, de cînd se mutase la Lisabona, porecla îl supăra. Dar cel mai rău a fost cînd, numindu-se el doar José de Sousa, așa cum se putea vedea în hîrtiile lui, Legea, severă, bănuitoare, a vrut să știe cum se făcea că avea un fiu al cărui nume complet era José de Sousa Saramago. Astfel somat și pentru ca totul să fie cum trebuie, sănătos și cinstit, tata n-a avut altă

1. *Pichatada* și *Caralhana* sînt porecle derivate de la cuvintele *picha* și *caralho*, ambele fiind sinonime vulgare pentru „penis". *Curroto* înseamnă „Cur găurit".

soluție decît să procedeze la o nouă înscriere a numelui său, numindu-se de atunci și el José de Sousa Saramago. Presupun că acesta trebuie să fi fost unicul caz în istoria umanității în care fiul a fost cel care i-a dat numele tatălui. Nu ne-a fost de mare folos, nici nouă, nici Legii, pentru că tata, ferm în antipatiile sale, întotdeauna a vrut și a reușit să facă în așa fel încît să i se spună doar Sousa.

Într-o zi, un vecin al nostru, spun vecin pentru că locuia pe aceeași stradă (era încă cea numită Padre Sena Freitas), nu pentru că ne cunoșteam, bărbat tînăr, poate de vreo douăzeci și ceva de ani, a înnebunit. Se zicea că i se tulburase mintea de prea mult citit și învățat. La fel ca Don Quijote. Îmi amintesc de criza care l-a apucat, singura la care am fost martori oculari, pentru că după aceea n-am mai știut nimic de el, mai mult ca sigur că l-au internat la Rilhafoles, așa se numea ospiciul. Deodată, am început să auzim de afară niște strigăte disperate, sfîșietoare și am alergat la fereastră, mama, Conceição și eu, ca să aflăm ce se întîmpla. El locuia la ultimul etaj al unei clădiri mai

înalte bine decît a noastră, de cealaltă parte a străzii și puțin mai la dreapta de casa în care locuiam, un edificiu aflat pe colț cu Rua Cesário Verde. L-am văzut apărînd la fereastră de cîteva ori, ca și cum ar fi vrut să se arunce de acolo, dovadă că imediat apăreau prin spate niște mîini care-l trăgeau, iar el se zbătea, țipa de-ți sfîșia inima și repeta încontinuu aceleași cuvinte: „Oh, Sfinte Ilarie! Oh, Sfinte Ilarie!". De ce acel apel la Sfîntul Ilarie, n-am aflat niciodată. La un moment dat, a apărut o ambulanță, care trebuie să fi fost a pompierilor, l-au băgat înăuntru și nu s-a mai întors niciodată, cel puțin atîta timp cît am mai locuit noi acolo.

La vremea aceea eram deja la Școala Industrială Afonso Domingues, din cartierul Xabregas, după cei doi ani pe care i-am petrecut în Liceul Gil Vicente, aflat pe atunci în Mînăstirea São Vicente de Fora. În mod riguros, cronologia studiilor mele limitate e următoarea: am intrat la liceu în 1933, încă la vîrsta de zece ani (cursurile începeau în octombrie, iar ziua mea de naștere e în noiembrie), am învățat acolo în anii școlari 1933-1934 și 1934-1935 și m-am dus

la Afonso Domingues cînd urma să împlinesc treisprezece ani. Trebuie avut în vedere faptul că la disciplinele tehnice, precum Meseriile, Mecanica şi Desenul Tehnic, care, evident, nu făceau parte din programa liceală, am rămas un an în urmă la Afonso Domingues, adică am intrat în primul an de studii la aceste discipline şi în al doilea la celelalte. Aceasta a fost, prin urmare, succesiunea cursurilor şcolare frecventate de mine în şcoala industrială: '35-'36, anul doi şi anul întîi; '36-'37, anul trei şi anul doi; '37-'38, anul patru şi anul trei; '38-'39, anul cinci şi anul patru; '39-'40, anul cinci. Excursia la Sameiro, cea cu calul care n-a vrut să-şi ia rămas-bun de la mine, s-a făcut la sfîrşitul anului şcolar '38-'39, dar în timpul ei, şi înainte de examene, am avut ghinionul de a-mi suci piciorul stîng pe cînd făceam un salt, urmat de o fisură a calcaneului, care m-a obligat să merg, timp de mai mult de o lună, cu o cizmă de ghips pînă la genunchi, avînd pe talpă un fier curbat ale cărui capete se înfigeau în ghips şi care se numea scoabă. Cizma aceea de ghips a fost extrem de sărbătorită cu semnături, desene şi mîzgălituri ale colegilor. Unul dintre ei a avut chiar ideea că eu aş putea s-o folosesc drept fiţuică la examenul scris de matematică: „Tragi

pantalonul și gata". Deși nu i-am urmat sfatul, am promovat.

Cred că e momentul potrivit să vorbesc de un alt episod legat de apariția mea în această lume. Ca și cum n-ar fi fost de ajuns delicata problemă de identitate suscitată de numele de familie, i s-a mai adăugat încă una, data nașterii. De fapt, m-am născut în ziua de 16 noiembrie 1922, la ora două după-amiază, și nu în ziua de 18, așa cum afirmă Starea Civilă. S-a întîmplat că tatăl meu lucra în vremea aceea afară din ținut, departe și, pe lîngă că n-a fost prezent la nașterea fiului, nu s-a putut întoarce acasă decît după 16 decembrie, cel mai probabil în ziua de 17, care a fost duminică. Pe atunci, și presupun că și azi, declararea unei nașteri trebuia făcută în termen de treizeci de zile, sub pedeapsa cu amenda în caz de infracțiune. De vreme ce, în acele timpuri patriarhale, fiind vorba de un fiu legitim, nu-i trecea nimănui prin minte că declararea ar fi putut fi făcută de mamă sau de o rudă oarecare și avînd în vedere că tatăl era considerat oficial autor unic al celui născut (în foaia mea matricolă de la Liceul Gil Vicente apare

doar numele tatălui, nu și cel al mamei), s-a așteptat să se întoarcă el și ca să nu trebuiască să plătească amenda (orice sumă, chiar mică, era excesivă pentru buzunarul familiei), s-a amînat cu două zile data reală a nașterii și cazul s-a rezolvat. Întrucît viața în Azinhaga era așa cum era, anevoioasă, grea, bărbații plecau de multe ori să lucreze în afara ținutului timp de mai multe săptămîni, de aceea nu trebuie să fi fost eu nici primul caz, nici ultimul vinovat de aceste mici fraude. Raportat la data nașterii pe care o am în buletinul de identitate, voi muri cu două zile mai bătrîn, dar sper ca diferența să nu se observe prea mult.

Pe partea dreaptă a aceluiași etaj (încă n-am plecat din Rua Padre Sena Freitas) locuia o familie compusă din soț și soție, plus fiul lor. El era pictor într-o fabrică de ceramică, numită Viúva Lamego, aflată în zona Intendente. Nevasta era spaniolă, nu știu din ce parte a Spaniei, se numea Carmen, iar fiul lor, un băiețaș blond, avea, la vremea aceea, vreo trei ani (așa mi-l amintesc, ca și cum n-ar fi crescut deloc în timpul în care am locuit acolo). Eram prieteni

buni pictorul acela și cu mine, ceea ce va părea surprinzător, de vreme ce era vorba de un adult, cu o meserie neobișnuită în mica mea lume de relații, în timp ce eu nu eram decît un adolescent stîngaci, plin de îndoieli și certitudini, dar atît de puțin conștient și de unele, și de altele. Numele lui de familie era Chaves, de numele mic nu-mi amintesc sau n-am ajuns niciodată să-l aflu, pentru mine a fost întotdeauna numai domnul Chaves. Ca să înainteze cu lucrul sau poate ca să facă ore suplimentare, lucra seara acasă și eu îl vizitam în acele seri. Băteam la ușă, îmi deschidea soția, totdeauna rigidă și care nu prea îmi dădea atenție, iar eu intram în mica sufragerie unde, într-un colț, luminată de o lampă de birou, se afla roata de olărit la care lucra. Taburetul înalt pe care trebuia să mă așez se afla acolo, așteptîndu-mă. Îmi plăcea să-l văd pictînd lutul acoperit de smalț, care urma să fie ars, cu o vopsea aproape cenușie care, după ce se cocea, se transforma în cunoscutul ton de albastru al acestui tip de ceramică. În timp ce, de sub peneluri, apăreau flori, volute, arabescuri și alte ornamente, noi stăteam de vorbă. Deși eu eram tînăr, iar experiența mea de viață era cea care se putea imagina, intuiam că acel om sensibil și delicat se simțea singur. Azi sînt sigur de asta.

Am continuat să-i frecventez casa chiar și după ce familia mea s-a mutat pe Rua Carlos Ribeiro și, într-o zi, i-am dus o strofă scrisă în stil popular pe care el a pictat-o pe o farfurioară în formă de inimă. Farfurioara îi era destinată Ildei Reis, fata pe care începusem eu s-o curtez. Dacă memoria nu mă înșală, asta a fost prima mea „compoziție poetică", un pic cam tîrzie, ca să fiu sincer, dacă ne gîndim că eu mergeam pe optsprezece ani, dacă nu-i împlinisem deja. Am fost copleșit cu felicitări de prietenul Chaves, care era de părere că trebuia să mă prezint la jocurile florale[1], acele concursuri poetice delicioase, foarte la modă pe atunci, pe care numai ingenuitatea le salva de ridicol. Produsul talentului meu poetic suna așa: „Ai grijă, să n-audă nimeni / Taina ce ți-o spun eu ție: / Îți dau o inimă-farfurie / Căci a mea e lîngă tine". A se recunoaște că aș fi meritat, cel puțin, cel puțin, violeta de argint...

Cuplul nu părea să se înțeleagă bine, spaniolei, antipatică, i se părea detestabil tot ceea ce-i mirosea a Portugalia. În timp ce el era extrem de răbdător, distins, cu vorbe discrete și măsurate,

1. Concursuri literare avîndu-și originea în serbările romane cu același nume, dedicate Florei, zeița primăverii.

ea aparținea tipului de jandarm, aspră, mare și voluminoasă, cu un limbaj de mahala care măcelărea fără milă limba lui Camões. Asta încă nu era mare lucru, dacă n-ar fi fost agresivitatea caracterului ei. În casa lor am început să ascult Radio Sevilla după ce s-a pornit Războiul Civil. Curios, niciodată n-am reușit să aflu cu certitudine de care parte a disputei erau, mai ales ea, fiind spaniolă. Bănuiesc însă că Doña Carmen se dăduse de partea lui Franco din primul moment... Ascultînd Radio Sevilla, am făcut în capul meu o confuzie de toți dracii, care s-a menținut mult timp. Vorbea pe atunci la radio generalul Queipo de Llano, cu pălăvrăgelile lui politice, din care, bineînțeles, nu-mi amintesc nici un cuvînt. Ceea ce mi-a rămas pentru totdeauna în memorie a fost anunțul care a urmat imediat și care suna astfel: „*Oh que lindos colores, tintas Revi son las mejores*“[1]. Faptul n-ar avea nimic special dacă eu n-aș fi fost convins că era însuși Queipo de Llano cel care, după ce termina pălăvrăgeala politică, recita veselul anunț. Îi lipsea acest lucru „micii istorii“ a Războiului Civil din Spania. Cer iertare pentru futilitate. Mai serios a fost gestul meu de a arunca la gunoi, la cîteva

1. „Oh, ce culori frumoase, vopselele Revi sînt cele mai bune“ (în sp., în original).

luni după aceea, harta Spaniei în care înfipsesem ace cu gămălie de diferite culori, ca să marchez înaintările și retragerile armatelor de o parte și de alta. Nu mai este nevoie să spun că singura mea sursă informativă nu putea fi decît cenzurata presă portugheză, iar aceasta, ca și Radio Sevilla, niciodată n-ar fi dat vestea unei victorii republicane.

De fapt, și eu am avut atacurile mele de dislexie sau ceva asemănător, nu numai Leandro. De exemplu, m-am încăpățînat să susțin că *sacerdote* trebuia să se citească *saquerdote*, dar cum în același timp bănuiam că, probabil, mă înșelam, dacă trebuia să pronunț acest cuvînt (fiind vorba de un termen atît de „erudit", aceste cazuri nu puteau fi atît de multe, cu atît mai puțin azi, cînd sacerdoții sînt atît de puțini), făceam în așa fel încît să nu se prea înțeleagă ce spuneam, ca să nu trebuiască să mă corecteze. Trebuie să fi fost eu acela care a inventat așa-numitul beneficiu al îndoielii. După un timp, am reușit să rezolv dificultatea prin propriile mele mijloace și de atunci cuvîntul îmi iese corect din

gură. Un alt cuvînt care îmi ieșea stîlcit (acestea sînt episoade din vremea școlii primare) era *sacavenense*. Pe lîngă că desemna un locuitor din Sacavém, așezare înghițită astăzi de balaurul insațiabil în care s-a transformat Lisabona, era și numele unui club de fotbal, care nu știu dacă a reușit să supraviețuiască loviturilor timpului și purgatoriului diviziilor a doua și a treia. Și cum pronunțam eu pe atunci? Într-un mod absolut șocant, care îi scandaliza pe cei care mă auzeau: *sacanavense*[1]. Încă îmi amintesc ușurarea mea cînd, în sfîrșit, am fost în stare să inversez pozițiile silabelor prost crescute.

Trebuie să mă mai întorc o dată pe Rua dos Cavaleiros. Partea din spate a casei în care locuiam dădea spre Rua da Guia, altădată numită Rua Suja, din care puteai să ajungi pe celebra Rua do Capelão, prezență fatală, inevitabilă, în textele fadourilor și amintirilor despre Maria Severa și despre marchizul de Marialva, acompaniate de chitara portugheză și de pahare de

1. Formă care ar deriva de la cuvîntul portughez *sacana*, care înseamnă „pușlama".

rachiu. Amîndouă aveau vedere spre castel[1], de aici îmi vine amintirea tirurilor de artilerie care, trase de acolo, de sus, ne treceau, șuierînd, pe deasupra acoperișului. Locuiam la ultimul etaj (am locuit aproape întotdeauna la ultimele etaje, pentru că era chiria mai mică), într-o cameră care servea de bucătărie, după cum ne informau pe atunci anunțurile. Despre baie pur și simplu nu se vorbea, pentru că un astfel de lux nu exista, un vas de piatră într-un colț al bucătăriei, sub cerul liber, ca să spunem așa, servea pentru toate tipurile de reziduuri, atît solide, cît și lichide. În cartea *Manual de pictură și caligrafie* scriu, la un moment dat, despre femeile care duceau, ca să deșerte în amintitul vas de piatră, acoperite cu o pînză, în general albă, imaculată, vasele în care se adunau dejecțiile nocturne și diurne, numite și oale de noapte sau țucale, acest ultim termen, în orice caz, rareori folosit, poate pentru că plebeismul depășea limitele de toleranță privitoare la vocabular al familiilor respective. Oală de noapte era mai elevat. Această casă de pe Rua dos Cavaleiros, cu scara ei strîmtă și abruptă, e legată de perioada mea de coșmaruri visate în somn sau cu ochii deschiși, căci era de ajuns să vină noaptea și colțurile să înceapă

1. Este vorba despre castelul São Jorge.

să se umple de umbre, pentru ca, din fiecare dintre ele, un monstru să-și întindă ghearele în direcția mea, terorizîndu-mă cu grimase diabolice. Îmi amintesc că dormeam pe jos, în camera părinților (singura, de altfel, așa cum am spus) și, de acolo, îi chemam tremurînd de frică pentru că sub pat sau într-o pelerină pusă pe umeraș, în forma distorsionată a unei comode sau a unui scaun se mișcau ființe indescriptibile care amenințau să sară pe mine și să mă devoreze. Responsabil pentru aceste spaime, cred eu, a fost acel faimos cinema „Păduchele", din cartierul Mouraria, unde, împreună cu prietenul meu Felix, m-am hrănit spiritualicește cu cele o mie de chipuri ale lui Lon Chaney, cu oameni răi și cinici de cea mai proastă factură, cu viziuni de fantome, cu magii supranaturale, cu turnuri blestemate, cu subterane lugubre, în fine, cu tot arsenalul, pe atunci încă în faza de grădiniță, al groazei individuale și colective la preț scăzut. Într-unul dintre aceste filme, la un moment dat, așezat romantic pe balcon și, după expresia feței, visînd la femeia iubită, apărea amorezul din poveste (așa se spunea la vremea aceea, dar noi, cei de la „Păduchele", îi spuneam, fără etichetă, băiatul), cu antebrațul drept odihnindu-se pe o balustradă de piatră, prin spatele căreia,

după un moment de așteptare, a început să urce, cu gluga trasă pe ochi în mod tenebros și cu o lentoare înfricoșătoare, un lepros, care puse una dintre mîinile descărnate de boală peste mîna extrem de albă a actorului, iar acesta, imediat, pe loc și sub ochii noștri, a contractat, în pielea personajului, boala lui Hansen. Niciodată, în toată istoria bolilor omenești, nu se înregistrase un caz de molipsire atît de rapidă. Rezultatul unei asemenea orori a fost acela că, în noaptea aceea, dormind în pat cu Felix (nu știu din ce motiv, căci nu obișnuiam), m-am trezit la o oră tîrzie și l-am văzut în mijlocul camerei, care era și sufrageria celeilalte familii, pe leprosul din film, exact așa cum îl văzusem, îmbrăcat tot în negru, cu o glugă ascuțită și un baston care îi ajungea pînă la cap. L-am zgîlțîit pe Felix, care dormea, și i-am șoptit la ureche: „Uite, uite acolo". Felix s-a uitat și, să explice acum cine-o putea, a văzut exact ceea ce vedeam eu, adică pe lepros. Îngroziți, ne-am vîrît capul sub cearșafuri și am stat așa mult timp, sufocîndu-ne de frică și de lipsă de aer, pînă ce am îndrăznit să pîndim pe deasupra marginii cearșafului ca să constatăm, cu o infinită ușurare, că sărmana creatură plecase. La sfîrșitul filmului, băiatul se vindeca prin virtutea credinței, care îl mînase să se scalde în grota din Lourdes, de unde, intrînd

pătat, a ieșit curat în brațele ingenuei sau fetei, după cum o numeam noi, cu aceeași lipsă de respect. Aceste spaime au luat sfîrșit odată cu mutarea pe Rua Fernão Lopes, unde mă aștepta o altă frică, cea de cîini. Locuința din Rua dos Cavaleiros era o mansardă retrasă, așa cum avea să fie și cea din Rua Fernão Lopes. Privind de la etajul nostru, în partea din spate, clădirea mi se părea extrem de înaltă, iar mai tîrziu, chiar fiind eu deja adult, de multe ori m-am visat căzînd de acolo de sus, deși acest verb, a cădea, nu trebuie înțeles în sens strict literal, adică, în sensul de cădere fără sprijin, căci ceea ce se întîmpla efectiv consta în a mă lăsa să cobor, ștergînd încetișor balcoanele etajelor de jos, rufele puse la uscat, vasele de flori, pînă ce poposeam suav pe pietrele din Rua da Guia, intact. O amintire foarte vie din acele zile este aceea de a mă duce, trimis de mama, să cumpăr sare de la băcănia de vizavi și apoi, în timp ce urcam scara, de a desface cornetul și a băga în gură cîteva cristale care, topindu-se, aveau un gust de ceva ciudat și familiar în același timp. Tot din vremea aceea datează și descoperirea celei mai primitive dintre băuturile răcoritoare care mi-au trecut prin gîtlej : un amestec de apă, oțet și zahăr, aceeași care avea să-mi servească, cu excepția zahărului, în *Evanghelia* mea, ca să

potolesc ultima sete a lui Isus Cristos. Tot în vremea aceea m-am inițiat în abilitățile desenului „artistic". Am învățat să desenez o barză și un transatlantic, mereu cu aceleași linii, o perfecțiune repetată de multe ori, care, nu știu dacă chiar din cauza asta, a sfîrșit prin a mă aduce la saturație. Începînd de atunci, n-am mai fost în stare să desenez nimic, în afară de piesele de motor cu care a trebuit să am de-a face cîțiva ani mai tîrziu la Școala Industrială Afonso Domingues (să desenez în secțiune un carburator de automobil, de exemplu, era o treabă mult mai potrivită pentru perspicacitatea unui Sherlock Holmes decît pentru capacitatea deductivă limitată a unui băiat de paisprezece ani). Cel care m-a învățat să desenez transatlanticul și barza a fost tatăl lui Felix, care avea, chiar acum mi-am amintit, idei foarte precise despre cele mai bune metode de pedagogie aplicată: lega călcîiul fiului de piciorul mesei cu un fir de ață de cusut și îl lăsa acolo tot timpul necesar pentru îndeplinirea datoriilor școlare. Eu încă nu mergeam la școală. Îi țineam companie lui Felix în rușinea lui și mă întrebam dacă într-o zi avea să mi se facă și mie același lucru.

N-au fost numai sperieturi în sălile de cinema pe unde putea intra puștiul cu pantaloni scurți și părul tuns periuță. Existau și filme comice, în general scurte, cu Charlot, Buster Keaton, Stan și Bran, dar actorii care îmi plăceau cel mai mult erau Pat și Patachon, deși astăzi par să fi căzut într-o uitare absolută. Nimeni nu scrie despre ei, iar filmele nu se transmit la televizor. I-am văzut mai ales la Cinema Animatógrafo, pe Rua do Arco do Bandeira, unde mă duceam din cînd în cînd și îmi aduc aminte cît am rîs la un film în care ei (îi și văd în acest moment) făceau pe morarii. Mult mai tîrziu aveam să aflu că erau danezi și că se numeau, cel înalt și slab, Carl Schenstrom, cel scund și gras, Harold Madsen. Cu aceste însușiri fizice era evident că avea să vină ziua în care trebuiau să interpreteze rolurile lui Don Quijote și, respectiv, Sancho Panza. Ziua aceea a sosit în 1926, dar eu n-am văzut filmul. Cine nu îmi plăcea chiar deloc era Harold Lloyd. Și continuă să nu-mi placă.

Încă n-am vorbit despre bunicii mei paterni. Așa cum obișnuia să spună poetul Murilo Mendes despre infern, existau, dar nu funcționau.

El se numea João de Sousa, ea, Carolina da Conceição și la capitolul duioșie nu aveau nimic, deși, ca să spunem adevărul, au fost extrem de puține ocaziile pe care le-am avut, ei și cu mine, ca să vedem pînă unde putea să ajungă disponibilitatea noastră reciprocă în ceea ce privește schimbul de afectivitate. Îi vedeam rareori, iar uscăciunea care mi se părea că mă întîmpină și în unul, și în celălalt mă intimida. Un ansamblu de împrejurări pe care, evident, nu mi-a stat mie în putere să-l favorizez sau să-l împiedic a făcut ca, într-un mod firesc, spontan, cuibul meu în Azinhaga să fie întotdeauna casa bunicilor materni, plus cea a mătușii Maria Elvira, din Mouchão de Baixo. Bunica mea Carolina, în orice caz, n-a fost niciodată un om expansiv, de exemplu, nu-mi amintesc să mă fi sărutat vreodată, iar dacă a făcut-o, a fost cu gura țeapănă, ca o lovitură cu ciocul (diferența se înțelege ușor), încît, zic eu, decît să mă fi sărutat așa, mai bine era să n-o fi făcut. Cui nu-i plăcea deloc această preferință necondiționată pentru bunicii materni era tata, care, într-o zi, cînd am spus „bunicii mei", referindu-mă la părinții mamei, m-a corectat sec, fără să se obosească să-și ascundă resentimentele: „Mai ai și alții". Ce era să-i fac? Să simulez o iubire pe care n-o simțeam?

Sentimentele nu le poți stăpîni, nu sînt genul de lucruri pe care să le scoți sau să le pui în funcție de convenientele din fiecare moment, cu atît mai puțin dacă, prin natura vîrstei, ai în piept o inimă neavizată și liberă. Bunica mea Carolina a murit cînd aveam eu zece ani. Mama a venit într-o dimineață la școala din Largo do Leão cu vestea nefastă. Venise să mă ia, nu știu dacă în virtutea vreunui precept de conduită socială de care eu nu aveam cunoștință, dar care, după cît se vede, obliga la reunirea imediată a nepoților în caz de deces al bunicilor. Îmi amintesc că în acel moment m-am uitat la ceasul de perete care se afla în holul de la intrare, deasupra unei uși și, ca unul care, în mod conștient, încearcă să culeagă informații care ar putea să-i fie utile în viitor, m-am gîndit că trebuia să reținora. Cred că îmi aduc aminte, era ora zece și cîteva minute. În cele din urmă, acea inimă a mea de copil, neavizată și liberă, se hotărîse să joace un rol : acela de observator rece care-și subordonează emoția registrului obiectiv al faptelor. Dovada că așa era mi-a fost dată de un al doilea gînd, și mai liber și neavizat, acela că mi-ar ședea bine să vărs una sau două lacrimi, ca să nu apar, în ochii mamei mele și ai directorului școlii, domnul Vairinho, în postura nepotului lipsit de sentimente.

Ce îmi aduc aminte foarte bine este că bunica Carolina a fost bolnavă în casa noastră un timp. Zăcea în patul părinților mei, unde s-or fi culcat ei în acele zile n-am nici cea mai mică idee. În ce mă privește pe mine, eu dormeam în cealaltă cameră din partea de casă pe care o ocupam, pe jos și cu gîndacii (nu inventez nimic, noaptea treceau peste mine). Îmi amintesc că am auzit la părinții mei, de mai multe ori, un cuvînt despre care, la vremea aceea, credeam că denumește boala de care suferea bunica: albumină, că avea albumină (presupun acum că suferea de albuminurie, ceea ce, dacă mă gîndesc bine, nu e mare diferență, întrucît numai cine are albumină poate avea albuminurie). Mama îi punea comprese cu oțet cald, nu știu pentru ce. Mult timp, mirosul de oțet cald mi-a rămas asociat în memorie cu această bunică a mea, Carolina.

Uneori mă întreb dacă anumite amintiri sînt cu adevărat ale mele, dacă nu sînt mai mult amintiri ale altora despre unele episoade în care eu am fost un actor inconștient și de care abia mai tîrziu am luat cunoștință, fiindu-mi povestite de cei care au fost prezenți, dacă nu

cumva vorbeau și ei după ce i-au auzit pe alții povestind. Nu acesta este cazul acelei mici școli particulare, aflată la etajul al patrulea sau al cincilea al unei clădiri din Rua Morais Soares, unde, înainte de a ne duce să locuim pe Rua dos Cavaleiros, am început să învăț primele litere. Așezat pe un scăunel mic, le desenam încet și sîrguincios pe piatră, acesta era numele care i se dădea pe atunci ardeziei, cuvînt prea pretențios pentru a ieși cu naturalețe din gura unui copil și pe care, poate, nici nu-l cunoșteam încă. E o amintire proprie, personală, clară ca un tablou, din care nu lipsește traista în care îmi aranjam lucrurile, făcută din pînză de sac maro, cu o sfoară ca s-o pot pune în bandulieră. Se scria pe ardezie cu un creion de cretă care se vindea în papetării și putea fi de două calități, una, mai ieftină, dură ca piatra pe care se scria, pe cînd cealaltă, mai scumpă, era fină, moale și spuneam că e „de lapte" din cauza culorii ei, un gri deschis, exact cu aspect lăptos. Abia după ce am intrat în învățămîntul oficial, și nu imediat în primele luni, au putut degetele mele, în sfîrșit, să atingă acea mică minune a celor mai actualizate tehnici de scriere. Nu știu cum vor percepe toate acestea copiii de acum, dar, în acele vremuri îndepărtate, pentru copilăria noastră,

timpul părea alcătuit din ore de un tip special, toate lente, care parcă se tîrau, interminabile. A trebuit să treacă alți cîțiva ani ca să începem să înțelegem, definitiv, că fiecare avea doar șaizeci de minute și încă și mai tîrziu am căpătat certitudinea că toate acestea, fără excepție, se terminau la capătul a șaizeci de secunde...

Din vremea în care am locuit pe Rua Sabino de Sousa, în cartierul Alto do Pina, aveam o fotografie (care, din nefericire, a dispărut) în care eram cu mama la ușa unei băcănii, ea, așezată pe un taburet, eu, în picioare, rezemat de genunchii ei, avînd alături un sac de cartofi cu o etichetă de hîrtie pictată de mînă, așa cum se folosea pe atunci și avea să se folosească încă mulți ani în prăvăliile de cartier, informîndu-l pe cetățean asupra prețului produsului chiar înainte de a intra în magazin: $50[1] sau cinci *tostões*[2] kilogramul. După înfățișarea mea, trebuie să fi avut vreo trei ani și aceasta ar fi

1. 0,50 scuzi. Scudul era moneda națională portugheză înainte de introducerea monedei europene.
2. *Tostão*, plural *tostões*, diviziune a scudului reprezentînd a zecea parte din acesta.

fost fotografia mea cea mai veche. Cu Francisco, acel frate care a murit de bronhopneumonie la vîrsta de patru ani, în decembrie 1924, am o fotografie de cînd era încă un bebe. Uneori m-am gîndit că aș putea să spun că era fotografia mea și astfel să-mi îmbogățesc iconografia personală, dar n-am făcut-o niciodată. Și ar fi treaba cea mai ușoară din lume, de vreme ce, părinții mei fiind morți, n-ar mai exista nimeni care să mă dea de gol, însă furtul imaginii cuiva care și-a pierdut viața mi s-a părut o lipsă de respect de neiertat, o lipsă de demnitate fără nici o scuză. Să dăm, prin urmare, Cezarului ce e al Cezarului, lui Francisco ceea ce numai lui Francisco îi putea aparține.

Acesta este Francisco, căruia n-am îndrăznit să-i fur imaginea. A trăit atît de puțin, cine știe ce ar fi putut deveni. Uneori mă gîndesc că, trăind, m-am străduit să-i dau o viață.

Am şase ani şi sînt pe terasa din partea din spate a casei din Rua Fernão Lopes. Dacă memoria nu mă înşală, lîngă mine se aflau António Barata şi soţia, dar o foarfecă implacabilă m-a despărţit de ei. În materie de relaţii, mama mea a avut întotdeauna idei foarte clare : dacă prieteniile se terminau, se terminau şi fotografiile.

Aceasta este din vremea ciclului primar. Cred că este a doua fotografie a mea, dacă n-o iau în calcul pe cea dispărută, în care eram cu mama în ușa unei băcănii, ea în doliu după moartea fratelui meu Francisco, eu cu o figură tristă.

Aici îmi puseseră o cravată și insigna clubului Benfica pe rever. Tata m-a făcut membru al clubului și mă lua la meciuri pe vechiul stadion din Amoreiras. Era mai mult dorința lui decît a mea. Mă distram, dar fără fanatism.

Aceasta arată un aer triumfător, un zîmbet care pare foarte sigur de sine. Presupun că mi-au făcut-o după examenul de la sfîrșitul clasei a patra, cînd mă bucuram cu anticipație de responsabilitățile care mă așteptau la școală. Pentru puțin timp.

Poate că această fotografie ar fi trebuit amplasată înainte. Am un aspect fragil, delicat, care contrastează cu expresia afirmativă şi puţin complezentă din fotografia anterioară. Ceea ce mă derutează este nodul cravatei, slab, nestrîns, cum a început să se poarte mai tîrziu.

Iată-mă aici deja adolescent. Insigna a dispărut şi, din cîte îmi amintesc, cred că în vremea aceea nu mă mai duceam la meciuri. Am iar nodul cravatei strîns, care avea să mă însoţească toată viaţa, pînă în ziua de azi.

În vremea aceasta aveam deja logodnică. Mi se vede pe față...

În Azinhaga. Cu picioarele depărtate, înfruntînd aparatul de fotografiat cu un aer hotărît. Cum nu ştiam ce să fac cu mîinile, mi le-am vîrît în buzunare. Buzunarele pantalonilor constituie providenţa celor timizi.

Aici sînt Josefa şi Jerónimo. Mă înduioşează acea mînă pusă pe umărul bunicii. Nu erau genul de oameni care făceau demonstraţii publice ale sentimentelor, dar ştiu că se iubeau şi continuau să se iubească chiar şi la vîrsta aceea.

Bunica ține în brațe un nepot, dar nu știu cine o fi. Poate, după aspect, să fie fiul unchiului Manuel.

Nu ştiu ce să fac cu acest domn. Figura este a bunicului Jerónimo, dar costumul nu are nimic de-a face cu el. Poate i l-a împrumutat, pentru acea ocazie, soţul mătuşii Maria da Luz, care pe atunci locuia în Porto, de unde a fost luată fotografia.

Mama mea era o frumusețe. N-o spun eu, o spune această fotografie.

Erau frumoși amîndoi. Mama era însărcinată cu fratele meu Francisco. Eu aveam să mă nasc după aceea, dar nu va exista o fotografie.

Tata, deja subşef de poliţie. Era ceea ce pe atunci se numea o figură plăcută de bărbat.

Foarte frumoasă.

Anii au trecut și asta este, poate, ultima fotografie a tatălui meu. Cu toate rătăcirile lui, n-a fost niciodată un om rău. Într-o zi, eram deja bărbat, mi-a spus: „Tu, da, ai fost întotdeauna un fiu bun". În acel moment i-am iertat totul. Niciodată nu fusesem atît de apropiați.

Mă întorc la familia din sat. Se spunea că bunicul Jerónimo fusese dus la roata milei din Santarém și în legătură cu asta nu există îndoieli, întrucît însăși bunica Josefa mi-a vorbit de cîteva ori despre asta, fără alte amănunte, pe care, poate, nu le cunoștea sau prefera să le treacă sub tăcere. Despre împrejurările nașterii și despre viața prost văzutei mătuși[1] Beatriz am aflat și mai puțin. A vorbi despre ea însemna să vorbești despre funie în casa spînzuratului. Aspectul cel mai deconcertant dintre toate apare în certificatul de naștere al mamei mele, unde se declară că era nepoată de bunic necunoscut și a lui Beatriz Maria. Cine o fi fost femeia aceasta? Nu am nici cea mai mică idee, dar coincidența de nume, dacă mai era nevoie, constituia încă un element care-mi spunea că mama lui Jerónimo fusese și mama lui Beatriz, care locuia în casa de alături. Un certificat de naștere al mătușii Beatriz, dacă l-aș avea, ar lămuri situația definitiv. Dar mai există încă un aspect ciudat în toată povestea asta. De ce apare ca necunoscut cineva care trăia în sat și dăduse motive mai mult decît suficiente ca să fie cunoscut? E clar că mama bunicului Jerónimo n-a vrut sau

1. Sora bunicului.

n-a putut să păstreze copilul și de aceea l-a trimis la roata copiilor abandonați, dar tot nu voi ști ce s-a petrecut cu fiica Beatriz. O fi fost și ea abandonată? După cîte se vede, acel faimos străbunic berber (trebuie să fi fost maur), a cărui faimă de zdrahon și de zdrobitor de inimi, grație confidențelor bunicii Josefa, a ajuns și la urechile mele, a lăsat-o însărcinată de două ori pe străbunica Beatriz Maria, doar dacă, și asta ar simplifica totul, în ciuda diferențelor evidente dintre cei doi, el, înalt, ea, micuță, cei doi frați n-au fost gemeni. Ceea ce n-a păcălit pe nimeni a fost asemănarea, aerul de familie (ten închis, trăsături accentuate, ochi mici și înguști) care-i reunea, într-un fel de trib ușor de recunoscut de la o poștă, pe bunicul Jerónimo și pe sora lui, pe mama și toți frații ei: Maria Elvira, Carlos, Manuel, Maria da Luz. Stirpea masculină care i-a generat nu era de pe acele meleaguri ribatejane. Contrar celor ce ar putea crede cineva, străbunicul maur, despre a cărui trecere prin Azinhaga nu pare să fi rămas nici cel mai mic indiciu scris, n-a fost o invenție romantică a mea pentru împodobirea extrem de modestului arbore genealogic al familiei, ci o realitate genetică pe deplin confirmată. Trăia în afara satului, într-o baracă aflată printre sălcii și avea doi

cîini enormi care-i speriau pe vizitatori privindu-i în tăcere, fără să latre și nu încetau să-i privească pînă ce nu se retrăgeau. Unul dintre acești vizitatori, mi-a povestit bunica Josefa, a fost omorît și îngropat chiar acolo. Se dusese să-i ceară explicații maurului pentru că-i sedusese (cuvînt delicat) nevasta și a primit rafala de gloanțe din arma de vînătoare drept în piept. Nu există dovezi că asasinul ar fi fost judecat pentru crima sa. Cine a fost acel om?

Tot realitate, și din acelea extrem de dure, a fost și acea căzătură pe care am încasat-o pe bulevardul Casal Ribeiro, lîngă Rua Fernão Lopes, în niște zile care trebuiau să fie propice atît carității umane, cît și bunăvoinței cerești, căci era de Sfîntul Anton, apărător al cauzelor drepte și protector prin excelență al celor uitați, oriunde s-ar afla. Dacă nu cumva (ipoteză de luat în considerare) brutala căzătură a fost o răzbunare meschină a sfîntului personaj cînd și-a dat seama că amărîtul de *tostão* pe care eu îl ceream trecătorilor era destinat cumpărării de bomboane și, prin urmare, satisfacerii păcatului plăcerii de a mînca și nu cultului micului

altar improvizat la intrarea în clădire, momeală pentru sufletele bune, pioase sau laice. Lamentabila întîmplare a fost următoarea. Umblam, la concurență cu colegii din vecinătate, intonînd litania dintotdeauna: „Un bănuț pentru Sfîntul Anton, un bănuț pentru Sfîntul Anton", cînd văd trecînd pe bulevardul Casal Ribeiro, pe cealaltă parte, un domn cu vîrstă înaintată, îmbrăcat în haine închise la culoare, cu pălărie și baston, așa cum nu rareori se întîlnea pe străzile Lisabonei în acele vremuri primitive. Să-l văd și s-o rup la fugă ca să anticipez o ofensivă a concurenților care se îndeletniceau cu același lucru a fost o treabă care a durat cît ai spune amin. Bulevardul era în reparații, pavajul fusese scos (cred că înlocuiau cu asfalt vechile pietre neregulate de bazalt), iar pe jos era un pietriș mare, în stare să smulgă solzii unui crocodil. M-am împiedicat, am căzut, mi-am paradit un genunchi și cînd, în sfîrșit, am reușit să mă ridic, cu sîngele curgîndu-mi pe picior, domnul în vîrstă s-a uitat la mine, a făcut o figură de părere de rău simulată și și-a continuat plimbarea, poate gîndindu-se la dragii lui nepoți, atît de diferiți de băieții ăștia fără educație de pe stradă. Plîngînd din cauza durerilor de la genunchi, dar și din cauza umilinței de a fi

căzut la picioarele unui om care nu schițase nici cel mai mic gest de a mă ajuta să mă ridic, m-am tîrît pînă acasă, unde mama m-a vindecat cu inevitabila tinctură de iod și un pansament extrem de strîns care, timp de cîteva zile, nu m-a lăsat să-mi folosesc articulația genunchiului. E foarte posibil, acum că stau să mă gîndesc, ca acest episod dureros să fi fost cauza pentru care am abandonat pe drum incipienta mea educație religioasă. Locuia în aceeași clădire, dacă nu greșesc, la etajul al doilea pe stînga, o familie foarte credincioasă (tatăl, mama, fiul și fiica), iar doamna aceea a convins-o pe doamna Piedade să-i permită să mă inițieze în tainele bisericii în general și ale euharistiei în special. Pe scurt, voiau să mă ia cu ei la biserică. Mama a spus da, doamnă, a mulțumit pentru atenția pe care simpaticii și distinșii vecini o acordau fiului ei, dar, cunoscînd-o așa cum am cunoscut-o după aceea, sceptică prin indiferență, cu excepția ultimei perioade a vieții, cînd, deja văduvă, a început să frecventeze biserica împreună cu prietenele din cartier, socotesc că și-a dat consimțămîntul la fel cum m-ar fi lăsat să mă duc la plajă cu vecinii aceia sau cu alții. Problema pe care o am de rezolvat acum este dacă asta s-a întîmplat

înainte sau după căzătură. Oricum ar fi fost și în ciuda faptului că m-am așezat cu ei pe banca din față, prezența mea la biserică, o dată sau de două ori, nu promitea mult. Cînd paracliserul suna clopoțelul și credincioșii își plecau capetele ascultători, eu n-am rezistat să nu întorc ușor capul și să trag cu ochiul pe ascuns ca să văd ce se petrecea acolo de nimeni nu trebuia să vadă. Revenind la problemă, la căzătură, dacă ea s-a întîmplat înainte înseamnă că, atunci cînd m-au luat la biserică, eu eram deja neîncrezător, decepționat de un sfînt și dispus să cred că toți ceilalți erau la fel. Dacă s-a întîmplat după, atunci căzătura putea fi privită ca o pedeapsă pentru faptul că abandonasem calea cea dreaptă care trebuia să mă ducă în rai, ipoteză în care Dumnezeu s-a purtat rușinos, ca un intolerant de cea mai joasă speță, care se răzbuna în mod brutal pentru o mică lipsă de considerație, fără să țină seama de puținii mei ani de învățăcel la păgîni. N-o să știu niciodată. Nu trebuie să uit însă că, cel puțin o dată, îngerii din cer au vegheat asupra mea și asupra a doi tovarăși de-ai mei, care locuiau tot pe Rua Fernão Lopes. Găsisem în casă, nu mai țin minte cum, un cartuș de vînătoare, pe care l-am luat să-l arăt prietenilor și

nu doar să-l arăt, căci tremurînd de excitare, ca niște conspiratori, ne-am adunat pe o scară din apropiere și l-am desfăcut ca să scoatem ce era înăuntru, pulberea și alicele de plumb. Așezați pe treptele de piatră de la intrare, stăteam roată în jurul grămăjoarei de pulbere ca să vedem ce se întîmplă dacă apropiam un chibrit. Deflagrația a fost modestă, dar suficientă ca să tragem o sperietură. Și dacă n-am rămas cu fața sau cu mîinile arse, asta s-a întîmplat, cu siguranță, pentru că Sfîntul Anton sau unul dintre numeroșii săi colegi din împărăție a interpus între noi și explozie mîna lui taumaturgică și providențială. În orice caz, mai bine rana de la genunchi.

Cînd m-am gîndit să descriu episodul căzăturii de pe bulevardul Casal Ribeiro, aveam în minte o fotografie în care sînt cu mătușa Maria Natália, făcută de un fotograf la minut în parcul Eduard al VII-lea, unde duminicile, fără excepție, se duceau să se plimbe servitoarele din toate casele bogate și răcanii din toate garnizoanele din Lisabona. În fotografia aceea, care s-a pierdut ca atîtea altele, eram în bluză și

pantaloni scurți, cu ciorapii negri ridicați pînă la genunchi, ținuți de un elastic alb. O regulă fundamentală a artei vestimentației cerea să se răsfrîngă o parte a ciorapului ca să nu se vadă elasticul, dar, după cîte se pare, eu încă nu fusesem instruit în privința acestor amănunte rafinate ale vieții sociale. Se vedea clar crusta unei răni pe genunchiul stîng, dar asta nu era cea de pe bulevardul Casal Ribeiro. Aceasta avea să se întîmple cîțiva ani mai tîrziu, în curtea Liceului Gil Vicente și a fost tratată la dispensar. Mi-au pus ceea ce pe atunci se numea un „crampon", o bucățică de lamelă metalică, aproximativ în formă de pensetă, care se înfigea în marginile rănii ca să le apropie și, prin contact, să grăbească cicatrizarea. Urma a rămas vizibilă timp de mulți ani și chiar și acum încă se mai pot distinge niște ușoare rămășițe ale ei. O altă cicatrice pe care o am, ca o linie fină, este cea a unei tăieturi cu briceagul, într-o zi în Mouchão de Baixo, pe cînd ciopleam o barcă dintr-o bucată de plută. Înfigeam vîrful lamei ca să smulg bucăți de scoarță acolo unde avea să fie interiorul ambarcațiunii, cînd, deodată, din cauza arcului slab, briceagul s-a închis și tăișul și-a croit drum prin ceea ce a întîlnit în cale, adică prin partea exterioară a degetului

arătător al mîinii drepte, lîngă unghie. Puțin a lipsit să nu-mi taie o bucățică de carne. Am fost vindecat cu ajutorul unuia dintre leacurile miraculoase din acea epocă, alcool cu balsamină. Rana nu s-a infectat și s-a cicatrizat perfect. Mătușa Maria Elvira zicea că eu eram bun de carne.

Mătușa Maria Natália lucra în casa domnilor Formigais (cînd se vorbea despre ei se folosea întotdeauna pluralul[1]) ca servitoare dinăuntru (exista și servitoare de afară, care ieșea după cumpărături sau după alte treburi în afara casei). Îmi amintesc că mă aflam într-o dimineață (m-oi fi dus s-o iau pe mătușa la plimbarea duminicală, pe care o făceam la două săptămîni) în bucătăria casei (pentru că niciodată nu mai văzusem așa ceva, mă fascina mașina de gătit neagră, ușițele de diferite mărimi cu ramele lor de cupru strălucitor, cazanul unde era întotdeauna apă caldă) și a apărut acolo bătrînul domn Formigal însoțit de soția sa, *Dona* Albertina, la fel de înaintată în vîrstă, dar care arăta foarte bine. Bucătăreasa și cele două servitoare, cea dinăuntru și cea de afară, au făcut

1. *Formigais* este pluralul numelui *Formigal*.

plecăciunea și s-au aliniat într-o parte, așteptînd ordine, dar domnul Formigal, care purta cioc și mustață, foarte albe, la fel ca și părul, venise doar ca să vadă (din amabilitate, nu pentru că ar fi fost el medic sau infirmier) genunchiul pe care mi-l zdrelisem eu pe bulevardul Casal Ribeiro. M-a privit cu un aer condescendent, protector și a întrebat: „Ei, ți-ai rănit rotula?". Niciodată n-am uitat fraza aceea. Ceea ce-mi rănisem cu adevărat nu era rotula, ci genunchiul, însă el trebuie să se fi gîndit că acest cuvînt era prea vulgar, nedemn de persoana sa. Mi-am coborît privirea spre articulația maltratată și n-am fost în stare să spun decît: „Da, domnule". M-a mîngîiat pe față și a plecat, luînd-o după el pe *Dona* Albertina. Mătușa Maria Natália nu mai putea de mîndrie, bucătăreasa și servitoarea de afară mă priveau ca și cum capul mi-ar fi fost înconjurat de o aură cerească, ca și cum în nepotul insignifiant al servitoarei dinăuntru ar fi înflorit deodată merite și valori pînă atunci necunoscute, dar pe care mîna îngrijită și albă a domnului Formigal, atingîndu-mi ușor fața și părul tuns scurt, le silise, în sfîrșit, să înflorească. Domnii Formigais urmau să plece, probabil la biserică, dar *Dona* Albertina s-a mai întors o dată la bucătărie. Aducea un cornețel cu pastile de

ciocolată: „Ține, sînt pentru tine, să-ți facă bine la genunchi", a zis ea și a plecat, lăsînd o dîră de miros de pudră și rotula la locul ei. Nu știu dacă atunci m-a dus mătușa să văd dormitorul domnilor, cred că nu. Era pompos, solemn, aproape ecleziastic, tot împodobit cu țesături luxoase roșii, baldachinul de deasupra patului, cuvertura, pernele mari, perdelele, tapiseriile scaunelor: „Totul e damasc din cel mai bun, din cel mai scump", m-a informat mătușa, iar cînd am întrebat-o de ce avea canapeaua de la picioarele patului forma unui S, mi-a răspuns: „Aceea e o banchetă de conversație, domnul se așază într-o parte, doamna se așază în cealaltă și astfel pot conversa fără a fi nevoiți să-și răsucească gîtul ca să se poată privi, e foarte practic". Cum ne aflam acolo, mi-ar fi plăcut să încerc, dar mătușa Maria Natália nici măcar nu m-a lăsat să trec de pragul ușii. Mai rea soartă am avut după aceea, eu și pastilele de ciocolată. Înainte de a pleca din casa domnilor Formigais am mestecat cîteva, care mi-au lăsat în gură o savoare ce anticipa paradisul, însă mătușa Maria Natália a fost clară și categorică: „Nu mai mînca, pot să-ți facă rău", iar eu, copil bun ca întotdeauna, am ascultat. Cum nu-mi amintesc să mă fi plimbat prin parcul

Eduard al VII-lea cu un cornet de pastile de ciocolată în mînă și, pe deasupra, și cu interdicția de a nu pune gura pe ele, trebuie să ne fi dus direct de acolo în Rua Fernão Lopes, unde m-a lăsat mătușa, după ce a povestit, pot să-mi imaginez cu ce lux de amănunte, episodul din bucătărie, alintările primite de nepot, mîngîierea domnului Formigal, iar aceste pastile de ciocolată i le-a dat doamna, ce cumsecade e doamna. A venit noaptea și, cum în vremea aceea, fără radio la care să asculți cîntecele din spectacolele de revistă, încă ne culcam odată cu găinile, n-a trecut mult pînă ce mama m-a trimis la culcare. Părinții mei și cu mine dormeam în aceeași cameră, ei în patul lor dublu, eu, pe un mic divan, mai bine zis pe un pat pliant, sub partea înclinată a mansardei. De cealaltă parte, pe un scaun rezemat de perete, rămăsese mult doritul cornet cu pastile de ciocolată. Cînd mama și tata au venit să se culce, mai întîi el, așa cum se întîmpla întotdeauna, apoi ea, care mai rămînea să spele vasele sau să cîrpească vreun ciorap, eu aveam ochii închiși, prefăcîndu-mă că dorm. S-a stins lumina, ei au adormit, dar eu am reușit să nu mă las învins de somn. Tîrziu în noapte, în camera întunecată, m-am sculat încetișor,

m-am dus pîș-pîș să caut cornetul și, din trei pași furișați, m-am întors în pat și m-am băgat sub cearșafuri, fericit, mestecînd pastilele foarte dulci, pînă ce am alunecat în inconștiență. Cînd am deschis ochii, de dimineață, am găsit, strivit sub mine, ceea ce rămăsese din festinul nocturn, o pastă maro de ciocolată, lipicioasă și moale, lucrul cel mai murdar și respingător pe care l-au văzut ochii mei vreodată. Am plîns mult, de supărare, dar și de rușine și de frustrare, și poate tocmai de aceea nu m-au pedepsit și nici nu m-au certat părinții. În fond, la capitolul nefericire îmi luasem partea. Cedasem ispitei lăcomiei și lăcomia mă pedepsea fără băț și fără piatră.

În unele duminici, după-amiaza, femeile coborau în Baixa[1] ca să se uite prin vitrine. În general, mergeau pe jos, uneori luau tramvaiul și ăsta era cel mai mare rău care mi se putea întîmpla la vîrsta aceea, pentru că nu dura mult pînă să mi se facă greață din cauza mirosului dinăuntru, o atmosferă încinsă, aproape fetidă,

1. Centrul, zona comercială tradițională a Lisabonei.

care-mi întorcea stomacul pe dos și-n cîteva minute mă făcea să vomit. Sub acest aspect am fost un copil delicat. Cu timpul, această intoleranță olfactivă (nu știu ce alt nume i-aș putea da) s-a diminuat, dar cert este că, timp de mulți ani, îmi ajungea să mă urc într-un tramvai ca să simt că mi se învîrte capul. Oricare a fost motivul, mila de mine sau dorința de a ne bucura picioarele, în duminica aceea am coborît pe jos din Rua Fernão Lopes, mama, Conceição, cred că și Emília, și eu, pe bulevardul Fontes Pereira de Melo, apoi pe Avenida da Liberdade și, în cele din urmă, am urcat la piațeta Chiado, căci acolo se expuneau comorile cele mai apreciate ale lui Ali Baba. Nu-mi amintesc de vitrine, nici nu mă aflu aici ca să vorbesc despre ele, am în minte chestiuni mai serioase în acest moment. Lîngă una dintre ușile magazinului Armazéns Grandella era un om care vindea baloane și, fie pentru că am cerut (deși mă îndoiesc serios, pentru că numai cine se așteaptă să i se dea își asumă riscul de a cere), fie pentru că mama a vrut, în mod excepțional, să facă un gest drăgăstos în public, unul dintre acele baloane a trecut în mîna mea. Nu-mi amintesc dacă era verde sau roșu, galben sau albastru sau, pur și simplu, alb. Ceea ce s-a întîmplat după aceea avea să șteargă

pentru totdeauna din memoria mea culoarea, care trebuia să-mi rămînă fixată pentru totdeauna în ochi, avînd în vedere că acela era nici mai mult, nici mai puțin decît primul meu balon în toți cei șase sau șapte ani de viață pe care-i aveam. Mergeam noi prin piața Rossio, ne întorceam deja spre casă, eu, fudul ca și cum aș fi condus prin văzduh lumea întreagă legată de o ață, cînd, deodată, am auzit pe cineva rîzînd în spatele meu. M-am uitat și am văzut. Balonul se dezumflase, îl tîram pe jos fără să-mi dau seama, era ceva murdar, mototolit, inform și doi bărbați, care veneau în urmă, rîdeau și arătau cu degetul spre mine, care eram, în momentul acela, cel mai ridicol dintre specimenele umane. Nici măcar n-am plîns. Am dat drumul ației, m-am agățat de brațul mamei ca și cum ar fi fost o scîndură care aduce salvarea și am continuat să merg. Acel ceva murdar, mototolit și inform era, cu adevărat, lumea.

Într-o zi, cam prin aceeași perioadă, am fost în excursie la Mafra. Mă născusem în Azinhaga, trăiam în Lisabona, iar acum cine știe dacă nu eram dus, ca un indiciu complice al sorții, un

semn cu coada ochiului pe care atunci nu-l putea descifra nimeni, să cunosc locul unde, după mai bine de cincizeci de ani, avea să se decidă, definitiv, viitorul meu ca scriitor. Nu-mi amintesc ca familia Barata să fi mers cu noi. Am chiar o vagă idee că ne-a luat cu mașina un cunoscut oarecare al tatălui meu, care, din cîte știu, n-a lăsat vreun alt semn al trecerii lui prin viața noastră. Din acea călătorie scurtă (n-am intrat în mînăstire, am vizitat doar bazilica) nu am altă amintire mai vie decît cea a unei statui a Sfîntului Bartolomeu, amplasată, tot acolo se află și astăzi, în cea de-a doua capelă pe partea stîngă cînd intri, căreia i se spune, cred, în limbaj liturgic, partea Evangheliei. Cum eu eram, din pricina vîrstei mele fragede, lipsit de informații asupra lumii statuilor, iar lumina din capelă era atît de slabă, mai mult ca sigur că nu mi-aș fi dat seama că nefericitul Bartolomeu era jupuit, dacă nu era pălăvrăgeala ghidului și gestul său convingător în timp ce arăta cu degetul faldurile de piele flască (deși de marmură) pe care sărmanul martirizat le susținea cu propriile sale mîini. O oroare. În *Memorialul mînăstirii* nu se vorbește despre Sfîntul Bartolomeu, dar e foarte posibil ca amintirea acelui moment angoasant să fi pîndit în mintea mea cînd am spus celor

care mă însoțeau, prin anul 1980 sau 1981, contemplînd încă o dată masivitatea grea a palatului și turnurile bazilicii: „Într-o zi mi-ar plăcea să includ toate astea într-un roman". Nu jur, spun doar că e posibil.

Trebuie să fi făcut cîteva călătorii la Azinhaga în brațele mamei mele între doi și patru sau cinci ani. N-ar fi fost deloc firesc ca tata, înainte un săpător oarecare cu cazmaua, iar acum funcționar public, agent de poliție de dată recentă, cu un coș plin de noutăți din capitală de povestit, să rămînă prin Lisabona în timpul perioadelor sale anuale de concediu, cînd avea ocazia să se afișeze, cu tot prestigiul, în fața vechilor tovarăși de muncă, vorbind elevat sau, cel puțin, șlefuindu-și cît putea mai bine dicția, ca să nu pară prea provincial, iar în intimitatea de la cîrciumă, între două pahare, să-i răsfețe cu istorioare despre femei, despre vreo prostituată care plătea cu trupul o anume protecție din partea poliției, dar asta nu mărturisea el niciodată, sau vreo vînzătoare ușoară de la piață, din Praça da Figueira. După mulți ani, bunica mi-a povestit că, atunci cînd eram dat în grija ei, ea mă

așeza în camera de la stradă, pe un pled întins pe podea, de unde, la un moment dat, îi ajungea glasul meu: „*Ah bó, bó*“[1]. „Ce vrei tu, băiatul mamei?“, întreba ea. Iar eu răspundeam, înlăcrimat, sugîndu-mi degetul mare de la mîna dreaptă (era de la mîna dreaptă?): „Vreau caca“. Cînd răspundea ea la cererea de ajutor, era prea tîrziu. „Erai deja murdar tot de rahat“, îmi spunea bunica, rîzînd. Ducîndu-ne noi, mama, Francisco și eu, la Lisabona în primăvara anului 1924, pe cînd eu nu aveam mai mult de un an și jumătate, dezvoltarea mea din punct de vedere comunicativ nu putea fi mare lucru. E de presupus, prin urmare, că episoadele scatologice pe care le-am povestit adineauri s-au întîmplat mai tîrziu, în acele ocazii cînd m-am dus la Azinhaga în vacanță, cînd mama, lăsîndu-mă la bunica Josefa, se ducea să-și aline dorul cu prietenele din tinerețe, cărora le împărtășea propriile ei experiențe în lumea civilizată, inclusiv, dacă mîndria și rușinea nu-i înțepeneau limba, frecventele maltratări din partea unui soț amețit de bucuriile erotice ale metropolei lisaboneze. Poate pentru că am fost martor stupefiat și speriat al

1. Pronunție stîlcită a silabei *vó*, care este diminutivul familiar de la *avó*, „bunică“.

cîtorva dintre aceste scene domestice deplorabile, niciodată n-am ridicat mîna la o femeie. Mi-a servit drept vaccin.

Era vremea cînd femeile se duceau la vrăjitoare dacă lucrurile mergeau prost în casă. Îmi amintesc, încă pe Rua Fernão Lopes, rugăciunile și fumigațiile pe care le făcea mama în dormitor, aruncînd peste jăraticul din sobă niște bobițe închise la culoare, rotunde, în timp ce rostea un descîntec care începea așa: „Bobițe, bobițele mele, așa cum...". De restul cantilenei nu-mi amintesc, dar îmi amintesc de mirosul bobițelor, atît de intens, încît chiar și acum îl simt în nas. Răspîndeau un firicel de fum cu un miros bolnăvicios, în același timp dulceag și grețos, care te amețea. Niciodată n-am ajuns să aflu ce „bobițe" erau acelea, trebuie să fi fost ceva oriental. Presupun că din cauza acestei amintiri nu suport fumigațiile cu bețișoare din Orient cu care astăzi se obișnuiește să ne împută casele, crezînd că astfel le spiritualizează...

Într-o zi, într-o bostănărie aproape de Mouchão de Baixo, mătușa Maria Elvira, José Dinis și cu mine, nu-mi mai aduc aminte din ce motiv, deși sînt sigur că n-a fost vorba de o simplă întîmplare, ne-am întîlnit cu Alice și cu părinții ei și, așa cum era de așteptat, văzînd că fata îmi dădea mai multă atenție decît lui, l-a apucat așa un atac de gelozie pe disprețuitul meu văr, că a aruncat în mine cu felia de pepene galben din care mînca. Îmi țintise fața, dar n-a nimerit, m-a atins doar pe cămașă. Așa cum am spus, ne încăieram din orice, încontinuu, precum cîinele și pisica. Dar acum e vorba de Alice, a sosit momentul să vorbesc despre ea cu mai multă exactitate decît am făcut-o pînă acum. După un timp de la acest incident (cred că trebuie să fi fost în vara următoare) am fost toți trei la Vale de Cavalos, unde se mutase familia ei (înainte locuiau în Alpiarça) și chiar am fost, dacă memoria nu mă înșală prea tare, la ea acasă. (Nu sînt absolut sigur că lucrurile s-au petrecut exact așa, dar, oricum, a existat o ocazie și atunci trebuie să fi învățat drumul, tăind peste cîmp prin răzoare și ocolișuri, ca să ajung de la Mouchão de Baixo la Vale de Cavalos.) Ei bine, s-a întîmplat că la o săptămînă sau două au avut loc petreceri în localitatea aceea, iar eu am

hotărît că trebuia s-o văd pe Alice cu orice preț. Aveam cincisprezece ani, era vara anului în care împlineam șaisprezece. Am consemnat în primele pagini ale acestei cărți cîteva episoade ale aventurii sentimentale, cum ar fi traversarea rîului Tejo, barca lui Graviel acostînd la mal și răzuind pietrișul cu fundul, semiobscuritatea crepusculară, lungul drum pe jos la ducere și la întoarcere. Prin urmare, nu le voi repeta, acum trebuie să am curajul să întorc medalia și să prezint și cealaltă față. Era un bal în piață, fanfara din localitate cînta cu entuziasmul corespunzător evenimentului. Am stat de vorbă cu Alice, care m-a primit bine, dar fără excese, am dansat cu ea (dacă se putea numi a dansa, mai mult mă conducea ea pe mine decît eu pe ea și am bănuiala – dacă nu chiar certitudinea – că, la un moment dat, a făcut un gest resemnat către o prietenă care dansa alături). În cele din urmă, era deja tîrziu (astăzi știu că gestul acela a fost ceea ce m-a făcut să renunț la Alice pentru totdeauna), mi-am luat rămas-bun învins. Și azi mă întreb cum am reușit să nu mă rătăcesc în noaptea plină de murmure și de umbre, cînd, nu cu mulți ani înainte, tremuram de frica de întuneric și de monștrii zămisliți de el. Baraca rudimentară de trestie și lut, acoperită cu paie,

în care, extenuat, cu picioarele împleticite, m-am adăpostit la capătul drumului, era, am aflat abia după aceea, locul unde unchiul Francisco Dinis obișnuia să se odihnească în pauzele rondurilor sale nocturne pe moșie. Înfometat, am căutat înăuntru, pe bîjbîite, ceva de mîncare și n-am găsit decît bucata aceea de pîine de porumb, de care am amintit deja, cu pînze de păianjeni și mucegai, așa cum am putut constata de dimineață cînd am mîncat și ce mai rămăsese din ea. Patul pliant nu avea saltea, dar stratul de frunziș pe care mi-am întins scheletul ostenit mirosea bine. Am dormit în puținul timp care mai rămăsese din noapte și dimineața a apărut unchiul. Am auzit lătrînd cîinele care-l însoțea întotdeauna – se numea Piloto – și am ieșit din baracă buimac, orbit de lumină. Cînd am ajuns la Mouchão de Baixo, i-am povestit aventurile mele mătușii Maria Elvira și lui José Dinis, spre marea lui disperare, căci am avut grijă să omit orice amănunt care ar fi trădat umilința eșecului meu sentimental. Alice dorise ca eu să dansez cu ea, iar eu nu știam. A avut mai mult noroc croitorul. Ar mai trebui să știm, dar asta nu se va ști niciodată, dacă a avut și ea.

N-am fost niciodată un mare pescar. Foloseam, ca oricare alt băiat de vîrsta mea și cu o stare materială la fel de modestă, o trestie obișnuită cu cîrligul, plumbul și pluta legate de ața pescărească, nimic de genul uneltelor moderne care aveau să apară pe acolo mai tîrziu și pe care am ajuns să le văd în mîna unor amatori locali cînd eram deja mare și mă lăsasem de iluzii pescărești. Ca urmare, capturile mele se reduceau întotdeauna la cîteva scrumbii, mrene, o raritate și destul de mici, și multe ore petrecute în zadar (în zadar, la drept vorbind, nici una, pentru că, fără să-mi dau seama, „pescuiam" lucruri care, în viitor, nu aveau să fie mai puțin importante pentru mine, imagini, mirosuri, murmure, brize, senzații). La soare, dacă nu pîrjolea prea mult, sau la umbra vreunei sălcii plîngătoare, așteptînd ca peștele să muște. În general, așezat pe malul apei, operam în „rîul din satul meu", Almonda, spre seară, pentru că pe căldură, era lucru știut, peștii se băgau în ascunzători și nu veneau la momeală. Alteori, de o parte sau de alta a gurii rîului nostru și, în cîteva ocazii semnalate, vîslind spre locuri mai îndepărtate, traversam rîul Tejo spre malul de sud și rămîneam acolo, adăpostit de dig ca și cum aș fi fost sub un baldachin, așa cum

îmi plăcea cel mai mult. Pescarii versați din ținut se făleau că aveau propriile lor metode, strategiile lor, arta lor plină de magie, care durau, în general, un sezon, pentru ca apoi să cedeze locul altor metode, altor strategii, altei arte magice, mereu mai eficiente decît cele anterioare. N-am ajuns niciodată să mă bucur de nici una dintre ele. Ultima de care îmi aduc aminte a fost un faimos praf de trandafiri (ceea ce mă tot întrebam atunci și mă întreb și azi era care parte a trandafirului o transformau cunoscătorii în pulbere: vreau să cred că era floarea), datorită căruia, aruncat în prealabil în apă, ca un fel de nadă poetică, peștii cădeau, fie-mi iertată comparația incorectă, ca fulgerați. Bietul de mine niciodată n-a putut să atingă cu degetele sale nedemne acea pulbere de aur. Și asta a fost, cu siguranță, cauza înfrîngerii pe care am suferit-o în fața celei mai mari (deși invizibilă pentru totdeauna) mrene din istoria piscicolă a rîului Tejo. Voi povesti lamentabila întîmplare în cuvinte simple. Mă dusesem cu uneltele mele să pescuiesc la vărsarea Almondei, îi spuneam „gura rîului", unde, străbătînd o fîșie îngustă de nisip, se trecea în vremea aceea pe malurile rîului Tejo și acolo mă aflam, ziua își lua deja rămas-bun, fără ca pluta să fi dat vreun semn de mișcare subacvatică,

cînd, deodată, sărind peste tremurul acela excitant ce denunță, în prealabil, tatonările peștelui care mușcă momeala, s-a cufundat dintr-odată în adîncuri, aproape smulgîndu-mi trestia din mînă. Am tras, am fost tras, dar lupta n-a durat mult. Ața o fi fost legată prost sau o fi fost putredă, cert este că peștele, cu o smucitură, a luat totul după el, cîrligul, pluta și plumbul. Imaginați-vă disperarea mea. Acolo, la marginea albiei rîului, unde blestematul trebuie să fi stat ascuns, uitîndu-mă la apa din nou liniștită, cu trestia inutilă și ridicolă în mînă și fără să știu ce să fac. Atunci mi-a venit ideea cea mai absurdă din întreaga mea viață : să alerg acasă, să pregătesc din nou undița și să mă întorc ca să închei definitiv socotelile cu monstrul. Casa bunicilor mei se afla la mai mult de un kilometru de locul unde mă aflam și trebuia să fii un mare netot (sau pur și simplu naiv) ca să nutrești speranța prostească de a găsi acolo mreana așteptînd, îndeletnicindu-se cu digerarea nu numai a momelii, ci și a cîrligului și a plumbului și, eventual, și a plutei, pînă cînd sosea noua porție. Ei bine, cu toate acestea, împotriva rațiunii și a bunului-simț, am rupt-o la fugă pe malul rîului, am traversat livezi de măslini și mirişti ca să scurtez drumul, am năvălit în

casă, i-am povestit bunicii întîmplarea în timp ce pregăteam undița, iar ea m-a întrebat dacă eu credeam că peștele mai era acolo, dar eu n-am auzit-o, nu voiam s-o aud, nu puteam s-o aud. M-am întors la locul cu pricina, soarele apusese deja, am aruncat cîrligul și am așteptat. Nu cred să existe în lume o liniște mai adîncă decît liniștea apei. Am simțit-o în momentul acela și n-am mai uitat-o niciodată. Am stat acolo pînă ce aproape n-am mai zărit pluta, pe care numai curentul o făcea să oscileze puțin și, în sfîrșit, cu tristețea în suflet, am înfășurat ața și m-am întors acasă. Mreana aceea a trăit mult, trebuie să fi fost așa, datorită forței ei, un animal corpolent, dar, cu siguranță, nu a murit de bătrînețe, cineva a pescuit-o într-o altă zi. Oricum, însă, cu cîrligul meu agățat în branhii, avea semnul meu, era a mea.

Într-o zi pescuiam într-un braț al rîului Tejo, una din rarele ocazii în care între mine și José Dinis era pace și armonie (am serioase îndoieli asupra faptului că era cu adevărat un braț, căci nu mersesem atît de mult și nici în direcția care trebuia, ca să ne fi putut apropia

de rîu ; cel mai probabil era vorba de vreo baltă destul de adîncă încît să n-o sece căldura verii și unde, aduse de viituri, se revărsaseră cîteva bancuri de pește) și pescuisem deja două specimene pricăjite, cînd au apărut doi băieți cam de vîrsta noastră, care erau din Mouchão de Cima și pe care, din acest motiv, nu-i cunoșteam (nici nu era recomandabil să-i cunoaștem), deși locuiam la distanță de o aruncătură de băț[1]. S-au așezat în spatele nostru și a început conversația obișnuită : „Mușcă peștele, mușcă ?“, iar noi am spus că așa și așa, deloc dispuși să le dăm apă la moară. În orice caz, ca să nu rîdă de noi, tot am spus că prinseserăm doi pești care se aflau în căldare. Ceea ce se numea căldare era un recipient de tablă, cilindric, cu capac și o sîrmă îndoită care servea drept mîner ca s-o punem pe braț. În căldări, în general agățate de un băț pus pe umăr, își luau muncitorii mîncarea pe cîmp, o mîncare de roșii, dacă era vremea roșiilor, o supă de varză cu fasole, ce se nimerea, după cum avea fiecare. După ce am lăsat să se înțeleagă bine că nu eram atît de ageamii cum puteam să părem, ne-am întors la supravegherea plutelor imobilizate în duritatea plumburie a

1. *Mouchão de Cima* înseamnă „Mouchão de Sus“, iar *Mouchão de Baixo* înseamnă „Mouchão de Jos“.

suprafeței apei. S-a lăsat o liniște adîncă, timpul a trecut, la un moment dat, unul dintre noi s-a uitat în spate și tipii nu mai erau acolo. Ne-a tresărit inima și am dat la o parte capacul căldării. În locul peștilor erau două lemne plutind în apă. Cum au reușit nemernicii, fără cel mai mic zgomot, să scoată capacul, să ia peștii și s-o șteargă, nici pînă azi n-am reușit să-nțeleg. Cînd am ajuns acasă și am povestit ce ni se întîmplase, mătușa Maria Elvira și unchiul Francisco s-au prăpădit de rîs pe socoteala noastră. Nu ne puteam plînge, o meritam.

Adevărul mă obligă să spun că talentele mele de vînător erau și mai prejos decît îndemînarea de pescar. O singură vrabie a fost vînată de praștia mea, dar am omorît-o cu atît de puțină convingere și în niște împrejurări atît de triste, că într-o zi n-am mai rezistat și am povestit, într-o cronică de ușurare a sufletului și de căință, crima abominabilă. Însă, dacă mi-a lipsit întotdeauna precizia ochirii păsărelelor din cer, nu același lucru s-a întîmplat și în ce privește broaștele din Almonda, decimate de o praștie care, pe cît era de precisă, pe atît era de nemiloasă. Într-adevăr,

cruzimea infantilă nu are limite (aceasta este cauza profundă a faptului că nici cea a adulților nu le are): ce rău puteau să-mi facă inocenții batracieni, care stăteau și ei la soare pe algele plutitoare, bucurîndu-se în același timp de căldura care venea de sus și de răcoarea care venea de jos? Piatra, zbîrnîind, le atingea în plin, iar nefericitele broaște se dădeau peste cap pentru ultima oară în viața lor și rămîneau acolo cu burta în sus. Caritabil, așa cum nu fusese autorul acelor morți, rîul le spăla de puținul sînge care le cursese, în timp ce eu, triumfător, fără conștiința propriei mele prostii, căutam noi victime, cînd în josul, cînd în susul rîului.

Curios că niciodată n-am auzit vorbindu-se de „croitoreasă" prin alte locuri și la alți oameni. Raționalist precoce, așa cum mă dovedisem deja la acea vîrstă fragedă (este suficient să ne amintim episodul eretic de la misă, cînd suna clopoțelul și ridicam capul pe furiș ca să văd ce nu voiau să văd), m-am gîndit, și cred că am ajuns să-i sugerez mamei, că nu putea fi vorba decît de un „gîndac-de-lemn" sau de vreun alt animăluț asemănător, idee complet aberantă,

întrucît nu era posibil să trăiască „gîndaci-de-lemn" (bătrînii cari dintotdeauna) în interiorul tencuielii grosiere din vremea aceea, prea dură pentru a fi roasă, deși nu atît de dură precum cimentul și betoanele moderne. Atunci, despre ce era vorba? În anumite momente, în liniștea din casă, mama spunea, ca și cum ar fi fost vorba de lucrul cel mai natural din lume: „Croitoreasa". Eu îmi apropiam urechea de locul din perete pe care mi-l arătase ea și acolo auzeam, jur că auzeam, zgomotul inconfundabil al unei mașini de cusut, din acelea cu pedală (nu existau altele), precum și, din cînd în cînd, un alt sunet caracteristic, tărăgănat, cel al opririi, cînd croitoreasa duce mîna dreaptă la roată ca să oprească mișcarea acului. Le-am auzit în Lisabona, dar le-am auzit și-n Azinhaga, în casa bunicilor, pe bunica Josefa sau pe mătușa Maria Elvira spunînd: „Croitoreasa, iar se aude croitoreasa". Zgomotele care ieșeau din albul inocent al peretelui văruit erau aceleași. Explicația care mi-a fost dată atunci, fabuloasă, bineînțeles, a fost aceea că ceea ce auzeam cu claritate era consecința destinului trist al unei croitorese necredincioase care lucrase într-o duminică și care, din cauza acestei greșeli grave, fusese condamnată (în legătură cu identitatea judecătorului nu se știa nimic)

să coasă etern haine la mașină în interiorul pereților caselor. Această manie de a pedepsi fără milă orice creștin care era nevoit să lucreze duminica mai făcuse o victimă în trecutul îndepărtat, după cum mi s-a povestit, era omul din Lună, cel care transporta în spate, așa cum se percepe atît de distinct aici, dedesubt, o legătură de lemne și care a fost pus acolo, cărîndu-și eterna povară, ca să servească drept pildă pentru temerarii care s-ar fi simțit ispitiți să-i urmeze exemplul cel rău. Revenind la „croitoreasa" din pereți, nu știu ce naiba s-a întîmplat în lume pentru ca ea să dispară pur și simplu, sînt mai bine de șaptezeci de ani de cînd n-am mai auzit-o și nici n-am mai întîlnit pe nimeni care să-mi vorbească de ea. Poate că i-au comutat pedeapsa. Dacă a fost așa, sper să se facă uz de aceeași compasiune și în cazul omului din Lună. O fi obosit, sărmanul. În afară de asta, dacă l-ar lua de acolo, dacă ar dispărea umbra aceea, Luna ar da mai multă lumină și toți ar avea de cîștigat.

Casa bunicilor mei, așa cum am povestit, era numită Casalinho, iar numele locului era Divisões, poate pentru că livada de măslini, rară

și cu pomii răzleți, care se afla în față (devenită teren de fotbal mai apoi, iar în ultima vreme, parc) aparținea mai multor stăpîni: ca și cum, în loc de pomi, ar fi fost vorba de vite, măslinii erau marcați pe trunchiuri cu inițialele numelor respectivilor lor proprietari. Construcția era dintre cele mai rudimentare care se făceau pe atunci, pe pămînt, cu un singur nivel, dar ridicată de la pămînt cu circa un metru, din cauza inundațiilor, fără nici o fereastră pe fațada oarbă, nimic altceva decît o ușă în care se deschidea tradiționala ferestruică. Avea două compartimente spațioase, camera de la stradă, numită așa pentru că dădea spre stradă, unde erau două paturi și cîteva cufere, trei dacă nu mă înșală memoria, și apoi imediat bucătăria, și una, și cealaltă cu acoperiș deschis și pămînt pe jos. Noaptea, după ce se stingea lampa cu petrol, tot se mai putea distinge, prin crăpăturile acoperișului, sclipirea unei stele rătăcitoare. La intervale neregulate, poate de două luni sau trei, bunica lipea camera de la stradă. Dizolva cantitatea de lut potrivită într-o găleată cu apă și apoi, în genunchi, folosind o cîrpă pe care o înmuia în amestecul respectiv și mișcîndu-se de-a-ndăratelea, dîndu-se tot înapoi, făcea cu ea, dintr-o parte în alta, mișcări largi cu brațul,

care acopereau podeaua cu un nou strat. Atîta timp cît lutul nu era complet uscat, nimeni nu avea voie să treacă pe acolo. Încă mai am în nas mirosul acelui lut înmuiat și în ochi culoarea roșie a podelei, care pălea încetul cu încetul, pe măsură ce apa se evapora. Din cîte îmi amintesc, bucătăria n-a fost niciodată lipită, măturată da, în orice caz, fără exagerări, dar lipită, niciodată. În afară de paturi și de cufere, mai erau, în camera de la stradă, o masă de lemn în alb, adică nevopsită, cu picioare înalte, o oglindă veche, aburită și cu defecte în pelicula de cositor, un ceas cu pendulă și alte mărunțișuri fără valoare. (Mult mai tîrziu, trecusem de mult de patruzeci de ani, am cumpărat dintr-un magazin de antichități din Lisabona un ceas asemănător, pe care-l am și astăzi, ca pe ceva cerut cu împrumut copilăriei.) Oglinda făcea parte dintr-o masă de toaletă mică și rudimentară, tot nevopsită, cu un sertar central și două sertărașe laterale, pline de mărunțișuri care nu foloseau la nimic și care treceau de la un an la altul fără schimbări vizibile de conținut. Deasupra mesei, pe peretele alb, ca o galaxie de figuri, se reuneau portretele familiei: nimănui nu i-a trecut prin minte să le aranjeze, în scop decorativ, pe pereții văruiți ai camerei de la stradă. Erau acolo ca sfinții

într-un altar, ca niște piese ale unui racle cu moaște colectivă, fixe, imutabile. Bucătăria era lumea. Conținea două paturi, o masă care se hîțîna pe podeaua neregulată și care trebuia fixată de fiecare dată ca să nu se încline, două scaune vopsite în albastru, șemineul cu „păpușa căminului" în fund, o figură vag antropomorfă cu un contur foarte simplu, care a dispărut, ca toate celelalte, cînd unchiul Manuel, cel mai tînăr dintre unchii materni și agent al poliției de siguranță publică, la fel ca tata, a rămas cu casa după moartea bunicii, ca să ridice în locul ei o construcție care ar părea hidoasă oricărui om cu un gust mediu, dar care lui trebuie să i se fi părut fascinantă. Nu l-am întrebat niciodată dacă era mulțumit de opera lui, pentru că, urmînd tradițiile înrădăcinate ale familiei, am încetat să ne mai vorbim. Îmi închipui că „păpușa" era reprezentarea simbolică a unui spirit casnic păgîn, de exemplu, unul dintre larii romani (îmi amintesc că o frază rostită frecvent în acele vremuri, „întoarcerea la lari", însemna, simplu, „întoarcerea acasă"). Atît cît puteai să-ți dai seama după relief, trebuie să fi fost făcută din dale pătrate, dispuse astfel încît, încastrate în perete, cîte două una lîngă alta să formeze partea superioară a trunchiului, o alta, pusă

peste ele, centrată, gîtul, iar încă una, ascuțită, reprezentînd capul. Bunica îi spunea „păpușa căminului", iar eu m-am mulțumit cu această informație pînă ce, după un număr de ani, grație virtuților cognitive ale lecturii, am crezut că am dat peste identitatea autentică. O fi cu adevărat astfel? Șemineul era mic, nu puteam să încăpem lîngă el decît doi, în general, bunicul și eu. Ca întotdeauna, iarna, cînd gerul făcea să înghețe apa în căldări pe timpul nopții, iar dimineața trebuia să spargem cu un băț stratul de gheață care se formase înăuntru, ne prăjeam pe dinainte și dîrdîiam pe dindărăt. Cînd frigul strîngea serios, ori în casă, ori afară era cam același lucru. Ușa bucătăriei, care dădea în curte, era, de fapt, o ușiță foarte veche, cu crăpături prin care încăpea mîna mea și cel mai extraordinar lucru e că a rămas așa ani de-a rîndul. Probabil era deja veche cînd au pus-o în balamale. Abia mai tîrziu, după moartea bunicului Jerónimo (a plecat din lumea asta în 1948), a avut parte de unele reparații, ca să nu le numesc pur și simplu cîrpeli. Cred, însă, că n-au înlocuit-o niciodată. În acest cămin, unul dintre cele mai umile, au venit să se adăpostească bunicii mei după ce s-au căsătorit, ea, după cum umbla vorba la vremea respectivă, fata cea mai frumoasă din

Azinhaga, el, cel abandonat la roata milei din Santarém și căruia i se spunea „*pau-preto*“[1] din cauza pielii lui oacheșe. Acolo au trăit întotdeauna. Bunica mi-a povestit că bunicul Jerónimo a petrecut prima noapte așezat la ușa casei, sub cerul liber, cu un băț pe genunchi, în așteptarea rivalilor geloși care juraseră că aveau să-i arunce cu pietre pe acoperiș. N-a apărut nimeni pînă la urmă, iar luna a călătorit (fie-mi permis să-mi imaginez) toată noaptea pe cer, în timp ce bunica, întinsă în așternut, cu ochii deschiși, își aștepta soțul. Și abia cînd s-a luminat bine de ziuă s-au îmbrățișat.

E timpul să vorbesc despre faimosul roman *Maria, Zîna Pădurii*, care le-a stors atîtea lacrimi familiilor din cartierele populare ale Lisabonei din anii '20. Publicat, dacă nu greșesc, de Edições Romano Torres, era distribuit în fascicule sau caiete săptămînale de cîte șaisprezece pagini, înmînate în zile fixe la domiciliul abonaților. Îl primeam și noi la ultimul etaj al clădirii din Rua dos Cavaleiros, 57, dar, la vremea aceea,

1. „Lemn, băț negru“.

lăsînd la o parte slaba amintire care mi-a rămas despre mine trasînd litere pe piatră, insuficiente sub toate aspectele, inițierea mea în delicata artă de a descifra hieroglife încă nu începuse. Cea care își asuma sarcina de a le citi, cu voce tare, pentru edificarea mamei și a mea, amîndoi analfabeți, eu, care aveam să mai fiu pentru un timp, ea, pentru toată viața, era mama lui Félix, al cărei nume, oricît mi-aș forța memoria, nu reușesc să mi-l amintesc. Ne așezam toți trei pe inevitabilele scăunele mici, cea care citea și ascultătorii, și ne lăsam duși pe aripile cuvîntului spre acea lume atît de diferită de a noastră. Îmi amintesc că între multele nenorociri care cădeau, implacabile, de-a lungul săptămînilor, pe capul nefericitei Maria, victimă a urii și a invidiei unei rivale puternice și răutăcioase, a fost un episod care mi-a rămas întipărit pentru totdeauna în memorie. În șirul de peripeții care, cu timpul, mi se risipeau din minte, dar care, oricum, n-ar prezenta interes să fie relatate aici, Maria fusese încarcerată în subteranele lugubre ale castelului dușmancei sale de moarte, iar aceasta, ca și cum ar mai fi fost nevoie să confirme ceea ce stimații cititori cunoșteau prea bine prin intermediul antecedentelor, adică oribilul caracter cu care fusese dotată din leagăn, a profitat

de faptul că sărmana fată era dintre cele mai dăruite în arta broderiei și a altor talente feminine și i-a poruncit, sub amenințarea cu cele mai grele pedepse știute și neștiute, să lucreze pentru ea. După cum se vede, în afară că era răutăcioasă, era și exploatatoare. Printre frumoasele piese de lenjerie pe care le-a brodat Maria în timpul recluziunii sale se afla un magnific *déshabillé*, pe care castelana s-a hotărît să-l păstreze pentru ea. Atunci, printr-una din acele coincidențe extraordinare care se întîmplă numai în romane și fără de care nu s-ar obosi nimeni să le scrie, distinsul cavaler care o iubea pe Maria, iar ea îi răspundea cu duioșie, a venit în vizită la castelul respectiv, fără să-i treacă prin minte că draga lui era prizonieră acolo și-și înțepa degetele albe brodînd într-o temniță subterană. Castelana, care de mult pusese ochii pe el, motivul teribilei rivalități la care s-a făcut mai sus o succintă referire, a hotărît să-l seducă chiar în acea noapte. Și, dacă a plănuit-o bine, a făcut-o și mai bine. Tîrziu în noapte, a intrat pe furiș în camera oaspetelui, îmbrăcată cu respectivul *déshabillé*, provocatoare și parfumată, capabilă să-i facă să-și piardă mințile pe toți sfinții din ceruri, cu atît mai mult pe un cavaler debordînd de energie, în floarea vieții, oricît era

el de îndrăgostit de Maria cea pură și aflată în suferință. Într-adevăr, prins în brațele acelei creaturi imorale care i se băgase în pat, aplecat cu totul peste sînii rotunzi și amețitori care, fără urmă de tăgadă, se dezvăluiau prin dantele, era pe punctul de a se lăsa să cadă, abandonat, în abisul seducător, cînd iată că deodată, și tocmai cînd perfida începea să jubileze, cavalerul se dă înapoi de parcă l-ar fi înțepat vipera ascunsă între sînii Cleopatrei și, apucînd cu mîna crispată broderia, pe care o smulse, izbucni în strigăte: „Maria! Maria!". Ce se întîmplase? Socotesc că va fi greu de crezut, dar așa era scris. Maria, în închisoarea ei, ca un naufragiat care lansează o sticlă la apă, sperînd că mesajul va fi cules de vreo mînă salvatoare, brodase pe *déshabillé* o chemare în ajutor cu numele ei și locul unde era prizonieră. Salvat în ultima clipă de la ignominie, cavalerul o împinse cu violență pe lubrica doamnă și plecă în goană s-o salveze din captivitate pe virginala și adorata lui Maria. Cam la momentul acesta trebuie să ne fi mutat pe Rua Fernão Lopes, de aceea *Zîna Pădurii* a trebuit să se termine aici, avînd în vedere că abonamentul fusese făcut de mama lui Félix. Noi beneficiam doar de lectura săptămînală gratis și nu era puțin lucru, mai ales pentru

mine, căci, în ciuda vîrstei fragede pe care o aveam pe atunci, amintirea unui episod atît de dramatic și tulburător nu avea să mi se șteargă din memorie niciodată.

Am învățat repede să citesc. Grație instruirii strălucite pe care începusem s-o primesc la prima mea școală, cea din Rua Martens Ferrão, din care abia pot să-mi amintesc intrarea și scara mereu întunecoasă, am trecut, aproape fără tranziție, la frecventarea regulată a studiilor superioare de limbă portugheză în postura unui ziar, *Diário de Notícias*[1], pe care tata îl aducea acasă în fiecare zi și care presupun că îi era oferit de vreun prieten, vreun vînzător de ziare din aceia cu vînzare bună, poate patronul vreunei tutungerii. De cumpărat, nu cred că-l cumpăra, din pertinentul motiv că nu ne rămîneau bani ca să-i cheltuim pe un astfel de lux. Pentru a avea o idee clară asupra situației noastre, este suficient să spun că, timp de mulți ani, cu o regularitate absolută determinată de anotimpuri, mama ducea păturile la casa de amanet

1. *Jurnal de știri.*

cînd se termina iarna, pentru a le răscumpăra, economisind bănuţ cu bănuţ ca să poată plăti dobînda în fiecare lună şi suma finală pentru a le ridica, atunci cînd primele zile reci începeau să se facă simţite. Evident, nu puteam să citesc cursiv ziarul matinal deja istoric la vremea aceea, dar un lucru era clar pentru mine: ştirile din ziar erau scrise cu aceleaşi caractere (litere le numeam, nu caractere) ale căror nume, funcţii şi relaţii reciproce le învăţam la şcoală. Astfel încît, deşi abia ştiam să silabisesc, citeam deja, fără să pricep ce citeam. Identificarea, în textele ziarului, a unui cuvînt pe care-l cunoşteam era ca şi cum aş fi găsit un marcaj pe drum care-mi spunea că mergeam bine, că urmam direcţia corectă. Şi aşa s-a făcut, în felul acesta puţin cam neobişnuit, *Diário* după *Diário*, lună după lună, prefăcîndu-mă că nu auzeam glumele adulţilor din casă, care se distrau văzînd cum mă uitam la ziar ca şi cum ar fi fost un zid, că a sosit momentul să-i las fără grai cînd, într-o zi, dintr-o suflare, am citit cu glas tare, fără să mă bîlbîi, cu emoţii, dar triumfător, cîteva rînduri unul după altul. Nu pricepeam tot ceea ce citeam, dar asta nu avea importanţă. În afară de mama şi de tata, numiţii adulţi, care înainte erau sceptici, iar acum capitulaseră, erau cei

din familia Barata. S-a întîmplat că în casa aceea unde nu existau cărți exista totuși o carte, una singură, groasă, legată, dacă nu mă-nșel, în *bleu-ciel*, care se numea *Silvia din moară* și al cărei autor, dacă memoria mea nimerește și de data asta, era Émile de Richebourg, de numele căruia istoriile literaturii franceze, chiar și cele mai amănunțite, nu cred că fac prea mare caz, dacă au făcut vreodată, dar care era o persoană extrem de abilă în arta de a exploata prin cuvînt inimile sensibile și sentimentalismele cele mai exaltate. Stăpîna acestui giuvaier literar absolut, și el rezultat, luînd în considerare toate indiciile, al unei publicări prealabile în fascicule, era Conceição Barata, care-l păstra ca pe o comoară într-un sertar al comodei, învelit în hîrtie de mătase, cu miros de naftalină. Acest roman avea să devină prima mea mare experiență de cititor. Mă aflam încă foarte departe de biblioteca din Palácio das Galveias[1], dar primul pas fusese făcut. Și, datorită faptului că familia noastră și familia Barata au locuit împreună timp de doi ani buni, am avut timp mai mult decît suficient ca să duc lectura pînă la capăt și s-o iau de la început. Contrar, însă, celor

1. Biblioteca Municipală Centrală a Lisabonei.

întîmplate cu *Maria, Zîna Pădurii*, nu reușesc, oricît am încercat, să-mi amintesc nici un singur pasaj din carte. Lui Émile de Richebourg nu i-ar plăcea această lipsă de considerație, el, care credea că scrisese *Silvia* lui cu cerneală indelebilă. Dar lucrurile nu aveau să se oprească aici. După mulți ani aveam să descopăr, cu foarte mare surpriză, că citisem și Molière la etajul al șaselea al clădirii din Rua Fernão Lopes. Într-o zi, tata a apărut acasă cu o carte (nu pot să-mi imaginez cum o fi obținut-o) care nu era mai puțin decît un ghid de conversație portughez-francez, cu paginile împărțite în trei coloane, prima, la stînga, în portugheză, a doua, centrală, în limba franceză, iar a treia, alături de ea, care reproducea pronunția cuvintelor din coloana a doua. Printre diferitele situații în care s-ar afla un portughez care ar trebui să comunice în franceză cu ajutorul unui ghid de conversație (într-o gară, la recepția unui hotel, într-un post de închiriere de diligențe, într-un port maritim, la un croitor, la cumpărarea de bilete de teatru, la proba unui costum la croitor etc.), apărea, în mod inopinat, un dialog între două persoane, doi bărbați, unul dintre ei fiind un fel de maestru, iar celălalt un fel de discipol. L-am citit de multe ori pentru că mă amuza stupefacția

bărbatului căruia nu-i venea să creadă ce-i spunea profesorul, că el făcea proză de cînd se născuse. Eu nu știam nimic despre Molière (și cum aș fi putut să știu?), dar am avut acces la lumea lui, intrînd pe ușa din față, cînd abia trecusem de a-e-i-o-u. Nu încăpea îndoială, eram un băiat norocos.

Directorul școlii din Largo do Leão[1], unde am fost transferat după ce am promovat clasa întîi în Rua Martens Ferrão și al cărui prenume nu reușesc să mi-l amintesc, avea numele de familie rar întîlnit de Vairinho (azi nu găsesc nici un Vairinho în cartea de telefoane a Lisabonei) și era un bărbat înalt și slab, cu chip sever, care își ascundea chelia trăgîndu-și părul dintr-o parte și aranjîndu-l cu fixativ, așa cum făcea și tata, deși trebuie să mărturisesc că pieptănătura profesorului îmi părea mult mai arătoasă decît cea a părintelui meu. Mie, chiar la vîrsta aceea fragedă, aspectul tatălui meu mi se părea puțin cam caraghios (iertată fie-mi lipsa de respect), mai ales cînd îl vedeam ridicîndu-se din pat, cu acele șuvițe atîrnate pe partea lor

1. Piațeta Leul.

firească și pielea albă a craniului de o paloare molatică, întrucît, fiind polițist, trebuia să umble, în cea mai mare parte a timpului, cu cascheta de la uniformă pe cap. Cînd m-am dus la școala din Largo do Leão, învățătoarea clasei a doua, care nu știa nivelul de cunoștințe al nou-venitului și nu avea nici un motiv ca să aștepte de la persoana mea înțelepciuni demne de semnalat (trebuie să recunoaștem că nu avea obligația să gîndească altceva), mi-a spus să mă așez printre cei mai rămași în urmă, care, în virtutea amplasamentului din clasă, se aflau într-un fel de zonă marginală, la dreapta învățătoarei și cu fața către cei mai avansați, care trebuiau să le servească de exemplu. Apoi, la cîteva zile după începerea cursurilor, învățătoarea, cu scopul de a vedea cît de familiarizați eram cu științele ortografice, ne-a dat o dictare. Eu aveam pe atunci o caligrafie rotundă și corectă, dreaptă, bună pentru vîrsta mea. S-a întîmplat că Zezito[1] (nu sînt vinovat pentru diminutiv, așa îmi spuneau cei din familie, ar fi fost mult mai rău dacă numele meu era Manuel și mi s-ar fi spus Nelinho[2]...) a făcut o singură greșeală în dictare

1. Diminutiv de la José, Zé, alintat, Zezito.
2. În vorbirea curentă, Manuel se pronunță Manel, de aici diminutivul Nelinho.

și, de fapt, nu era chiar o greșeală, dacă luăm în considerare faptul că literele care alcătuiau cuvîntul erau acolo toate, deși două dintre ele erau inversate: în loc de „*classe* " scrisesem „*calsse*". Exces de concentrare, poate. Și aici a început, mă gîndesc acum, povestea vieții mele. (La orele din această școală și, probabil, la toate celelalte din țară, băncile duble în care ne așezam erau exact la fel cu acelea pe care, cincizeci de ani mai tîrziu, în 1980, le-am găsit în școala din satul Cidadelhe, în raionul Pinhel, pe cînd umblam să cunosc oameni și locuri pe care să le introduc în *Călătorie în Portugalia*. Mărturisesc că n-am putut să-mi ascund emoția cînd m-am gîndit că poate mă așezasem într-una dintre ele în primăvara vieții. Mai decrepite, pătate și zgîriate de atîta folosit și de lipsa de îngrijire, era ca și cum le-ar fi adus acolo din Largo do Leão și din 1929.) Să ne întoarcem la firul povestirii. Cel mai bun elev din clasă stătea într-o bancă imediat la intrarea în clasă și acolo îndeplinea funcția extrem de onorantă de ușier al clasei, căci el era cel căruia îi revenea sarcina de a deschide ușa cînd bătea cineva de afară. Învățătoarea, surprinsă de talentul ortografic al unui băiat care abia venise de la altă școală, prin urmare, suspect de a fi chiulangiu prin

definiție, m-a pus să mă așez pe locul primului din clasă, de unde, bineînțeles, monarhul detronat care se afla acolo n-a avut altă soluție decît să se ridice. Mă văd, ca și cum totul s-ar petrece chiar în momentul acesta, adunîndu-mi în grabă lucrurile, străbătînd clasa în lungime sub privirile perplexe ale colegilor (admirative? invidioase?) și, cu inima în dezordine, așezîndu-mă la noul meu loc. Cînd PEN Clubul mi-a atribuit premiul său pentru romanul *Ridicat de la pămînt*, am povestit această întîmplare ca să-i asigur pe cei prezenți că nici un moment de glorie prezentă sau viitoare n-ar putea, nici pe departe, să se compare cu acela. Astăzi, însă, nu reușesc să mă împiedic să mă gîndesc la sărmanul băiat, dislocat cu răceală de o profesoară care trebuie să fi avut tot atîtea cunoștințe de pedagogie infantilă cîte aveam eu despre particulele subatomice, dacă se vorbea deja despre ele pe atunci. Cum avea să le spună el părinților, pe bună dreptate mîndri de vlăstarul lor, că fusese dat jos de pe piedestal din cauza unui venetic necunoscut care abia apăruse din cealaltă parte a orizontului, ca Tom Mix și calul său, Raio? Nu-mi amintesc dacă am ajuns să leg prietenie cu nefericitul meu coleg, cel mai probabil e că el n-a vrut nici să mă vadă. De altfel, dacă

memoria nu mă-nșală, cred că la puțin timp am fost transferat la altă clasă, cine știe dacă nu pentru a rezolva problema creată de lipsa de sensibilitate a profesoarei. Nu e greu de imaginat un tată furibund intrînd în cabinetul directorului Vairinho ca să-și exprime protestul său vehement împotriva discriminării (oare cuvîntul se folosea deja?) căreia îi fusese victimă fiul său. Deși, ca să spunem adevărul, eu am impresia că părinții, în vremurile acelea primitive, nu se deranjau prea mult cu astfel de amănunte. Totul se rezuma la dorința de a ști dacă ai trecut sau n-ai trecut, dacă ai promovat sau ai căzut. Restul nu avea importanță.

Cînd am trecut din clasa a doua în clasa a treia, profesorul Vairinho l-a chemat pe tata. Că eu eram silitor, elev bun, a spus el, și, prin urmare, capabil să fac clasa a treia și a patra într-un singur an. Pentru clasa a treia aș frecventa cursurile normale, în timp ce materiile complexe ale clasei a patra mi-ar fi predate în cadrul unor lecții particulare cu același Vairinho, care, de altfel, își avea casa chiar în școală, la ultimul etaj. Tata a fost de acord, cu atît mai

mult cu cît treaba îi ieșea gratis, profesorul muncea pentru o cauză bună. Nu aveam să fiu eu singurul beneficiar al acestui tratament special, mai erau trei colegi în această situație, doi dintre ei din familii mai mult sau mai puțin înstărite. Despre al treilea îmi amintesc doar să fi auzit că mama lui era văduvă. Dintre cei doi, unul se numea Jorge, celălalt, Maurício, în legătură cu orfanul, pînă și numele mi-a ieșit din minte, dar îi văd figura, slabă, un pic scobită. Lui Jorge, dacă nu greșesc, începuse deja să-i mijească mustața. În ce-l privește pe Maurício, acesta era un adevărat diavol în pantaloni scurți, arțăgos, impulsiv, mereu pus pe ceartă: odată, într-un acces de furie, s-a aruncat asupra unui coleg și i-a înfipt un pix în piept. Cu un astfel de temperament, cu un caracter atît de rău, ce-o fi făcut băiatul acesta în viață? Eram prieteni, dar nu foarte apropiați. Ei n-au fost niciodată la mine acasă (trăind noi așa cum trăiam, în camere închiriate, niciodată nu-mi trecuse prin minte ideea de a-i invita) și nici eu n-am fost niciodată chemat la ei acasă. Conviețuire, relații, joacă, dar numai cele din recreații. Apropo (o fi fost o altă manifestare a posibilei mele dislexii?), îmi amintesc că prin vremea aceea confundam cuvîntul „*retardador*" cu „*redentor*" și în modul

cel mai extravagant care se poate imagina. Apăruse – sau eu l-am descoperit abia atunci – acel efect de încetinire a imaginilor cinematografice căruia i se dădea numele de *„efeito de retardador"*. S-a întîmplat că, în cadrul unui joc, eu trebuia să mă las să cad pe jos, dar m-am hotărît s-o fac foarte lent, în timp ce spuneam: *„É ao redentor"*[1]. Ceilalți n-au dat importanță cuvîntului: probabil că acest lucru pe care-l știam eu prost, ei nici măcar prost nu-l știau.

În afara școlii, îmi amintesc de cîteva găști grozave cu copiii din vecini, de bătăi cu pietre care, din fericire, n-au provocat niciodată sîngerări și nici lacrimi, dar în care se transpira din plin. Scuturile erau capace de cratițe pe care le căutam prin gunoaie. Deși eu n-am fost niciodată un tip al bravurilor duse la extrem, îmi amintesc că într-o zi am atacat sub o ploaie de pietre și numai datorită acestui gest eroic am reușit să-i punem pe fugă pe cei doi sau trei inamici care ne țineau piept. Încă și astăzi mai am impresia că, înaintînd astfel, cu fața descoperită, nesocoteam o regulă tacită a luptei, aceea ca fiecare armată să se mențină pe pozițiile sale

1. „Încetinitor" și, respectiv, „salvator" – „Efect cu încetinitorul" și, respectiv, „E cu salvatorul".

și de acolo, fără atacuri și contraatacuri, să arunce cu pietre în adversar. După mai bine de șaptezeci de ani, prin cețurile memoriei, reușesc să mă văd cu un capac de oală în mîna stîngă și cu o piatră în mîna dreaptă (două în buzunarele pantalonilor scurți), în timp ce salvele venite din cele două părți treceau pe deasupra capului meu. Din orele particulare ale profesorului Vairinho, ce-mi amintesc mai bine era momentul în care, odată terminată lecția, cu toți patru aliniați în fața biroului, pe estradă, el scria cu caligrafia lui frumoasă, prescurtînd cu R, S, B și FB, în caietele noastre cu copertă neagră, notele din ziua respectivă: rău, suficient, bine, foarte bine. Încă îl mai păstrez pe al meu și se poate vedea în el ce elev bun am fost în vremea aceea: notele de „rău" au fost extrem de puține, cele de „suficient" n-au fost multe, cele de „bine" abundau și n-au lipsit cele de „foarte bine". Tata semna în josul paginii în fiecare zi, semna doar Sousa, căci lui, așa cum am explicat, niciodată nu i-a plăcut numele de Saramago, pe care fiul l-a obligat să-l adopte. Spre mîndria familiei, atît cea din oraș, cît și cea din sat, am ieșit promovat cu distincție la examenul de clasa a patra. Proba orală s-a desfășurat într-o sală de la parter (parter în raport

cu partea din spate a clădirii, care da spre curte, dar etajul întîi în raport cu strada[1]), era o dimineață transparentă, cu un soare strălucitor, prin ferestrele deschise, de o parte și de alta, străbătea o adiere de vînt, pomii din curte erau verzi și cu coroane bogate (niciodată nu aveam să mă mai joc la umbra lor), iar costumul meu cel nou, dacă amintirea mea nu e falsă, mă strîngea pe la subsuori. Îmi aduc aminte că am ezitat la o întrebare a comisiei (poate că nu știam să răspund, poate că bîlbîiala îmi înțepenise limba, așa cum se întîmpla uneori) și că cineva, un bărbat destul de tînăr, pe care eu nu-l văzusem niciodată prin școală, sprijinit de tocul ușii celei mai apropiate dintre cele care dădeau spre curte, la trei pași de mine, mi-a suflat discret răspunsul. De ce stătea el acolo și nu în sală, ca toată lumea? Mister. Asta a fost în anul 1933, în luna iunie, iar eu aveam să intru, în octombrie, la Liceul Gil Vicente, aflat în vremea aceea în vechea mînăstire São Vicente de Fora. Un timp, m-am gîndit că una trebuia neapărat să se asocieze cu cealaltă : numele liceului cu numele

1. Datorită terenului colinar pe care este construită Lisabona, multe apartamente, în special din partea mai veche a orașului, apar ca fiind situate la un etaj spre stradă și la altul spre partea din spate.

sfîntului... Nimeni nu se putea aștepta ca eu să știu cine era acel Gil Vicente[1].

Presupun (nu pot avea certitudinea) că datorită „lecțiilor" din manualul de conversație portughez-francez și capacității mele de reținere de atunci am reușit să mă evidențiez în liceu chiar la prima ascultare, scriind la tablă *papier* și încă alte cîteva cuvinte cu așa o dezinvoltură, încît profesorul a lăsat să i se vadă satisfacția, crezînd, poate, că avea în față un specialist în limba lui Molière. Cînd mi-a spus să stau jos, bucuria mea că răspunsesem bine era atît de mare că, pe cînd coboram de pe estradă, n-am putut să-mi reprim o strîmbătură, spre hazul colegilor. Erau doar emoții, dar profesorul trebuie să se fi temut că era preludiul unor viitoare comportamente rele și m-a avizat imediat că avea să-mi scadă nota pe care se gîndise să mi-o dea. Păcat, cazul nu era atît de grav. După aceea, în timp, a avut ocazia să-și dea seama că nu deținea în clasă un agitator de profesie și și-a rectificat judecata suspicioasă. În ce-l privește

1. Gil Vicente (1465-1536) – primul mare dramaturg portughez și poet de renume.

pe profesorul de matematică, firește, nici unul dintre noi, recruți novici din anul întîi, ignoranți în ale nomenclaturii, nu auzise de el. De aceea am rămas încurcați cînd ne-a informat, fără să se prezinte, că manualul după care trebuia să învățăm era al său, adică era scris de el. Bineînțeles că nimeni n-a îndrăznit să întrebe: „Și cum vă numiți, dom' profesor?". Cel care ne-a salvat după aceea a fost un funcționar. Profesorul se numea Germano. De numele de familie nu-mi aduc aminte.

În anul întîi am fost elev bun la toate disciplinele, mai puțin la Canto coral, la care n-am luat niciodată mai mult de nota cinci. Reputația mea a atins un asemenea nivel încît, de cîteva ori, au venit în clasa noastră elevi mai mari, din ani mai avansați, ca să întrebe, presupun că din cauza referirilor pe care profesorii le făcuseră la mine, cine era Saramago. (A fost perioada fericită în care tata umbla cu o hîrtiuță în buzunar ca s-o arate prietenilor, o hîrtie scrisă la mașină cu notele mele, sub titlul „Notele campionului meu". Cu majuscule.) Faima a ajuns la aberația de a fi ales, la începutul anului al doilea, cînd s-au făcut alegeri pentru consiliul elevilor, în funcția de casier. La doisprezece ani... Îmi amintesc că mi-au pus în mînă o cantitate de hîrtii

(cote și bilanțuri) despre care habar n-aveam la ce serveau și care, efectiv, n-au ajuns să servească la nimic. Anul al doilea mi-a mers prost. Nu știu ce s-a petrecut în capul meu, poate că începusem să bănuiesc că nu eram făcut pentru calea pe care o apucasem, poate că se epuizaseră echilibrul și energia pe care le adusesem de la școala primară. Asta fără să uit că tata începuse să facă planuri și socoteli ale cheltuielilor unui curs liceal complet, iar după aceea, care era viitorul? Notele au fost, în general, scăzute, la matematică, de exemplu, am avut patru în primul trimestru, patru în al doilea și, dacă în al treilea mi-au dat șapte, să nu credeți că excelentul salt în înălțime care îmi permitea să mă prezint la examen a fost rezultatul unei sîrguințe disperate și de ultim moment. Explicația e alta. În ziua în care a anunțat notele pe care își propunea să ni le dea, profesorul Germano a avut ideea simpatică de a întreba colectivul clasei dacă li se părea că eu știam mai mult despre știința numerelor decît proclamau cei doi de patru, iar băieții, solidari și unanimi, au răspuns că da, dom' profesor, știe... Adevărul e că, efectiv, nu știam.

Se intra în Liceul Gil Vicente printr-o rampă paralelă cu strada strîmtă care merge din Largo

de São Vicente spre Campo de Santa Clara. Dincolo de poartă se afla o curte mare, unde ne adunam în recreație. Mi-o amintesc ca un spațiu imens (nu știu cum o fi astăzi, dacă mai există), chiar mă gîndesc că încăpeau acolo toți elevii, de la anul întîi pînă la anul șapte și încă mai rămînea mult loc. Odată, așa cum am povestit mai înainte, am încasat acolo o căzătură teribilă în care mi-am rănit genunchiul stîng și de la care mi-a rămas cicatrice timp de mulți ani. M-au spălat la cabinetul medical și infirmierul (exista totdeauna un infirmier de serviciu) mi-a aplicat un „crampon". „Cramponul", așa cum am scris mai înainte și repet acum cu un amănunt suplimentar, era o bucățică de metal, dreptunghiulară și îngustă, care, la prima vedere, părea o simplă tablă, îndoită în unghi drept la extremități; acestea se înfigeau mai întîi în marginile rănii, iar apoi erau apăsate delicat, ca să fie strînse cît mai bine cu putință și, astfel, să grăbească procesul de cicatrizare a țesuturilor sfîșiate. Îmi amintesc clar că m-a impresionat să văd (și să simt, deși nu prea mult) metalul intrînd în carne. Am umblat apoi cu genunchiul legat și piciorul țeapăn pînă în ziua în care m-am dus din nou la cabinetul medical ca să-mi scoată „cramponul". Asta este o altă amintire

foarte vie pe care o păstrez, penseta extrăgînd ușurel bucata de metal, cele două crăpături de carne vie care n-au sîngerat. Eram gata pentru alta.

Îmi amintesc foarte bine, cu o claritate absolută, aproape fotografică, coridoarele ample și lungi, podeaua de culoare închisă, alcătuită din mozaic roșu care părea ceruit sau poate că nu era, atît de intensă și continuă trebuia să fie munca de a-l menține curat cu toate acele ghete și pantofi care călcau pe el în timpul zilei, dar, dacă pînă la urmă nu-l ceruiau, atunci nu reușesc să explic cum putea să strălucească astfel. Nu se vedea nici o zgîrietură pe pereți, nici o hîrtie pe jos, nici un muc de țigară, nici unul dintre acele abuzuri și indiferențe ale comportamentului juvenil astăzi atît de obișnuite, ca și cum, de atunci încoace, timpul le-ar fi făcut indispensabile unei educații la nivel de excelență. Poate cauza se regăsea în lecțiile de Instruire Morală și Civică, deși, sincer să fiu, nu sînt în stare să-mi amintesc nici măcar unul dintre preceptele care ne-au fost predate. Cine era profesorul? Nu-mi aduc aminte, știu doar că nu era preot, știu doar că nu se preda religia la Liceul Gil Vicente. Din nefericire, acele prelegeri, încă laice și republicane, n-au împiedicat transformarea mea, în

acei doi ani, în special în cel de-al doilea, în cel mai mare mincinos pe care mi-a fost dat să-l cunosc vreodată. Mințeam fără nici un motiv, mințeam în stînga și-n dreapta, mințeam în legătură cu tot și cu nimic. Compulsiv, cum se spune acum. Despre tata, care nu era un om care să se bage în politică, deși, ca reprezentant al autorității, nu avea altă soluție și nici nu-i repugna să asculte de glasul stăpînilor și să le îndeplinească ordinele, am inventat, plimbîndu-mă cu un coleg (era un băiat slab, cu dinții ieșiți, iar prînzul lui era, invariabil, în fiecare zi, o chiflă cu omletă la mijloc) la etajul de sus al claustrului care dădea spre coridorul unde se aflau sălile de clasă, am inventat, spuneam, că își cumpărase *Salazar* de António Ferro la Tîrgul de Carte. Nu-mi amintesc cum se numea colegul acela. Ce îmi amintesc este tăcerea și privirea lui: cei de acasă, probabil, făceau parte din opoziție... Minciuni mai scuzabile au fost acelea care inventau scenarii din filme pe care nu le văzusem niciodată. Între cartierul Penha de França, unde locuiam, și liceu, pe drumul care azi e Avenida General Roçadas și apoi pe Rua da Graça, erau două cinematografe, Salão Oriente și Royal Cine, și acolo ne distram, eu și colegii care locuiau prin zona aceea, uitîndu-ne

la afișele expuse, cum se obișnuia pe atunci în toate cinematografele. Pornind de la cele cîteva imagini, în total vreo opt sau zece, țeseam pe loc o poveste completă, cu introducere, cuprins și încheiere, ajutat, fără îndoială, în lucrarea mistificatoare, de cunoștințele precoce despre a Șaptea Artă pe care le dobîndisem în vremurile de aur de la „Păduchele" din cartierul Mouraria. Un pic invidioși, tovarășii mei mă ascultau cu toată atenția, puneau întrebări din cînd în cînd pentru lămurirea vreunui pasaj neclar, iar eu acumulam minciuni peste minciuni, nu prea departe de a ajunge să cred că văzusem cu adevărat ceea ce inventam...

Cînd am început să frecventez Liceul Gil Vicente încă mai locuiam pe Rua dos Heróis de Quionga. Sînt sigur că așa a fost, pentru că îmi amintesc că stăteam pe jos, cu cîteva zile înainte de începerea cursurilor, într-o încăpere care nu era camera părinților mei (la vremea aceea urcasem deja o treaptă pe scara socială, ocupam o parte din casă), „citind" cartea de franceză. Pe acea Rua dos Heróis de Quionga locuiam noi, familia Barata, care venise cu noi din Rua

Fernão Lopes, precum și o mătușă a lor, venită nu știu de unde, o femeie în vîrstă, pe nume Emília, la fel ca nevasta lui Barata cel mai mare. Din cînd în cînd, cred că o dată sau de două ori pe lună, venea în vizită o rudă a lor, un nepot sau văr, pe nume Júlio, orb, și care era internat nu știu în ce azil. Purta o uniformă de doc cenușiu decolorat. Spîn, cu păr puțin pe cap și chiar și acela tuns perie, avea ochii aproape albi și aerul unuia care se masturba în fiecare zi (acum mă gîndesc la asta, nu la vremea aceea), dar ceea ce-mi displăcea cel mai mult la el era mirosul pe care-l răspîndea, un miros de rînced, de mîncare rece și tristă, de rufe prost spălate, senzații care în memoria mea aveau să rămînă asociate pentru totdeauna cu faptul de a fi orb și care, probabil, s-au reprodus în *Eseu*[1]. Mă îmbrățișa cu multă putere și mie nu-mi plăcea. Cu toate acestea, mă așezam întotdeauna lîngă el cînd îl vedeam pregătindu-se să scrie. Punea o foaie de hîrtie groasă, specială, între două plăci de metal și apoi, cu viteză, fără să ezite, începea s-o înțepe cu un fel de perforator, ca și cum ar fi fost dotat cu vederea cea mai perfectă din lume. Acuma îmi imaginez că Julío poate

1. Este vorba despre romanul *Eseu despre orbire.*

credea că acel mod de a scrie era un mod de a aprinde stele în întunericul fără leac al orbirii lui.

Pe vremea aceea nu exista sărbătoarea Magilor (sau nu-mi amintesc eu de ea), nici nu era obiceiul să se construiască iesle cu bou, măgar și tot restul companiei. Cel puțin în casa noastră. Se punea seara pantoful („pantofiorul") lîngă șemineu, alături de sobele cu petrol și în dimineața următoare fiecare se ducea să vadă ce pusese în el Copilul Isus. Da, în vremea aceea Copilul Isus era cel care cobora pe horn, nu stătea culcat în paie, cu buricul gol, așteptînd ca păstorii să-i aducă lapte și brînză, pentru că de astea avea nevoie ca să trăiască, nu de aurul, tămîia și smirna magilor, care, după cum se știe, i-au adus numai amărăciuni. Copilul Isus din vremea aceea era încă un Copil Isus care muncea, care se străduia să fie util societății, în fine, un proletar ca atîția alții. În orice caz, noi, cei mai mici din casă, aveam îndoielile noastre : era greu de crezut că era dispus Copilul Isus să-și murdărească albul hainelor sale coborînd și urcînd toată noaptea pe pereți acoperiți de funinginea aceea neagră și lipicioasă care mînjea interiorul hornurilor. Poate pentru că om fi lăsat să transpară prin vreo vorbă spusă pe jumătate

scepticismul acesta sănătos, într-o noapte de Crăciun adulții au vrut să ne convingă de faptul că supranaturalul, nu numai că exista cu adevărat, dar îl aveam și în casă. Doi dintre ei, trebuie să fi fost doi, poate tata și António Barata, s-au dus pe coridor și au început să pună în mișcare cărucioare de jucărie de la un capăt la altul, timp în care cei care rămăseseră cu noi în bucătărie spuneau: „Auziți? Auziți? Sînt îngerii". Eu cunoșteam coridorul acela ca și cum m-aș fi născut în el și niciodată nu percepusem vreun semn al unei prezențe angelice cînd, de exemplu, proptindu-mă într-o parte și-n alta cu picioarele și cu mîinile, mă cățăram pe pereți pînă ce atingeam tavanul cu capul. Acolo sus nimic, îngeri sau serafimi, nici măcar unul de mostră. După un timp, eram deja adolescent, am încercat să repet isprava, dar n-am mai fost în stare. Picioarele îmi crescuseră, articulațiile călcîielor și ale genunchilor îmi deveniseră mai puțin flexibile, în fine, greutatea vîrstei...

O altă amintire (pe care am evocat-o deja în *Manual de pictură și caligrafie*) este aceea a tulburătoarei întîmplări în care a fost implicată mătușa Emília, persoană în vîrstă, după cum am spus, cu părul alb strîns la ceafă într-un coc, robustă, foarte dreaptă, roșie la față prin natura

ei și din cauza abuzului de băutură și care întotdeauna mi-a produs o impresie de curățenie personală ieșită din comun. Cînd era timpul lor, vindea castane coapte la ușa unei cîrciumi aflate puțin mai jos, la colțul făcut de Rua Morais Soares cu Rua dos Heróis de Quionga, dar mai erau și alte mici bunătăți obișnuite pe tava cu picioare pliante, dropsuri, batoane de alune cu miere, alte dulciuri fără miere, șiruri de coconari pe care le numeam coliere. Acolo, din cînd în cînd, se întreținea prea mult cu vinul și se îmbăta. Într-o zi, femeile din casă au găsit-o întinsă pe podeaua camerei ei, pe spate, cu picioarele desfăcute și fustele ridicate, cîntînd nu mai știu ce, în timp ce se masturba. M-am repezit și eu să trag cu ochiul, dar femeile formau o barieră și eu n-am prea putut să-mi dau seama de esențial... Trebuie să fi avut eu vreo nouă ani, nu mai mult. A fost unul dintre primele capitole din educația mea sexuală elementară.

O a treia întîmplare, și nu mai puțin edificatoare, a fost șmecheria de care se foloseau cei din casă ca să înșele Compania Apelor. Cu un ac fin se făcea o gaură în partea care se afla la vedere a conductei de plumb și se lega de el o cîrpă, celălalt capăt al ei rămînînd atîrnat în urcior. În felul acesta, lent, picătură cu picătură,

recipientul se umplea și, cum apa aceea nu trecea prin contor, consumul nu se înregistra. Cînd transvazarea se termina, respectiv, cînd urciorul era plin, se trecea lama unui cuțit peste orificiul minuscul și plumbul, astfel netezit, acoperea delictul. Asta a durat nu știu cît timp, pînă ce conducta, de atîtea ori găurită, a refuzat să mai fie complice la fraudă și a început să verse apă prin tot ceea ce era gaură, atît veche, cît și recentă. A trebuit să fie chemat urgent „omul Companiei". A venit, s-a uitat, a tăiat segmentul de plumb deteriorat și, fără să dea semne că ar fi bănuit ceva în legătură cu un artificiu care nu trebuie să fi fost o noutate pentru el, spuse, în timp ce se uita în conductă: „Mda, e putredă toată". A sudat conducta cea nouă și a plecat. Trebuie să fi fost un om bun ca să nu ne dea de rușine și să comunice Companiei. Din cîte îmi amintesc, nici unul dintre cei trei capi de familie nu era prezent în momentul acela, și cu atît mai bine, căci nu era ușor de explicat cum de, cu doi reprezentanți ai autorității polițienești în casă și, pe deasupra, unul dintre ei de la poliția de investigație criminală, îndrăzneam să comitem ilegalități de felul acesta. O altă ipoteză, care poate că ar trebui luată serios în considerare, este aceea că angajatul Companiei, pregătit în

prealabil de tata sau de unul din ceilalți doi, era în cîrdășie. Era foarte posibil.

Despre perioada în care am locuit pe Rua dos Heróis de Quionga prea puțin mai am de spus, doar cîteva amintiri răzlețe, de minimă importanță : despre gîndacii care se plimbau pe mine cînd dormeam pe jos ; despre cum mîncam supa, mama și eu, din aceeași farfurie, fiecare din partea sa, o lingură ea, o lingură eu ; despre dimineața în care ploua mult și eu am hotărît să nu mă duc la școală, spre marea supărare a mamei și spre și mai marea surpriză a mea, produsă de propria îndrăzneală de a lipsi de la cursuri fără să fiu bolnav și fără să am vreun motiv puternic pentru asta ; despre momentele în care, printr-una dintre ferestrele care dădeau spre balconul comun din partea din spate a casei, vedeam căzînd șuvițele de apă care alunecau pe geamuri ; despre cum îmi plăcea să privesc, prin imperfecțiunile de fabricare a geamului, imaginile deformate a ceea ce se afla dincolo de el ; despre chiflele cumpărate de la brutărie, calde încă și mirosind frumos și pe care le numeam „șapte și jumătate" ; despre „*vianinhas*"[1], făcute

1. Varietate de chifle dulci, avînd în compoziție lapte și unt.

din aluat fin, mai scumpe și pe care rareori am avut satisfacția lacomă de a le mînca... Întotdeauna mi-a plăcut mult pîinea.

Contrar celor spuse mai înainte, familiile Barata n-au intrat în viața mea cînd ne-am mutat de pe Rua dos Cavaleiros pe Rua Fernão Lopes. Mulțumită unor hîrtii pe care le credeam pierdute și care, în mod providențial, mi-au apărut în fața ochilor, pe neașteptate, cînd căutam altele, memoria mea dezorientată a putut să reunească și să integreze cîteva piese disparate și, în sfîrșit, să pună certitudinea și adevărul acolo unde pînă atunci domniseră îndoiala și nehotărîrea. Iată, deci, itinerarul exact și definitiv al frecventelor noastre mutări de domiciliu: un loc cunoscut sub numele de Quinta do Perna-de-Pau, în cartierul Picheleira, unde am început, apoi Rua E, în cartierul Alto do Pina (care apoi a devenit Luís Monteiro), în continuare, Rua Sabino de Sousa, Rua Carrilho Videira (aici apar familiile Barata pentru prima oară), Rua dos Cavaleiros (fără familia Barata), Rua Fernão Lopes (din nou cu ei), Rua Heróis de Quionga (tot cu ei), din nou aceeași casă din

Rua Carrilho Videira (tot cu familia Barata), Rua Padre Sena Freitas (numai cu António Barata și Conceição), Rua Carlos Ribeiro (în sfîrșit, independenți). Zece adrese în ceva mai mult de zece ani, și nu pentru că nu plăteam chiria, cred eu... După cum s-a putut vedea, nu mă înșelam cînd am scris că am locuit de două ori pe Rua Carrilho Videira, dar a fost o greșeală foarte gravă cînd, fără să stau să reflectez la unele chestiuni elementare ale fiziologiei sexuale și ale dezvoltării hormonale, am adăugat că aveam vîrsta de unsprezece ani în momentul episodului cu Domitília. Nici vorbă. În realitate, eu nu aveam mai mult de șase, iar ea mergea pe opt. Dacă, mărișor, cum eram atunci, aș fi avut cei unsprezece ani, ea ar fi avut treisprezece și, în acest caz, treaba ar fi fost mai serioasă, iar pedepsirea delictului nu s-ar fi putut limita la două palme la fundul fiecăruia... După ce am rezolvat confuzia și mi-am ușurat conștiința de povara erorii, pot să continui.

Așa cum era obiceiul în vremea aceea, mutarea dintr-o casă în alta a celor care nu puteau plăti o camionetă se făcea în spinarea

curierilor, fără alte ustensile decît bățul, sfoara și pernuța[1]. Și cu forță, multă forță. Dar mărunțișurile nu le transportau ei, de aceea mama, de-a lungul acelor ani (nu-mi imaginez, am văzut cu ochii mei), a trebuit să parcurgă kilometri întregi între o casă și alta, purtînd pe cap coșuri și legături sau cărîndu-le pe șold, cînd îi venea mai bine. Poate că într-unul din aceste momente i-a venit în minte ziua în care, acolo în sat, de zăpăcită și tulburată ce era pentru că tata îi ceruse, la fîntînă, să fie prieteni, uitase că, la intrarea în casă cu urciorul pe cap, trebuia să se aplece. Nu și-a amintit, urciorul s-a lovit de tocul de sus al ușii și a căzut pe podea. Cioburi, apă vărsată, dojeni ale bunicii, poate rîsete cînd s-a aflat cauza accidentului. Se poate spune că și viața mea a început acolo, cu un urcior spart.

Mama și copiii au sosit la Lisabona în primăvara anului 1924. În același an, în decembrie, a murit Francisco. Avea patru ani cînd l-a răpus bronhopneumonia. A fost înmormîntat în ajunul Crăciunului. Riguros-riguros,

1. Pernă semicirculară folosită de hamali în jurul gîtului.

cred că așa-numitele false amintiri nu există, că diferența dintre ele și cele pe care le considerăm exacte și sigure se limitează la o simplă chestiune de convingere, convingerea pe care o avem, în fiecare situație, în legătură cu acel incorigibil nedefinit pe care îl numim certitudine. E falsă singura amintire a lui Francisco pe care am păstrat-o? Poate că este, dar adevărul este că au trecut deja optzeci și trei de ani de cînd o țin ca autentică... Ne aflăm într-un subsol din Rua E, în cartierul Alto do Pina, avem o comodă sub o deschizătură orizontală în perete, lungă și îngustă, mai mult lucarnă decît fereastră, la nivelul pavajului străzii (văd, prin ceea ce trebuie să fi fost o perdea, picioare de oameni trecînd) și acea comodă are cele două sertare de jos deschise, ultimul mai în afară, astfel încît să formeze, împreună cu următorul, o scăriță. E vara, poate toamna anului în care va muri Francisco. În acest moment (fotografia se află aici pentru cine vrea s-o vadă) e un băiețel vesel, solid, perfect, care, din cîte se vede, nu are răbdare să aștepte să-i crească trupul și să i se lungească brațele ca să ajungă la ceva care se află pe comodă. E tot ce îmi amintesc. Dacă mama a apărut ca să curme din rădăcini veleitățile alpestre ale lui Francisco, nu știu. Nu știu nici măcar

dacă ea era acasă sau dacă se dusese să spele scările vreunei clădiri din vecinătate. Dacă a trebuit s-o facă după aceea, de nevoie, cînd eu eram destul de mare ca să pricep ce se întîmpla, mai mult ca sigur că o făcea și atunci, de cîte ori nevoia devenea mai stringentă. Fratele lui Francisco nu putea face nimic pentru a-l sprijini în cădere pe îndrăznețul alpinist, dacă ea s-ar fi produs. Trebuie să fi fost așezat pe podea, cu suzeta în gură, la vîrsta lui cu puțin peste un an și jumătate, ocupat, fără să-și poată imagina că o făcea, să înregistreze în micul lui creier ceea ce vedea, ca să poată să povestească, după o viață, respectabilului public. Aceasta este, deci, amintirea mea cea mai veche. Și poate că este falsă...

Nu este însă falsă cea care urmează acum. Durerea și lacrimile, dacă ar putea fi chemate aici, ar fi martori ai adevărului violent și feroce. Francisco murise deja, eu aveam, cred, între doi și trei ani. Puțin mai departe de casă (încă locuim pe Rua E) era o grămadă de moloz abandonat de la vreo renovare. Trei sau patru băieți mari m-au dus acolo cu forța (slaba mea rezistență nu servea la nimic). M-au împins,

m-au trîntit pe jos, mi-au scos pantalonii scurți și chiloții și, în timp ce unii mă țineau de mîini și de picioare, un altul a început să-mi introducă o sîrmă în uretră. Am țipat, am dat din mîini disperat, am dat din picioare cît puteam, dar cruda acțiune continua, sîrma a pătruns mai adînc. Poate că sîngele abundent care a început să curgă din penisul meu mic și martirizat m-a salvat de la mai rău. Poate că băieții s-au speriat sau, pur și simplu, au considerat că s-au distrat suficient și au fugit. Nu era nimeni pe acolo ca să-mi sară în ajutor. Plîngînd, cu sîngele curgîndu-mi în jos pe picioare și lăsînd hainele în urmă pe grămada de moloz, m-am tîrît spre casă. Mama pornise deja în căutarea mea (nu-mi pot aminti de ce mă aflam eu singur pe stradă) și cînd m-a văzut în starea aceea jalnică a început să țipe: „Vai, băiatul meu scump! Cine ți-a făcut asta?", dar țipetele și plînsul erau inutile, vinovații erau deja departe, poate că nici nu erau din acel cartier. M-am vindecat de rănile interne cu mult noroc, pentru că o sîrmă luată de pe jos avea tot ce-i trebuia ca să fie, în principiu, calea cea mai bună către un tetanos. După moartea lui Francisco, părea că ghinionul nu voia să mai plece de la ușa noastră. Pot să-mi închipui îngrijorarea părinților mei cînd, mai

tîrziu, aveam deja cinci ani, au trebuit să mă ducă, din pricina gîtului bolnav, la același spital unde murise el. Pînă la urmă, suferințele mele erau cauzate doar de angină și sinuzită, nimic din ceea ce nu se putea trata în cîteva zile, așa cum, efectiv, avea să se întîmple. Vă veți întreba cum de știu eu toate aceste amănunte după ce a trecut atîta timp. Povestea e lungă, dar poate fi rezumată în cîteva cuvinte. Cînd, acum mulți ani, mi-a venit ideea să scriu amintirile și experiențele din vremea cînd eram mic, mi-am dat seama imediat că trebuia să vorbesc despre moartea (întrucît a avut o viață atît de scurtă) fratelui meu Francisco. Auzisem întotdeauna în familie spunîndu-se că el murise în Institutul Bacteriologic Câmara Pestana, de angină diftерică sau șopîrlariță, după cum spunea mama. Cu toate acestea, nu-mi amintesc să se fi vorbit vreodată despre data la care se produsese decesul. Pus pe investigații, am scris la Institutul Câmara Pestana, de unde, amabil, mi s-a răspuns că nu figura în arhivele lor internarea vreunui copil de patru ani cu numele de Francisco de Sousa. Îmi trimiteau, presupun că pentru compensarea decepției pe care aveau să mi-o producă, o copie a propriei mele internări în ziua de 4 aprilie 1928 (am ieșit pe 11 ale aceleiași luni), cu numele

de José Sousa, exact așa, adică de două ori prescurtat. Nu se vede nici urmă de Saramago și, ca și cum asta n-ar fi fost destul, chiar și prepoziția *de*, intercalată între José și Sousa, a dispărut. Cel puțin, datorită respectivei hîrtii am aflat ce temperaturi am avut în acele zile de angină și sinuzită... Îmi amintesc cu toată claritatea una dintre vizitele făcute de părinții mei. Eu mă aflam în ceea ce se numea izolare, de aceea nu mă puteau vedea decît printr-un geam. Îmi mai amintesc că aveam deasupra patului un încălzitor de lut și că aținam în el focul inexistent cu o coajă de banană cu care făceam vînt. Așa vedeam că se făcea în casă, în fond, nu prea știam multe despre viață...

Revenind la fratele meu. Cum era firesc, primul meu demers, primul dintre toate, a fost acela de a solicita la Starea Civilă din Golegã, reședința raionului nostru de origine, să-mi trimită un certificat de naștere al lui Francisco de Sousa, fiul lui José de Sousa și al Mariei da Piedade, originar din Azinhaga, căci acolo trebuia să figureze data la care decedase. Dar nu, nu figura, nu, domnule. Judecînd după

acel document oficial, Francisco nu murise. Deja era surprinzător faptul că Institutul Bacteriologic Câmara Pestana îmi spusese, cu toată seriozitatea administrativă, că niciodată nu fusese internat acolo, cînd eu știam din sursă extrem de sigură că fusese, acum venea, implicit, și Starea Civilă din Golegã, să mă informeze că el trăia. Mai rămînea o singură soluție, să cercetez în vastitatea arhivelor cimitirelor din Lisabona. Cîteva persoane au acceptat s-o facă pentru mine și le voi rămîne veșnic recunoscător. Francisco a murit pe 22 decembrie, la ora patru după-masă și a fost înmormîntat în cimitirul Benfica în ziua de 24, aproape la aceeași oră (trist a fost Crăciunul acela pentru părinții mei). Povestea lui Francisco, însă, nu se termină aici. Sincer, cred că romanul *Toate numele* poate n-ar fi ajuns să existe așa cum îl putem citi dacă eu, în 1996, n-aș fi ajuns atît de priceput în cele ce se întîmplă în interiorul stărilor civile...

Se numea Francisco Carreira și era cizmar. Prăvălia lui era o chilie întunecată, fără ferestre, cu o ușă prin care doar copiii puteau intra fără să se aplece, căci trebuie să fi avut puțin

peste un metru și jumătate înălțime. Întotdeauna l-am văzut șezînd pe un taburet, în spatele unui banc pe care așeza uneltele specifice meseriei și unde se vedeau, ieșind dintr-un strat imemorial de humus, cuie strîmbe, resturi de talpă, vreun ac bont, un clește care nu folosea la nimic. Era un om bolnav, consumat înainte de vreme, cu coloana vertebrală deformată. Toată forța i se adunase în umeri și în brațe, puternice ca niște pîrghii. Cu ele bătea talpa, ceruia ața, trăgea firele și bătea țintele cu două lovituri seci, care niciodată n-am văzut să-i dea greș. În timp ce eu mă distram făcînd găuri într-o bucată de piele argăsită cu un poanson sau amestecam în apa căreia talpa pusă la înmuiat îi dădea o tentă astringentă de tanin, el îmi povestea istorioare din tinerețea lui, conspirații politice dezlînate, pistolul care-i fusese arătat ca un avertisment tenebros și care, conform vorbelor celui care avertiza, era destinat aceluia care ar fi trădat cauza... Apoi mă întreba cum mergea școala, ce vești aveam despre ceea ce se petrecea în Lisabona, iar eu mă descurcam cum puteam mai bine ca să-i satisfac curiozitatea. Într-o zi, l-am găsit îngrijorat. Își netezea părul rar cu sula, își întrerupea mișcarea brațelor în timp ce trăgea ața, semne pe care eu le știam bine și

care anunțau o întrebare de o importanță specială. Curînd Francisco Carreira își înclina spre spate corpul diform, își împingea ochelarii spre frunte și trăgea în plin: „Dumneata crezi în pluralitatea lumilor?". Îl citise pe Fontenelle, eu nu, sau numai din auzite aveam o vagă idee despre subiectul respectiv. Am bîiguit un răspuns despre mișcarea aștrilor, am aruncat la întîmplare numele lui Copernic și m-am oprit aici. În orice caz, da, credeam în pluralitatea lumilor, întrebarea era dacă exista cineva acolo. S-a declarat satisfăcut sau așa mi s-a părut, iar eu am respirat ușurat. Mulți ani după aceea aveam să scriu despre el două pagini, cărora aveam să le dau titlul, evident, inspirat de piesa lui Lorca, „Minunatul pantofar". Ce alt cuvînt puteam să folosesc dacă nu pe aceasta? Un cizmar din satul meu, din anii '30, vorbind despre Fontenelle...

Mi-a rămas ceva de spus cînd am vorbit, mai înainte, de mersul la tîrg cu porcii. Vînzarea purceilor între vecinii din Azinhaga fusese slabă în anul acela, de aceea, bunicul a considerat că cel mai bine era să ducem ce mai rămăsese din seriile din anul acela la tîrgul din

Santarém. M-a întrebat dacă voiam să merg să-l ajut pe unchiul Manuel, iar eu, fără să fie nevoie să mă gîndesc de două ori, am răspuns că da. Mi-am făcut ghetele pentru drum (nu era o călătorie pe care s-o faci desculț) și m-am dus să aleg din șopron bățul care se potrivea cel mai bine cu înălțimea mea. Am pornit pe la mijlocul amiezii, unchiul în spate, atent să nu lase să se rătăcească nici unul dintre purcei, iar eu în față, avînd lîngă mine scroafa care-i ținea laolaltă, mamă autentică a unora dintre ei, iar pentru ceilalți, împrumutată în momentul respectiv. Din cînd în cînd, unchiul mă schimba, iar eu, la fel ca el înainte, nu aveam altă soluție decît să înghit praful pe care-l ridicau de pe drum picioarele animalelor mai zburdalnice. Era aproape noapte cînd am ajuns la Quinta[1] da Cruz da Légua, unde era stabilit că urma să dormim. Am băgat porcii într-un hambar și am mîncat merindele aduse de acasă, în picioare, la lumina care venea de la o fereastră, pentru că n-am vrut să intrăm sau nu ne-a invitat administratorul fermei, ceea ce mi se pare mai probabil... În timp ce mîncam, a venit un servitor să spună că puteam dormi cu caii. Ne-a dat două pleduri

1. Ferma (port.).

vărgate și a plecat. Ușa grajdului rămînea deschisă și asta ne convenea, căci trebuia să plecăm în zori, înainte ca prima geană de lumină să apară pe cer, ca să ajungem la Santarém la deschiderea tîrgului. Patul nostru era unul dintre capetele ieslei, care se întindea pe tot peretele din fund. Caii sforăiau și băteau cu copitele pe podeaua pietruită. M-am suit în iesle și m-am întins pe paiele proaspete, ca într-un leagăn, înfășurat în pled, respirînd mirosul puternic al animalelor, toată noaptea neliniștite sau așa mi se părea, pentru că mă trezeam la răstimpuri din somn. Mă simțeam ostenit, cu picioarele obosite ca niciodată. Întunericul era cald și dens, caii își scuturau coamele cu putere, iar unchiul meu, cu capul aproape atingîndu-mi picioarele, dormea dus. M-am trezit din somnul adînc în care pînă la urmă căzusem, cînd, încă pe întuneric, m-a strigat: „Scoală-te, Zé, trebuie să plecăm". M-am sculat în șezut în iesle, cu ochii cîrpiți de somn și orbiți de o lumină neașteptată. Am sărit pe podea și am ieșit în curte: în fața mea, revărsînd lapte asupra nopții și asupra peisajului, era o lună rotundă și enormă, albul cel mai strălucitor unde lumina lunii bătea în plin și, prin contrast, negrul cel mai dens în locurile umbrite. Nu aveam să mai văd o astfel de lună.

Am luat porcii și am pornit-o la vale, cu mii de precauții, pentru că era pădure înaltă, erau mărăcinișuri și rîpe, iar purceii, buimaci din cauza orei matinale, se puteau rătăci și pierde cu ușurință. După ce am trecut de fundul văii, treaba a devenit mai simplă. Am mers de-a lungul viilor deja coapte, pe un drum acoperit de praf, pe care răcoarea nopții îl menținea liniștit, iar eu am sărit în mijlocul butucilor și am tăiat doi ciorchini mari pe care mi i-am vîrît în bluză, în timp ce mă uitam în toate părțile să văd dacă nu apărea vreun paznic. M-am întors la drum și i-am dat unchiului un ciorchine. Am mers și am mîncat boabele reci și dulci, care, de tari ce erau, păreau cristalizate. Am început să urcăm spre Santarém cînd răsărea soarele. Am stat în tîrg toată dimineața și o parte a după-amiezii. Negustoria nu ne-a ieșit rău, dar n-am reușit să vindem toți purceii. Nu-mi mai aduc aminte din ce motive, unchiul Manuel a hotărît că întoarcerea acasă avea să fie peste colinele joase care se ridică de-a lungul malului de dincoace al rîului Tejo. Binecuvîntat capriciu, datorită lui am putut să cunosc primul meu drum roman...

Cade ploaia, vîntul îndoaie copacii desfrunziți și din vremuri trecute vine o imagine, cea a unui bărbat înalt și slab, bătrîn, acum că e mai aproape, pe un drum plin de bălți. Are pe umăr un ciomag, o manta cu glugă plină de noroi și veche și pe ea curg toate apele din cer. În față merg porcii, amușinînd pămîntul cu botul. Bărbatul care se apropie astfel, vag printre șiroaiele de ploaie, e bunicul meu. Vine obosit, bătrînul. Tîrăște după el șaptezeci de ani de viață grea, de privațiuni, de ignoranță. Și totuși e un om înțelept, tăcut, care deschide gura numai ca să spună ceea ce este indispensabil. Vorbește atît de puțin că toți rămînem tăcuți ca să-l auzim cînd pe chip i se aprinde ceva ca o lumină de avertizare. Are un fel ciudat de a privi în depărtare, chiar dacă această depărtare este doar peretele din fața lui. Figura lui pare să fi fost cioplită cu tesla, fixă, dar expresivă, iar ochii, mici și alungiți, strălucesc din cînd în cînd ca și cînd ar fi înțeles definitiv ceva la care se gîndește. E un bărbat ca atîția alții pe acest pămînt, în această lume, poate un Einstein zdrobit sub un munte de imposibilități, un filozof, un mare scriitor analfabet. Era ceva ce n-a putut fi niciodată. Îmi amintesc acele nopți călduțe de vară, cînd dormeam sub smochinul cel mare, îl

aud vorbind despre viața pe care a avut-o, despre Calea Lactee care sclipea deasupra capetelor noastre, despre vitele pe care le creștea, despre poveștile și legendele copilăriei sale îndepărtate. Adormeam tîrziu, înfășurați bine în pleduri din pricina răcorii din zori. Dar imaginea care nu-mi dă pace în ceasul acesta de melancolie este cea a bătrînului care înaintează prin ploaie, cu obstinație, în tăcere, ca unul care îndeplinește un destin pe care nimic nu l-ar putea modifica. În afară de moarte. Bătrînul acesta, pe care aproape îl ating cu mîna, nu știe cum va muri. Încă nu știe că, puține zile înainte de ultima lui zi, va avea presentimentul că sfîrșitul a sosit și va merge în curte, din pom în pom, îmbrățișîndu-le trunchiurile, luîndu-și rămas-bun de la ei, de la umbrele prietene, de la fructele pe care nu le va mai mînca. De ce o fi venit marea umbră, atîta timp cît memoria nu l-a înviat, pe drumul plin de apă sau sub concavul cerului și eterna întrebare a aștrilor. Ce vorbă ar rosti atunci?

Tu, bunico, stăteai pe pragul ușii tale, deschisă spre noaptea înstelată și imensă, spre cerul despre care nu știai nimic și pe unde nu aveai

să călătorești niciodată, spre liniștea cîmpurilor și a pomilor umbroși și ai spus, cu seninătatea celor nouăzeci de ani ai tăi și focul unei adolescențe niciodată pierdute: „Lumea e atît de frumoasă și mie îmi pare atît de rău că mor". Exact așa. Eu eram acolo.

Printre purcelușii nou-născuți apărea din cînd în cînd cîte unul mai debil care, în mod inevitabil, suferea din cauza frigului nopții, mai ales dacă era iarnă, care putea să-i fie fatal. Totuși, din cîte știu eu, nici unul dintre aceste animale n-a murit. În fiecare noapte, bunicul și bunica se duceau la cocini și luau cei trei sau patru purcei mai fragili, le spălau picioarele și îi culcau în propriul lor pat. Acolo dormeau împreună, aceleași pleduri și aceleași cearșafuri care-i acopereau pe oameni acopereau și animalele, bunica pe o parte a patului, bunicul pe cealaltă și, între ei, trei sau patru purcelușii care, cu siguranță, credeau că se află în împărăția cerurilor...

Curtea casei numită Casalinho se împărțea în două părți, diferite ca formă și mărime. În prima, cea mai mică, mai mult sau mai puțin pătrată, se putea ajunge coborînd cele două trepte de piatră de la ușa bucătăriei sau printr-o portiță care dădea direct în stradă și care servea, la drept vorbind, în principal pentru trecerea porcilor cînd, la primele raze ale aurorei, bunicul pleca cu ei sau cînd, aproape la apusul soarelui, îi aducea acasă. O foloseam și noi, bineînțeles, dar animalele nu aveau altă posibilitate de a ieși sau intra. În partea asta a curții, sub un șopron care întotdeauna mi se părea pe punctul de a se dărîma, se aflau cocinile, vreo patru sau cinci, unde scroafele, culcate pe o parte, oferindu-și țîțele, dădeau să sugă purceilor și dormeau acolo cu ei toată nopticica și ceasurile din zi în care erau lăsate să doarmă. În principiu, era suficient să deschizi ușile cocinilor pentru ca fiecare scroafă să intre în cea care-i aparținea, luînd-și după ea și purceii. Nu-mi amintesc ca ele să se fi înșelat vreodată în privința casei, dar nu rareori se întîmpla ca unul sau mai mulți purcelușI, orbiți de foame, să intre pe o ușă greșită. Nu rămîneau acolo mult timp. Oricît de incredibil ar putea să pară pentru cineva care n-a văzut niciodată sau n-a auzit vorbindu-se

vreodată despre aceste lucruri, scroafa cunoștea suptul fiecărui pui, după felul în care sugea țîța ca să tragă laptele, astfel încît intrusul se vedea imediat izgonit cu o lovitură de rît. Cea mai agresivă, o mușcătură, nu-mi amintesc să se fi întîmplat vreodată. Sărmanul purcel descoperea, prea tîrziu, că acea mamă nu era a lui și, disperat, guița după ajutor. Bunicul sau bunica îmi spunea: „Zezito, du-te să vezi ce se întîmplă". Eu, elev deja avansat în materie de creșterea porcinelor, mă duceam, îl trăgeam pe intrus de un picior din spate și, ținîndu-l pe sub burtă cu cealaltă mînă, îl conduceam la dulcele cămin, la liniștea de a-și auzi mama legitimă grohăind de plăcere că fiul rătăcitor reușise să găsească drumul de întoarcere acasă. Dar cum știam eu că acea cocină aparținea rătăcitului? Nimic mai simplu. Fiecărui purcel i se făcuseră atîtea crestături în păr cîte cocini erau ocupate, o crestătură pentru prima, două crestături pentru a doua și așa mai departe. (Mult mai complex era sistemul de semne pe care le utiliza bunica pentru a ști cîți bani cheltuia la băcănie și niciodată n-am văzut-o să greșească măcar cu un *centavo*[1]. Trasa într-un caiet cercuri cu o cruce în interior, cercuri fără

1. Subdiviziune a scudului reprezentînd a suta parte a acestuia.

cruce în interior, cruci în afara cercurilor, desene pe care ea le numea beţişoare, vreo altă sinalefă pe care acum nu mi-o amintesc. Am văzut-o de cîteva ori contrapunînd propriile ei socoteli listei făcute de patronul prăvăliei, care se numea Vieira, şi cîştigînd. Nu mă voi ierta niciodată pentru că nu i-am cerut unul dintre acele caiete pentru mine, ar fi proba cu documente prin excelenţă, să spunem chiar ştiinţifică, a faptului că bunica Josefa reinventase aritmetica, fapt ce, într-o familie ca a mea, nu reprezintă nimic extraordinar sau, pur şi simplu, relevant, dacă ne amintim că José Dinis a rezolvat istorica problemă a cuadraturii cercului pe cînd nu avea încă nici zece ani...) În afară de cocinile şi de troacele unde porcii se delectau cu lăturile, uneori drese cu cîţiva pumni de făină de porumb, mai erau în această parte a gospodăriei o curte de păsări, o crescătorie de iepuri şi grajdul pentru măgăriţă. Despre curţile pentru păsări, oricît s-ar strădui cineva, niciodată nu va avea prea multe de povestit, în ele te aştepţi să coexiste un număr de găini şi cocoşul care să le calce, ouă de vînzare, ouă din care să iasă pui, ouă pentru mîncat la masă cînd era ziua de naştere a regelui. Curtea de păsări a bunicilor mei nu era o excepţie, în privinţa speciilor avea ceea ce au toate celelalte, dar mai puţine, cu siguranţă, decît cea mai mare

parte a lor în ce privește cantitatea de galinacee și producția respectivă. În ce privește crescătoria de iepuri, aceasta își are povestea ei. O vizita din cînd în cînd, întotdeauna la ore tîrzii din noapte, unchiul Carlos, în intervalele de timp în care nu se afla în pușcărie sau fugit pe cine știe unde din cauza suspiciunii de furt, mai ales de sîrmă de cupru de la posturile telefonice, marfă apreciată în mod deosebit și pentru care își pierdea capul în mod pozitiv. Nu era om rău, dar bea prea mult și avea dificultăți în a deosebi ce era al lui de ce era al altuia. Nu cred că prefera carnea de iepure celei de găină, dar leporidele erau, la drept vorbind, mute, niște scheunături și atît, nu știau să protesteze cînd el îi apuca de urechi și îi băga în traistă, în timp ce găinile erau în stare să facă un tămbălău de să trezească toți vecinii. Cînd se scula din pat, de regulă la primul semn al crăpatului de ziuă care era încă departe, bunica se putea considera femeia cea mai norocoasă din lume cînd descoperea cîte un iepure sau doi, lăsați de Carlos Melrinho, ca o amintire filială caritabilă a incursiunii nocturne. De neiertat, s-ar spune, însă ar trebui să știm deja că nu e totul plăcut în viața celor mai bune familii. În orice caz, nu lipseau cei care furau mult mai mult decît fire telefonice și iepuri, și

totuși treceau drept oameni cinstiți în ochii lumii. În vremurile acelea și prin acele locuri, ceea ce părea era, iar ceea ce era părea. Poate că singura excepție în Casalinho era mai sus-amintitul grajd al măgăriței. Îi rămăsese numele din vremea în care a fost domiciliul unei măgărițe pe care n-am ajuns s-o cunosc. Cu toate că au trecut mulți ani după aceea, numele a rămas și, ca să nu existe dubii în legătură cu începuturile sale, grajdul mai păstra încă vechea iesle, ca și cum spiritul asinian ar fi fost sortit să se întoarcă acolo în fiecare noapte ca să se hrănească din amintirea boabelor și a paielor. În afară de cuptorul de pîine, care se afla lîngă ușa bucătăriei, inventarul acestei părți a curții va fi complet cu menționarea celeilalte cocini, mai mare decît acelea în care încăpeau doar scroafele cu progeniturile lor și, chiar și aceștia, cam înghesuiți. Această cocină mare adăpostea, însă nu în fiecare an, un porc ales pentru îngrășat, o bestie nerecunoscătoare căruia eu, cel puțin o dată pe săptămînă, cu furca-n mînă, trebuia să-i schimb așternutul, luîndu-i paiele urît mirositoare, murdare de pișat și de rahați și înlocuindu-le cu paie noi care nu aveau să întîrzie nici un ceas înainte să-și piardă prospețimea mirosului lor

natural. Într-o zi eram eu ocupat cu operațiunea asta, cînd a început să plouă, mai întîi cîteva picături mari și răzlețe, apoi tare și insistent. Am considerat prudent să mă retrag și să mă adăpostesc în grajdul măgăriței, dar glasul bunicului m-a oprit la jumătatea drumului: „Treaba începută se termină, ploaia udă, dar nu rupe oasele". Era adevărat. Am luat din nou furca-n mînă și, fără grabă, fără să mă precipit, ca un bun muncitor, am terminat treaba. Eram ud leoarcă, dar fericit.

O îngrăditură rudimentară de nuiele și lut despărțea cele două părți ale curții, comunicarea între ele făcîndu-se printr-o altă inevitabilă portiță. Imediat pe stînga, se afla căpița enormă de paie, cu forma ei tipică de piramidă cu baza dreptunghiulară care se îngustează spre vîrf, rod clandestin al dimineților laborioase ale bunicii mele cînd, înarmată cu greblă, pînză de sac și sfoară, se ducea împreună cu alte tovarășe să taie, pe ascuns de paznici, resturile de paie de pe terenurile cultivate cu grîu. Alături, la o distanță atît de mică încît ramurile îi atingeau partea superioară, se afla smochinul cel mare sau, simplu, Smochinul, pentru că, deși mai exista încă unul, acesta n-a crescut mult

niciodată, fie pentru că așa era felul lui, fie din respectul pe care i-l impunea veteranul. Copac venerabil era și un măslin, pe al cărui trunchi răsucit se sprijinea îngrăditura care separa curtea în cele două părți. Din cauza mărăcinilor care îl înconjurau și a unui păducel care constituia o pază amenințătoare, a rămas singurul pom mare din împrejurimile casei bunicilor în care nu m-am urcat niciodată. Mai erau cîțiva pomi, nu mulți, unul sau doi pruni care dădeau tot ce puteau, un rodiu cam dubios, niște gutui ale căror fructe mă îmbiau cu mirosul lor la cîțiva pași, un dafin, vreun alt măslin. Puținul teren care rămînea era pentru cultivarea legumelor, mai ales a verzei portugheze, care făcea frunze tot anul și, de aceea, se constituia în elementul forte al gastronomiei locale, varză fiartă cu fasole uscată, fără alt adaos decît ulei de măsline și, din cînd în cînd, firimituri de pîine de porumb cu care se acoperea fundul farfuriei înainte de a se pune în ea mîncarea. Curtea, în partea asta, era o fîșie strîmtă de pămînt de vreo cincizeci sau șaizeci de metri lungime, mărginind o livadă de măslini căreia i se spunea Salvador și care avea, de cealaltă parte, despărțind-o de drum, un gard des format din trestii

vii, mărăcinișuri, inevitabilele agave și încă vreun soc. De pe lîngă acest gard am cules eu, de vreo două sau trei ori, pieile sfarogite pe care le lepădau șerpii cînd nu mai încăpeau în ele. Aceste piei erau bune pentru nu știu ce boli ale porcilor. Pe măsură ce se apropia de capăt, terenul se îngusta pînă ce se termina în unghi, precum coada unei broaște-țestoase. Acolo ne duceam, bunica și cu mine, să ne facem nevoile cînd treaba devenea urgentă și nu mai era timp să intrăm prin livezile de măslini. (Bunicul trebuie că rezolva problema pe acolo pe unde umbla cu porcii.) Să nu rămînă surprins cititorul de expresia eufemistică „a-și face nevoile". Era legea firii. Adam și Eva au trebuit să facă același lucru în vreun colț oarecare din rai.

Cufărul era albastru, dat cu vopsea uleioasă, într-o culoare ștearsă de cer murdar. Se afla în camera de la stradă, lîngă ușa care dădea spre stradă, imediat la dreapta cînd intrai. Era mare, era enorm, era cufărul unde se păstra bobul. Bunica îmi recomanda să nu-l deschid pentru că praful de pe grăunțele de bob producea o mîncărime teribilă, acoperind cu o erupție (era

numele pe care-l dădeam băşicilor incomode) pielea imprudentului. Bunicul, care cultiva idei riguros spartane în privinţa chestiunilor legate de formarea caracterului şi în privinţa metodelor de fortificare a tăriei sufleteşti, rîdea încetişor de astfel de griji şi avertizări şi mă întreba uneori, cînd se întorcea acasă cu animalele, după apusul soarelui, dacă îl deschisesem.

Cum eu nu eram pe atunci şi nici în ziua de azi nu sînt mare amator de leguma pruriginoasă, ridicarea miraculosului capac al cufărului, numai ca să văd nişte grăunţe de bob la fel cu altele pe care puteam să le văd în afara lui şi să umblu cu ele fără vreun risc, nu era ceva care să-mi aţîţe curiozitatea celor zece ani ai mei, ocupată cu aventuri de alt calibru, cum erau explorările de pe malurile rîurilor Almonda şi Tejo sau prin hăţişurile labirintice din Paul do Boquilobo. Dar ironia blîndă a bunicului a atins de atîtea ori susceptibilitatea nepotului şi i-a provocat micul său orgoliu, încît, într-o zi, fiind singur acasă, s-a dus la cufăr şi, cu mare efort, i-a săltat capacul greu, l-a ridicat pînă la înălţimea braţelor şi apoi l-a împins pînă ce s-a lovit de peretele văruit. Iată grăunţele de bob. Un pic din praful extrem de fin care le acoperea culoarea uşor cenuşie s-a răscolit din pricina

curentului de aer brusc și i-a atins mîinile și antebrațele, unde, în cîteva secunde, avea să apară fără întîrziere erupția anunțată și avea, de asemenea, să se manifeste pruritul anunțat. Dar, cum băiețașului încăpățînat încă nu i se părea suficientă dovadă starea în care începeau să-i fie mîinile, iată-l că și le bagă în grăunțele maligne de bob, făcîndu-le să zornăie ca pietrișul și ridicînd, acuma da, un nor de praf. Ar merita plasată aici descrierea mîncărimilor care au urmat, dacă n-aș avea o altă istorie de povestit. Deplasîndu-mă spre unul dintre colțurile cufărului, ca să-i dau ocol și să ajung cu mai multă ușurință la marginea superioară a capacului și apoi să-l cobor, am observat că pe dinăuntru era căptușit cu hîrtie de ziar. Nu era o casă de cititori casa bunicilor mei, analfabeți și unul, și altul, așa cum am spus, și nu o dată. În caz că vreun unchi ar fi venit pe acolo și ar fi rămas pentru cîtva timp, în permisie, de exemplu, dacă putea să citească măcar cîteva cuvinte, erau din acelea scrise cu litere mari și foarte mari. Prezența acelor file din *Século*[1] – care, pe bună dreptate, anunța pe frontispiciu că era ziarul cu cea mai

1. Ziar de dimineață publicat în Lisabona între 1880 și 1978.

largă răspîndire din țară și dacă spun „pe bună dreptate", o fac pentru că era singurul ziar care ajungea la Azinhaga – prezența unor astfel de file, zic, nu putea să însemne decît că bunica le ceruse, cînd erau deja citite și puse de-o parte, la prăvălia domnului João Vieira, a cărui clientă era. Dacă bunicii ăștia ai mei ar fi fost oameni distinși și cu obrazul subțire, eu aș admite astăzi ipoteza că acele hîrtii se aflau acolo ca să astupe crăpăturile din capacul bătrînului cufăr, pe care, efectiv, le avea, împiedicînd astfel periculosul praf maro al grăunțelor de bob să atace mișelește tribul lipsit de apărare al celor din neamurile Melrinho, Caixinha și Saramago. O altă ipoteză, aceasta artistică, este aceea că, în ochii bunicii mele, literele, cuvintele și imaginile erau tot atît de atractive cum aveau să-i pară nepotului, după mulți ani, scrierea chinezilor sau cea a arabilor, ca să nu mergem mai departe. Misterul rămîne neelucidat.

Aveam zece ani, dar citeam fluent și înțelegeam perfect ce citeam, pe lîngă faptul că nu comiteam, la o vîrstă atît de fragedă, prea multe greșeli de ortografie, ceea ce, de altfel, în treacăt fie spus, nu reprezenta, la vremea aceea, un merit demn de vreo medalie. Se înțelege, prin urmare, că, în ciuda mîncărimilor greu de

suportat, care reclamau răcoarea balsamică a unui lighean cu apă rece sau niște comprese cu oțet, eu am profitat de ocazie ca să mă cufund în lectura variată pe care întîmplarea mi-o propusese. Era vara lui 1933, eu aveam zece ani și dintre toate știrile pe care le-a publicat *Século* în acele pagini dintr-o anumită zi a anului anterior, am păstrat doar o amintire: fotografia, cu respectiva explicație, care-l reprezenta pe cancelarul austriac Dollfuss asistînd la o defilare de trupe în țara lui. Era vara lui 1933, de șase luni Hitler preluase puterea în Germania, dar despre această știre, dacă am citit-o la vremea respectivă în *Diário de Notícias* pe care tata îl aducea acasă, în Lisabona, nu-mi amintesc. Sînt în vacanță, în casa bunicilor mei materni și, în timp ce, pe jumătate distrat, îmi scarpin încetișor brațele, sînt surprins de faptul că un cancelar (ce era un cancelar?) putea fi atît de scund. Nici Dollfuss, nici eu nu știm că avea să fie asasinat de naziștii austrieci în anul următor.

Cam prin această perioadă (poate încă în '33, poate deja în '34, dacă nu mi se încurcă datele în minte), trecînd într-o zi pe Rua da Graça, drumul meu obișnuit între Penha de França, unde locuiam și São Vicente, unde era pe atunci Liceul Gil Vicente, am văzut, agățat la ușa unei

tutungerii, chiar în față la vechiul Royal Cine, un ziar care prezenta pe prima pagină desenul perfect al unei mîini într-o poziție ca și cum ar fi fost gata să apuce ceva. Dedesubt, se putea citi următorul titlu: „O mînă de fier într-o mănușă de catifea". Ziarul era săptămînalul umoristic *Sempre Fixe*[1], desenatorul, Francisco Valença, mîna o reprezenta pe cea a lui Salazar.

Aceste două imagini – cea a unui Dollfuss care zîmbea văzînd trupele defilînd, cine știe dacă nu deja condamnat la moarte de Hitler și cea a mîinii de fier a lui Salazar ascunsă sub moliciunea unei catifele ipocrite – nu m-au părăsit niciodată de-a lungul vieții. Nu mă întrebați de ce. De multe ori uităm ce ne-ar plăcea să ne putem aminti, alteori, recurente, obsesive, reacționînd la cel mai mic stimul, ne vin din trecut imagini, cuvinte disparate, fulgurații, revelații și nu există explicații pentru ele, nu le convocăm, dar ele sînt acolo. Și acestea mă informează că, încă în vremea aceea, pentru mine, mai mult prin intuiție, evident, decît prin suficienta cunoaștere a faptelor, Hitler, Mussolini și Salazar erau făcuți din același aluat, veri din aceeași familie, la fel în ceea ce privește mîna

1. *Întotdeauna sigur.*

de fier, diferiți numai în privința grosimii catifelei și a felului de a strînge.

Cînd a început Războiul Civil din Spania, eu schimbasem deja Liceul Gil Vicente cu Școala Industrială Afonso Domingues, din cartierul Xabregas și făceam tot posibilul ca să învăț, alături de portugheză, de matematică, de fizică, de chimie, de desenul tehnic, de mecanică și de istorie și ceva franceză, și ceva literatură (în vremea aceea, mirați-vă, se preda franceza și literatura într-o școală industrială...) și, în sfîrșit, căci pentru asta mă duceam acolo, să pătrund, încet-încet, în misterele meseriei de lăcătuș mecanic. Citeam în presă că li se dădea numele de „roșii" combatanților dintr-o parte și că pe ceilalți trebuia să-i cunoaștem drept naționaliști și, cum ziarele publicau încontinuu știri despre lupte, cu hărți uneori, am hotărît, așa cum am povestit mai înainte, să am propria mea hartă, pe care, conform rezultatelor luptelor, înfigeam steguleț de diferite culori, cred că roșii și galbene, cu ajutorul cărora socoteam că acompaniam, ca să folosesc expresia consacrată, desfășurarea operațiunilor. Pînă în ziua, care a

venit curînd, în care am priceput că eram dus de nas de militarii pensionari care își asumaseră sarcina de a cenzura presa, însușindu-și, cu respect, mîna de fier și mănușa de catifea. Victorii, numai cele ale lui Franco, hotărau ei. Harta a fost aruncată la gunoi, steguleţele s-au pierdut. Acesta a fost, probabil, unul dintre motivele pentru care, trimis împreună cu colegii mei la Liceul Camões, unde se distribuiau uniformele verzi și maro ale organizației *Mocidade Portuguesa*[1], am făcut în așa fel încît să nu ies niciodată din coada rîndului care se prelungea pînă în stradă și încă mă aflam acolo cînd a venit un gradat (așa se numea) să anunțe că s-au terminat uniformele. Au mai fost în săptămînile următoare cîteva distribuiri de berete, cămăși și pantaloni scurți, dar eu, împreună cu alți cîțiva, am fost întotdeauna îmbrăcat civil în formații, extrem de contrariat la marșuri, extrem de neîndemînatic la mînuirea armei, extrem de periculos la trasul la țintă. Destinul meu nu era acela.

1. Forma prescurtată pentru „*Organização Nacional Mocidade Portuguesa*“ – „Organizația Națională Tineretul Portughez“, organizația de tineret a regimului salazarist.

Unul dintre prietenii mei din liceu a fost un băiat grăsuț, trist, cu ochelari mari și rotunzi, care dădea întotdeauna impresia că mirosea a medicamente. Lipsea mult de la ore, dar absențele se dovedeau a fi din cauză de boală. Nu se știa niciodată dacă avea să vină dimineața, nici dacă rămînea toată ziua. Cu toate acestea, fiind inteligent și silitor, era unul dintre cei care obțineau cele mai bune note. Era scutit de gimnastică și nu putea nici să se apropie de joaca noastră turbulentă. Nu l-am văzut niciodată în curte în recreații. Îl aduceau la liceu cu automobilul și tot cu automobilul îl luau. Cum nu exista cantină, băieții mîncau pe unde se nimerea, pe coridoare, în curte, în galeria claustrului care corespundea etajului ocupat de liceu. Datorită unei autorizații speciale a rectorului, lui îi aducea o servitoare prînzul cald încă, servit cu față de masă și șervet, într-o sală de la etajul de jos, în tihnă, departe de hărmălaie și ghionturi. Mie îmi făcea milă. Poate că el a observat acest lucru pentru că, într-o zi, m-a întrebat dacă nu voiam să-i țin companie. Nu ca să prînzesc, bineînțeles, numai să-i țin companie. Am spus că da. Am stabilit că aveam să mă duc să-l întîlnesc după ce mîncam, acolo sus, obișnuita mea chiflă cu rondele de cîrnat, brînză sau omletă, iar apoi,

după ce-și termina prînzul, urma să urcăm împreună la sala de clasă. Cu figura lui rotundă și tristă, mesteca încet, fără poftă, surd la rugăminţile servitoarei: „Încă puţin, domnișorule, numai un piculeţ...". Atunci, văzînd cum stau lucrurile, imediat în ziua următoare, ca să-l însufleţesc, am început să fac giumbușlucuri, cum ar fi, de exemplu, să mă fac că mă împiedic de mine însumi și aceste comicării atît de simple au avut rezultat. El rîdea, mînca aproape fără să-și dea seama, servitoarea era încîntată. Trebuie să se fi vorbit de mine în familie, pentru că, într-o zi, m-a invitat să mă duc la el acasă, care s-a dovedit a fi nici mai mult, nici mai puţin decît un mic palat (mie mi s-a părut un palat în toată puterea cuvîntului) situat pe Calçada[1] da Cruz da Pedra, în partea cea mai înaltă a unei grădini în terase care dădea spre Tejo. Am fost primit de el și de o soră mai mică, mama lor a stat cu noi cîteva minute și apoi s-a retras. Era ora ceaiului. Am luat o gustare într-o săliţă al cărei mobilier mă făcea să-mi amintesc casa domnilor Formigais, deși mai puţin solemn, fără damascuri. Au vrut să mă sperie cu gluma de a pune pe sub ceașca mea, sub faţa de masă, un cauciuc care se umfla prin acţionarea unei pere

1. Stradă foarte înclinată, pietruită.

pe care prietenul meu o mînuia din cealaltă parte a mesei. Am văzut farfurioara și ceașca începînd să salte, dar nu m-am speriat. Era acolo un efect a cărui cauză trebuia descoperită. Am ridicat fața de masă și am sfîrșit prin a rîde cu toții. Apoi ne-am dus în grădină să ne jucăm cu măgarul (ceea ce se numea așa era o tablă înclinată, cu despărțituri și numere în interior, spre care aruncam jetoanele, încercînd să obținem cît mai multe puncte) și am pierdut. Cînd mă mutasem deja la Afonso Domingues, am fost pentru ultima dată la el acasă. I-am arătat, cu o mîndrie despre care știam că era falsă, legitimația care mă prezenta ca elev al învățămîntului tehnic (în liceu nu aveam legitimații), dar i-a dat puțină importanță, o privire rapidă și atît. N-am mai aflat nimic despre ei. Micul palat se afla în drumul meu spre Afonso Domingues, dar niciodată nu m-am abătut cu cei cîțiva metri necesari ca să mă duc să le bat la ușă. Cred că trebuie să fi fost conștient că încetasem să le mai fiu util.

Într-o zi, la ora de mecanică, am rupt un arătător. Profesorul încă nu venise, iar noi am profitat de timpul liber ca să ne vedem de distracțiile noastre obișnuite, unii spuneau

bancuri, alții aruncau cu avioane sau cu cocoloașe de hîrtie, alții se jucau de-a fripta (magnific exercițiu pentru stimularea reflexelor, întrucît jucătorul care are palmele în jos trebuie să încerce să scape de lovitura pe care va încerca să i-o dea jucătorul aflat cu palmele în sus), iar eu, ca să exemplific folosirea lăncii, nu mai știu în ce scop, poate din cauza vreunui film pe care-l văzusem, am apucat arătătorul ca și cum ar fi fost lance și am alergat spre tablă, presupusul inamic care trebuia doborît de pe cal. Am calculat prost distanța și lovitura a fost atît de puternică, încît arătătorul s-a rupt în trei bucăți în mîna mea. Fapta a fost sărbătorită cu aplauze de unii, alții au tăcut și s-au uitat la mine cu acea unică expresie care înseamnă, în toate limbile din lume, „Te-ai aranjat", în timp ce eu, ca și cum aș fi crezut în posibilitatea unui miracol, încercam să potrivesc unul lîngă altul capetele fracturii a două dintre bucățile de lemn. Cum miracolul nu s-a produs, am depus rămășițele pe estradă și, în timp ce efectuam această operațiune, a intrat profesorul. „Ce s-a întîmplat?", a întrebat el. Am bîiguit o explicație („Arătătorul era pe jos și am pus, fără să vreau, piciorul pe el, domnule inginer") pe care el s-a făcut că o acceptă. „Știi bine, va trebui să aduci altul", a

spus el. Așa era și așa a trebuit să fie. Mai rău e că nimeni din casă nu s-a gîndit să se ducă la un magazin de articole școlare și să întrebe cît costa un arătător. S-a plecat imediat de la principiul că era prea scump și că soluția cea mai bună era să se cumpere, dintr-o fabrică de cherestea, un băț rotund, de aceeași mărime, brut, iar eu să-l prelucrez și să-l fac cît mai asemănător posibil cu un arătător autentic. Și așa am făcut. De bine, de rău, nici mama, nici tata nu s-au băgat în treaba asta. Timp de, poate, două săptămîni, inclusiv după-amiezile de sîmbătă și duminicile, cu briceagul în mînă, ca un condamnat, am cioplit, am răzuit, am ascuțit, am șlefuit și am ceruit blestematul de băț. Mi-a folosit experiența cîștigată în Azinhaga la mînuirea sculelor. Opera mea n-a ieșit ceea ce se numește o perfecțiune, dar a înlocuit cu demnitate arătătorul rupt, cu aprobarea admirativă și un zîmbet înțelegător din partea profesorului. Trebuia luat în considerare faptul că specialitatea mea profesională era lăcătușeria mecanică și nu tîmplăria...

José Dinis a murit tînăr. Anii de aur ai copilăriei se terminaseră, fiecare dintre noi a trebuit să-şi vadă de viaţa lui şi, într-o zi, după un timp, aflîndu-mă eu în Azinhaga, am întrebat-o pe mătuşa Maria Elvira: „Ce mai face José Dinis?". Iar ea, fără vreo altă vorbă, a răspuns: „José Dinis a murit". Aşa eram, răniţi pe dinăuntru, dar duri pe dinafară. Lucrurile sînt aşa cum sînt, acum te naşti, apoi trăieşti şi, în final, mori, n-are rost să tot ocolim, José Dinis a venit şi a trecut, s-au vărsat nişte lacrimi la momentul respectiv, dar adevărul este că omul nu-şi poate petrece viaţa plîngîndu-i pe morţi. Cred că astăzi nimeni nu şi-ar mai aminti de José Dinis dacă nu s-ar fi scris aceste pagini. Eu sînt singurul care îşi poate aminti cum ne urcam pe grilajul secerătoarei şi, într-un echilibru precar, străbăteam lanul dintr-un capăt în altul, uitîndu-ne cum erau retezate spicele şi umplîndu-ne de praf. Eu sînt singurul care îşi poate aminti acel pepene superb cu coaja verde închis pe care l-am mîncat pe malul rîului Tejo, bostănăria fiind chiar în interiorul rîului, pe una dintre acele limbi de pămînt nisipos, uneori lungi, pe care vara le lăsa descoperite odată cu diminuarea debitului. Eu sînt singurul care-şi poate aminti scrîşnetul briceagului, feliile roşii

cu semințele negre, castelul[1] (prin alte părți i se spune inimă) care se forma în mijloc pe măsură ce tăiam felii (briceagul nu ajungea pînă la axa longitudinală a fructului), zeama care ni se scurgea pe gît, pînă pe piept. Și tot eu sînt singurul care-și poate aminti de acea împrejurare în care nu i-am fost leal lui José Dinis. Ne duseserăm cu mătușa Maria Elvira să adunăm porumbul care rămăsese pe urma culegătorilor, fiecare pe rîndul său, cu sacoșa de gît, culegînd știuleții care, din neatenție, rămăseseră pe tulpini la culesul general, și iată că văd un știulete enorm pe rîndul lui José Dinis și nu spun nimic, ca să văd dacă el trece fără să-l observe. Cînd, victimă a staturii sale mici, a trecut mai departe, eu m-am dus și l-am cules. Furia sărmanului spoliat merita să fie văzută, dar mătușa Maria Elvira și alții mai în vîrstă care se aflau prin apropiere mi-au dat dreptate, dacă el îl vedea, eu nu i l-aș fi luat. Se înșelau. Dacă eu eram generos, i-aș fi dat știuletele sau i-aș fi spus, pur și simplu: „José Dinis, ia uite ce e acolo în fața ta". Vina a fost a rivalității constante în care trăiam, dar eu cred că în ziua Judecății de

1. Este vorba de miezul pepenelui, numit la români „cocoș".

Apoi, cînd se vor pune în balanță faptele mele bune și rele, tocmai greutatea acelui știulete mă va trimite în infern...

La mică distanță de curtea bunicilor mei erau niște ruine. Era ceea ce mai rămăsese din niște vechi cocini de porci. Le spuneam cocinile lui Veiga și eu obișnuiam să le traversez cînd voiam să scurtez drumul ca să trec dintr-o livadă de măslini în alta. Într-o zi, cred că mergeam pe șaisprezece ani, dau peste o femeie înăuntru, în picioare, în mijlocul vegetației, aranjîndu-și fustele și un bărbat încheindu-se la pantaloni. Am întors capul, am mers înainte și m-am așezat pe un parapet al drumului, la distanță, aproape de un măslin, lîngă care, cu cîteva zile înainte, văzusem o șopîrlă mare și verde. După cîteva minute, o văd pe femeie traversînd livada. Aproape alerga. Bărbatul a ieșit din ruine, a venit spre mine (trebuie să fi fost un tractorist în trecere prin zonă, angajat pentru vreo lucrare specială) și s-a așezat alături. „Femeie curată", a spus el. N-am răspuns. Femeia apărea și dispărea printre trunchiurile măslinilor, tot mai departe. „A spus că dumneata

o cunoști și că o să-i spui bărbatului ei.“ Tot n-am răspuns. Bărbatul și-a aprins o țigară, a slobozit două fumuri, apoi s-a lăsat să alunece de pe parapet și și-a luat rămas-bun: „La revedere“. Eu am spus: „La revedere“. Femeia dispăruse definitiv. N-am mai văzut niciodată șopîrla verde.

SERIA DE AUTOR

JOSÉ SARAMAGO

„Numai eu ştiam, fără să fiu conştient că ştiam, că în filele ilizibile ale destinului şi în meandrele oarbe ale întîmplării îmi fusese scris să mă mai întorc o dată la Azinhaga ca să mă nasc definitiv. Pe toată durata primei copilării şi, de asemenea, în primii ani ai adolescenţei, satul acela sărac şi rustic, cu hotarul lui şopotitor de apă şi de tonuri de verde, cu casele lui scunde înconjurate de griul argintiu al livezilor de măslini, uneori pîrjolit de arşiţa verii, alteori îngheţat de bruma ucigaşă a iernii sau înecat de revărsările care-i pătrundeau în interior, a fost leagănul unde s-a împlinit gestaţia mea, buzunarul unde micul marsupial s-a retras ca să facă din persoana sa, în bine şi, poate, în rău, ceea ce numai ea însăşi putea să facă, tăcută, tainică, solitară."

José Saramago

„Puţine personalităţi literare de talia lui Saramago s-au format într-un astfel de mediu. Născut în 1922, scriitorul portughez a crescut într-un sătuc aflat la aproape o sută de kilometri depărtare de Lisabona. Bunicii lui erau ţărani săraci, iar Saramago şi-a petrecut anii copilăriei muncind la cîmp, tăind lemne şi scoţînd apă. Dar în discursul de recepţie a Premiului Nobel, el spune despre bunicul său, Jerónimo, că era omul cel mai înţelept pe care l-a cunoscut vreodată. În serile de vară, îşi aminteşte scriitorul, dormeau amîndoi sub un smochin, iar imaginaţia copilului era hrănită cu «legende, făpturi fabuloase şi spaime». Acest murmur neobosit al amintirilor a fost izvorul din care s-a născut universul său literar."

The New York Times

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-1323-6

9 789734 613236

www.polirom.ro